

Navna minnelunder - Utforming og forvaltning av en ny gravtype i Norge

Named memorials -
Design and management of a new type of burial in Norway

Kine Marie Krogh Olesen

Formalia

UMB	Universitet for miljø og biovitenskap
ILP	Institutt for landskapsplanlegging
Forfatter	Kine Marie Krogh Olesen
Fotograf	Kine Marie Krogh Olesen, dersom andre ikke er oppgitt i bildeteksten.
Tittel	Navna minnelunder - utforming og forvaltning av en ny gravtype i Norge
Program	Landskapsarkitektur med studieretning overordnet planlegging
Mastergrad 30 p:	Aug. 2012 Landskapsplanlegging
Nøkkelord	Navnet minnelund, minnelund, gravplass, gravlund, kirkegård, forvaltning, utforming, felles minnesmerke, minnesmerke, urnegrav.
Veileder	Dosent Kirsten G. Lunde, UMB, ILP
Emneekspert	Dosent Kirsten G. Lunde, UMB, ILP

© Kine Marie Krogh Olesen, desember 2012
kine.krogh.olesen@gmail.com

Universitetet for miljø og biovitenskap
Institutt for Landskapsplanlegging
P.O. Box 5003
N-1432 Ås
Norway
Tel: +47 64 96 52 00
www.umb.no

*"Begravelser er det nok av.
Vi dør nemlig hele tiden.
Og noen av oss gjør det altså alene."*

- Christoffer Schau (2009 s.12)

Forord

I dagens samfunn blir vi flere og flere. Vår kultur gir stor valgfrihet innenfor livssyn og religion og disse valgmulighetene gjenspeiles også ved valg av gravtype. Når det gjelder religion og livssyn er dette en positiv utvikling.

Selv om gravtradisjonene preges av valgfrihet er det noen sider av vår tids gravferdskultur som blir lite omtalt - offentlig bekostede begravelser. Christoffer Schau skrev boken *"På vegne av venner"* vinteren og våren 2009, hvor han skildret sine opplevelser av å gå i kommunale begravelser i Oslo, der det ikke var pårørende tilstede. For meg var det svært gripende å lese denne ektefølte skildringen som fortalte om mennesker som var "glemt" av samfunnet, og gravlagt i anonyme minnelunder fordi det er den billigste formen for begravelse (2009). Dette fenomenets omfang er ikke kjent, da opplysninger om anonym gravlegging er taushetsbelagt etter gravferdsforskriftens §19 andre ledd. Schau sine synspunkt inspirerte meg til å skrive denne masteroppgaven om navna minnelunder. Jeg mener de fleste mennesker har et behov for å bli husket og jeg ville bidra til å synliggjøre navna minnelund som et alternativ til anonyme minnelunder. Gravtypen navna minnelund er ikke eldre en ca. 20 år, og jeg ville synliggjøre hvordan praksis rundt utforming og forvaltning av navna minnelunder er, for å kunne belyse hvilke muligheter gravtypen kan by på.

Denne masteroppgaven markerer slutten på en innholdsrik studietid ved Universitetet for miljø og biovitenskap og jeg vil takke for alle som har bidratt og hjulpet meg i arbeidsprosessen med denne oppgaven:

Takk til Eystein Midttveit, min familie og mine venner for hjelp og inspirasjon til oppgaven.

Takk til alle som har svart på henvendelser, spørsmål og vært hjelpelige med å skaffe meg planer av navna minnelunder til prosjekteksemplene. Takk til alle som har delt sine refleksjoner om død og begravelse med meg.

Jeg vil også rette en spesiell takk til:

Min veileder Kirsten Lunde, for hennes veiledninger, faglige innsikt og all inspirasjon hun har gitt meg.

Bergen kirkelige fellesråd, ved Frode Røynesdal for hjelp med utforming av prosjekteringsdelen av oppgaven og konkrete forslag til prosjekteringscase.

Bjarne Kjeldsen og Oscar Johan Garnes ved Kirkelig arbeidsgiver og interesseorganisasjon, for hjelp med distribusjon av spørreundersøkelsen.

Ingrid Mørkeseth, for hjelp med korrekturlesing.

Denne masteroppgaven er dedikert til min mor og far.
Fidem genusque servamus.

Kine Marie Krogh Olesen
Ås, 08.12. 2012

Til venstre:

En eldre enslig kvinne tar seg en hvil på en benk. St. Jacob kirkegård, Bergen.

Sammendrag

Denne masteroppgaven undersøker utforming og forvaltning av gravtypen navna minnelunder i Norge. Navna minnelunder er en nyere gravtype som først ble introdusert i Norge på begynnelsen av 1990-tallet. Navnet minnelund defineres i denne oppgaven som: *”en gravtype som tilbys på offentlig gravplass i et gravfelt hvor graven er markert med et felles gravminne. Lokale gravplassvedtekter avgjør om det er urne- eller kistegraver, eller en kombinasjon av disse. Avdødes navn, samt fødsels- og dødsdato monteres på felles minnesmerke. Gravens plassering er kjent. Navna minnelunder skjøttes av gravplassens personell. Tilrettelegging for utplassering av lys og blomsterbuketter er vanlig, men reguleres lokalt av kirkegårdsvedtekter.* “ Urnegraver er mest utbredt i navna minnelunder, men kistegraver forekommer også.

I oppgaven undersøkes hvilke gravferdstradisjoner i Norge som har påvirket tilblivelsen av gravtypen navna minnelunder og det redegjøres for gravtypens opphav. Eksisterende særlovgivning for gravplasser, samt høringsutkast til ny gravferdsforskrift gjennomgås og det undersøkes hvordan gjeldende regelverk påvirker hvordan navna minnelunder utformes og forvaltes i Norge. Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet (heretter kalt FAD) offentliggjorde i juni 2012 et høringsnotat om endringer i gravferdsloven (FAD 2012). De foreslåtte endringene i regelverket presenteres og kommenteres.

Da navna minnelunder er en ny gravtype finnes det lite litteratur om forvaltning av navna minnelunder. Av denne grunn ble det utformet en nasjonal spørreundersøkelse om gravtypen som ble sendt ut til landets kirkeverger. For å belyse praksisen innenfor utforming og navna minnelunder blir det presentert ni prosjekteringseksempler. Med bakgrunn i informasjonen som fremkom av datagrunnlaget, gjøres det observasjoner som reflekterer over hva som kan bidra til å skape funksjonelle minnelunder.

Med utgangspunkt i datagrunnlaget og observasjonene gjort om navna minnelunder, presenteres det en løsning for en funksjonell utforming av et konkret prosjekteringscase; St. Jacob kirkegård i Bergen. Prosjektområdet ble registrert og analysert for å avdekke hvilke hensyn som må tas i prosjekteringsarbeidet.

Prosjekteringscasen viser hvordan funnene i denne oppgaven kan bidra til å skape en funksjonell utformet minnelund og foreslår løsninger for forvaltning ved utforming av tillegg til kirkegårdsvedtektene, som omhandler den navna minnelunden.

Til sist argumenteres det for løsningene på problemstillingene stilt i denne oppgaven i en oppsummerende konklusjon.

Abstract

This master thesis addresses management and design of a burial type called named memorials in Norway. Named memorials were first introduced in Norway in the beginning of the 1990's. A named memorial is in this thesis defined as: *"a type of burial offered in public cemeteries where the grave is marked by a shared tombstone. Local legislations define whether urns or coffins, or a combination of the two, is used in the memorials. The deceased's name and date of death and birth is placed on the shared tombstone. The location of the grave is known. Named memorials are maintained by the employees on the local cemeteries. Space to put candles and flowers is facilitated in the named memorials."* In named memorials urns are most commonly used, but coffin burial also occurs.

In this thesis, the historical development of Norwegian burial customs is investigated to reflect on what caused the creation of named memorials. Special legislation and laws regulate the creation and management of named memorials, and their content is discussed. In June 2012 The Ministry of Government Administration, Reform and Church Affairs (hereinafter referred to as FAD) published a consultation paper regarding changes in the Norwegian funeral regulations (FAD 2012). The chapters of this document that concerns named memorials is presented and the effect of the content in this document is discussed.

As named memorials are a new burial type in Norway, there is a lack of literature about management of named memorials; hence there was a need for gathering of data. A national Survey regarding the expansion and management of named memorials in Norway, was and sent to all Norwegian church wardens and nine project examples is presented.

Based on the gathered, a set of observations was created reflecting what contributes to the creation of functional named memorials. Functional in this context is to manage and design named memorial with respect for the primary function as a grave and mourning place for many people.

On the basis of the gathered data and observations, a solution for a functional design of a named memorial is presented through a specific case: the design of a named memorial on St. Jacob cemetery, in Bergen. The cemetery was analyzed to detect what local considerations that had to be taken in the design.

The case shows implementations of the results in the theoretical part of this thesis, in a design case, and suggests solutions for management of the named memorial in form of a suggested addition to the local cemetery statutes about named memorials.

The conclusion presents an argumentation for the solutions chosen, and explains how the research problems presented in this thesis is solved.

1

INNLEDNING

Til høyre: Oppbevaring av kister som skal kremes ved Alfaset krematorium.

1.1 Innhold

	Side:		Side:
Formalia	3	DEL 4 PROSJEKTEKSEMPLER	58
Forord	5	4.1 Om prosjekteksemplene	59
Sammendrag	6	4.2 Oversikt over navna minnelunder i Norge	59
Abstract	7	4.3 Prosjekteksempler med tilhørende vedtekter	60-87
DEL 1 INNLEDNING		4.4. Andre gravtyper med felles minnesmerke	88
1.1 Innhold	9	4.5 Observasjoner om navna minnelunder	89-95
1.2 Bakgrunn for oppgaven	10	4.6 Sammendrag av observasjoner om navna minnelunder	96
1.3.Oppgavens målsetning og problemstillinger	11	4.7 Forslag til videreutvikling av gravtypen navna minnelund	97
1.4 Avgrensing av oppgaven	12	DEL 5 REGISTRERINGER OG ANALYSER AV PROSJEKTERINGSOMRÅDET	98
1.5 Forutsetninger	12	5.1 Forutsetninger for valg av prosjekteringscaset	99
1.6 Metode	13	5.2 Valg av prosjekteringscase	99
1.7 Definisjon av navna minnelund	14-15	5.3 Om prosjektområdet	100-101
1.8 Begrepsavklaring - definisjon av navna minnelund	16-17	5.4 Snitt av eksisterende terreng	101
DEL 2 HISTORISK UTVIKLING AV NORSK GRAVFERDSTRADISJON		5.5 Registreringer på St. Jacob kirkegård	102-103
2.1 Gravferdstradisjon i Norge	19	5.6 Historisk utvikling av St. Jacob kirkegård	104
2.2 Historisk utvikling av norsk gravferdstradisjon	20 -27	5.7 Kirkegårdsplan over St. Jacob kirkegård	105
2.3 Generelle trekk i dagens gravferdstradisjon	28-29	5.8 Registrering av vegetasjon på St. Jacob kirkegård	106-107
2.4 Befolkningsutvikling og fremtidsutsikter for norske gravplasser	30	5.9 Analyser	108-109
2.5 Navna minnelund - opprinnelse og teori	31-32	5.10 Valgt prosjekteringsområde for navna minnelund	110
2.6 Utvikling av navna minnelunder i Norge	33-34	5.11 Rammer for prosjektering	111
2.7 Faglitteratur om navna minnelunder	34-35	DEL 6 PROSJEKTERINGCASE	112
DEL 3 NAVNA MINNELUND - FORVALTNING OG REGELVERK	36	6.1 Intensjoner	113
3.1 Rammer for forvaltning av navna minnelunder	37	6.2 Konsept	114-115
3.2 Gravtyper i Norge	38	6.3 3d visualisering av St. Jacob navna minnelund	116-118
3.3 Kirkeloven	39	6.4 Tegningsliste	118
3.4 Gravferdsloven	40-43	6.5 Kirkegårdsplan ny situasjon	119-121
3.5 Gjeldende gravferdsforskrift	44-49	6.6 St. Jacob navna minnelund	124-125
3.6 Gravferdsforskriftens konsekvenser for drift, forvaltning og utforming av navna minnelunder	49	6.7 Planteplan	126-127
3.7 Høringsnotat til ny gravferdsforskrift	50-52	6.8 Planteliste for St. Jacob navna minnelund	128-129
3.8 Kommentarer til foreslåtte endringer i gravferdsforskriften angående navna minnelunder	53	6.9 Om vegetasjonsvalg og skjøtsel	130-133
3.9 Spørreundersøkelse om navna minnelunder	54-56	6.10 Materialplan	134-135
3.10 Resultater av spørreundersøkelsen	57	6.11 Valgt benkemodell	135
		6.12 Felles minnesmerke	136-137
		6.13 Element for lys og blomster	138-139
		6.14 Forslag til tillegg i kirkegårdsvedtektene for gravplasser i Bergen	140
		6.15 Konklusjon	141-143
		Etterord	144
		Kildereferanse	145-147

1.2 Bakgrunn for oppgaven

Navna minnelunder er et samtidsfenomen da de første navna minnelundene ble anlagt på 1990-tallet. Gravtypen har gradvis blitt mer utbredt på norske kirkegårder de siste ti årene. Gravtypen er dermed ny og det finnes dermed lite utgitt litteratur om gravtypen. Tar man et raskt internettsøk er resultatet enkelte avisartikler og et lite knippe lokale brosjyrer fra de kirkelige fellesrådene, som informerer om hva navna minnelunder er som kommer opp. Dette gjorde meg nyskjerring på gravtypen og gjorde at jeg ønsket å dokumentere hvordan gravtypen har oppstått og hvordan den er blitt utformet på gravplasser i Norge.

Innføringen av den reviderte gravferdsloven fra 1997 utgjør en milepæl innenfor gravplassplanlegging, men navna minnelunder er ikke nevnt i loven, selv heller ikke etter endringer vedtatt i 2012. Som en konsekvens av endringene i gravferdsloven som ble innført i januar 2012 blir forskrift til gravferdsloven revidert i skrivende stund. Innholdet i "Forslag om endringer i forskrift 10. januar 1998 nr. 16 til lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravferdsforskriften), Høringsnotat juni 2012" heretter kalt høringsnotat til gravferdsforskriften, var for meg svært interessant. Da jeg valgte temaet for denne oppgaven var innholdet i endringene ukjent. Jeg ville granske om innholdet endringene vil regulere navna minnelunder og om endringene vil være strekkelig for å sikre funksjonell utforming og forvaltning av minnelunder.

Arealknapphet er et kjent problem på kirkegårder i storbyer. Navnet minnelund for urnenedsettelse kan være et bærekraftig tiltak, da det kan være plassbesparende og kostnadseffektivt i forhold til vanlige kistegraver. Men hvilke muligheter og begrensinger ligger i gravformen? Hva bør man ta hensyn til når man prosjekterer en navna minnelund? og ikke minst hvilken fremtidsutvikling kan man se for seg for gravtypen? Disse spørsmålene lå til grunn for min innfallsvinkel til oppgaven

Jeg vil i denne oppgaven granske regelverket håndterer gravtypen, og hvordan det kan sikres funksjonell utforming og forvaltning av navna minnelunder.

1.3 Oppgavens målsetning og problemstillinger

Målsetningen i denne oppgaven består av fire punkter.

1. Oppgaven skal gi forståelse og økt kunnskap om utvikling av Navna minnelunder i Norge.
2. Oppgaven skal redegjøre for dagens særlovgiving med tilhørende forskrifter som gjelder for prosjektering av navna minnelunder, for så å undersøke konsekvenser for utforming og forvaltning av navna minnelunder. Oppgaven skal undersøke konsekvensene endringene i høringsutkastet til ny gravferdsforskrift og endringsloven til gravferdsloven vil få for utforming og prosjektering av navna minnelunder. Presentasjonen av regelverket skal inneholde drøfting som viser forståelse for gjeldende regelverk, samt reflektere over om endringer i høringsutkastet til den nye gravferdsforskriften kan sikre en ønsket utvikling innenfor prosjektering og forvaltning av funksjonelle navna minnelunder.

Med en funksjonell navna minnelund menes en navna minnelund som er utformet slik at den tar hensyn til minnelundens primærfunksjon som et sted å bearbeide sorg for pårørende, som samtidig er brukervennlig og universelt utformet. Gravstedets utforming bør tilrettelegge for bruk, drift og forvaltning i forhold til antallet gravlagte i minnelunden.

3. Oppgaven skal undersøke om relevant litteratur samt anleggsbefaringer kan avdekke fenomener ved navna minnelunder som kan bidra til å sikre funksjonell prosjektering og forvaltning av navna minnelunder.
4. Oppgaven skal gjennom det teoretiske grunnlaget gi bakgrunn for å utvise analytisk evne til å prosjektere en funksjonell navna minnelund som prosjekteringscase.

Med bakgrunn i målsetningen formulerte jeg følgende problemstillinger:

Hvordan har den historiske gravferdstradisjoner påvirket utviklingen av gravtypen navna minnelunder?

Hvordan har gjeldende regelverk innvirket på utforming og forvaltning av navna minnelunder?

Hvordan vil endringene foreslått i høringsnotat til gravferdsforskriften innvirke på utforming og forvaltning av navna minnelunder?

Hvilke observasjoner fra regelverk, teori og prosjekteksempler kan bidra til å utforme funksjonelle navna minnelunder?

1.4 Avgrensning av oppgaven

Denne oppgaven omhandler navna minnelunder i Norge og avgrenses til å ta for seg fysisk utforming, og forvaltning av disse. Med forvaltning menes her myndighetsutøvelsen til å fatte bestemmelser, administrere drift og bruk av gravplassanlegg, samt fatte vedtak angående pårørendes rettigheter og plikter tilknyttet gravstedet. Oppgaven tar med dette for seg kirkegårdsvedtekter knyttet til navna minnelunder, men belyser ikke de daglige skjøtselsrutinene i anlegget.

Oppgaven tar ikke for seg håndtering av avtaler, betalingsformer, økonomi og andre prosessuelle formaliteter ved begravelser. Heller ikke utarbeidelse av kommunedelplan, reguleringsplan, kirkegårdsplan og gravplaner.

Oppgaven gransker ikke bestemmelsene i kommune- og reguleringsplan for området, da Bergen kirkelige fellesråd har opplyst at St. Jacobs er regulert som gravplass, og har vedtatt at alle eksisterende graver på kirkegården skal bevares, er dette et grunnlag prosjekteringscasen utformes etter (Røynesdal 2012). Oppgavens omfang har gjort at det kun har vært planlagt å prosjektere et casé. Oppgaven tar ikke for seg samiske gravferdselstradisjoner.

Grunnet tidspunktet for høringsfristen til ny forskrift til gravferdsloven, og oppgavens omfang avgrenses denne oppgaven til å kun omtale høringsnotatet til gravferdsforskriften, og drøfter dermed kun forfatterens innspill til utkastet.

Da oppgaven skal svare på problemstillingen rundt funksjonell utforming og forvaltning av navna minnelunder, anses ikke løsninger for gravplan, teknisk infrastruktur som dreneringsplan, ledningsplan og utforming av avfall og vannpost som nødvendige detaljplaner å utforme for å svare på oppgavens problemstilling. Dersom minnelunden skulle realiseres vil denne type detaljer måtte løses i neste planfase. For å synliggjøre behovet for hvilke planer som trengs for å sikre ønsket kvalitet på utførelsen dersom anlegget realiseres, omtales disse planene og beskrives med følgende: "produseres dersom prosjektet skal realiseres."

Gravferdsforskriften §7 setter krav til "frittstående støpul og klokke" på gravplasser som ikke har direkte tilknytning til gravkapell eller kirke. Utformingen av klokketårn er ikke del av denne oppgavens tematikk planlegges ikke. Bergen kirkelige fellesråds ansvar å etablere klokketårn dersom prosjektet blir realisert.

1.5 Forutsetninger for oppgaven

Arbeidet med å skrive denne masteroppgaven er selvfinansiert, som vil si at økonomiske rammer har ført til begrensninger i hvilke anlegg som kunne besøkes.

Prosjekteringscasen

Det er avvik mellom kartgrunnlag og gravplanen fra 1960. Den eksisterende vegetasjonen var ikke målt inn i kartgrunnlaget, og kun et fåtall rammegraver var innmålt. Bergen kirkelige fellesråd ble informert om dette og besluttet at kartgrunnlaget skulle brukes som det var, og at vegetasjonen ble plassert i kartgrunnlaget etter mine registreringer på befaring (Røynesdal 2012). Dette gjør at det må tas forbehold om feil i kartgrunnlaget, da ingen lignoser og de fleste gravene ikke er innmålt.

Da siste kistebegravelse på St. Jacobs var i 1943 og det kun har vært et fåtall urnenedsettelse på gravlunden etter det. Av denne grunn forutsettes det for prosjekteringen at gravene i gravfelt A ikke er belagt med fredningstid. Røynesdal opplyste ikke om noen graver med tilknyttede festeavtaler og det forutsettes derfor at det heller ikke er graver med festeavtaler i gravfelt A (2012). Dette vil si at eventuell forskyving av graver ikke må forholde seg til gravferdsforskriften § 5. Endring av kirkegård, hvor det fastsettes at "ved endring kan grav forskyves med inntil en halv gravbredde og gravlengde uten at det bryter med forutsetningene for feste av grav." Eventuelle forskyvinger av graver har i dette tilfelle kun kulturhistoriske forutsetninger om at gravminnene ikke skal skades.

1.6 Metode

Denne oppgaven har et kvalitativt forskningsdesign da oppgaven har en utforskende innfallsvinkel. Valg av kvalitativt design påvirker metoden for hvordan empirien er innhentet. Oppgaven løses som en kombinasjon av teori og prosjektering.

I følge Askheim og Grennes er kvalitativt forskningsdesign definert ved at forskningsdesignet er overveiende induktiv. Dette betyr at gjennom bestemte mønstre i datamaterialet som forskere innsamler utvikler de begreper, meninger og forståelse av fenomener gjennom et holistisk perspektiv (2008). Det vil dermed være viktig i denne oppgaven å innhente data for å skape et helhetlig bilde av hva navna minnelunder er og hvordan disse forvaltes i Norge.

I oppgaven benyttes litteraturstudie av relevant historikk, teori og lovverk om emnet. Søkeord benyttet har vært: minnelund, navnet minnelund, navnet urnelund, askgravplats, askgravlund, kirkegård, felles urnegrav, gravplass, krematorium, gravskikk og gravferdstradisjoner. Søkekildene benyttet er databasene BIBSYS, Brage, Google og Google Scholar. Litteraturstudiet bestod av tilgjengelig faglitteratur, lover, forskrifter, planer og pensum i kirkegårdskurset LAA307, samt fagkunnskap innhentet gjennom samtaler, e-postkorrespondanse, og spørreundersøkelse.

Analysene som er gjennomført for St. Jacobs baserer seg på anleggsbefaringer, registreringer, gransking av kartgrunnlag og gravplan, samt gravminnekomitéens innstilling om bevaring av gravminner ved St. Jacob kirkegård. Sol- og skyggeanalyse er utarbeidet i programmet Sketchup.

For å undersøke utforming og hvordan minnelundene skjøttes har jeg utført befaringer og registreringer med fotodokumentasjon på en rekke norske gravplasser. I tillegg er kartgrunnlag og planmaterieell gransket. Planmaterieell i prosjekteringseksemplene er innhentet fra landskapsarkitekter og kirkelige fellesråd. I prosjekteksemplene har primærkildene vært samtaler, og epostkorrespondanse med fagpersoner. På St. Jacob kirkegård som er prosjekteringscaset ble det foretatt befarings medio mai og medio august 2012. Bergen kirkelige fellesråd har utlevert kartgrunnlag, bevaringsbestemmelser og historisk gravkart. På befaringsene ble det gjort registreringer av vegetasjon og møblering, samt fotodokumentasjon av anlegget. I prosjekteringscaset er metodene som er brukt registreringer, sol og skygge analyse, skissering, og 3d modellering. Planer, illustrasjoner og bilder av prosjekteringscaset er produsert med Autocad 2012, Adobe photoshop CS6, Sketchup, og Luminon.

Følgende anlegg ble befart i forbindelse med oppgaven i perioden våren 2011 til vinteren 2012, hvor anlegg med navna minnelund i fet kursiv, anlegg kun med anonym minnelund er uthevet i kursiv:

- Assistent Kirkegård, Bergen
- *Alfaset gravlund, Oslo*
- Domkirkegården, Bergen
- **Domkirkegården, Trondheim**
- Domkirkegården, Stavanger
- **Drøbak kirkegård, Drøbak**
- **Eiganes gravlund, Stavanger**
- Fyllingsdalen kirkegård, Bergen
- *Gamlebyen gravlund, Oslo*
- **Havstein kirkegård, Trondheim**
- Havstein krigskirkegård, Trondheim
- **Haslum kirkegård, Bærum**
- **Heimdal kirkegård, Trondheim**
- **Hinna gravlund, Stavanger**
- **Hundvåg gravlund, Stavanger**
- Høybråten kirkegård, Oslo
- **Jåttå gravlund, Stavanger**
- Leira kirkegård, Trondheim
- **Lademoen kirkegård, Trondheim**
- Lademoen mosaiske kirkegård, Trondheim
- Lade kirkegård, Trondheim
- Lagård gravlund, Stavanger
- *Nordre gravlund, Oslo*
- Mari kirke, Enebakk
- **Moholt kirkegård, Trondheim**
- **Tanum kirkegård, Bærum**
- **Tilfredshet kirkegård, Trondheim**
- **Trondheim**
- *Tjensvoll gravlund, Stavanger*
- Ski middelalderkirkegård, Ski
- **Stavne kirkegård, Trondheim**
- St. Jacob kirkegård, Bergen
- Steinskogen kirkegård, Bærum
- Storetveit kirkegård, Bergen
- Strømsø kirkegård, Drammen
- *Søndre slagen kirkegård, Tønsberg*
- *Vestre gravlund, Oslo*
- Vor frelsers gravlund, Oslo
- *Østre gravlund, Oslo*

Anlegg som ikke er uthevet er befart i forbindelse med minnelunder, er befart i forbindelse med utarbeidelse av avsnitt 2.2 om historisk utvikling av norsk gravferdstradisjon, eller grunnet at anlegget er vurdert som prosjekteringsområde.

1.7 Definisjon av navna minnelund

I Norge finnes flere definisjoner på hva en navna minnelund er. De fleste definisjonene er trykket i informasjonsbrosjyrer fra ansvarlige instanser for gravplassforvaltningen i Trondheim, Bærum og Stavanger. Et informasjonssøk på kirkens hjemmeside kirken.no gav ingen resultater på navnet minnelund. Ut fra dette tolker jeg at det ikke er vedtatt en felles definisjon for gravtypen fra kirken, men at innholdet i navna minnelunder bestemmes lokalt av fellesrådene, da definisjonene er ulike i ulike kirkesogn. Stavanger kirkelige fellesråd definerer navna minnelund i en informasjonsbrosjyre som:

“Med navnet minnelund menes at det på et område av gravlunden er et felles gravminne med tilhørende gravfelt for urne/kistegraver. På felles gravminne settes navneplater med navnet til avdøde. Navnet minnelund er tilrettelagt for urnegraver, kistegraver og barnegraver (Stavanger kirkelige fellesråd 2012 s.1). ”

Til sammenligning defineres navna minnelund i en informasjonsbrosjyre gitt ut av Bærum kommune, ved kirkegårdsavdelingen. Her defineres grav i navna minnelund som enkel urnegrav og er beskrevet som følgende:

”Dette [enkel urnegrav] er et tilbud som imøtekommer ønske om en grav å gå til uten noe form for forpliktelse eller ansvar i ettertid. En gravtype som ikke krever stell, men som heller ikke er helt anonym. Her er det kun plass til 1 urne, det er ikke mulig å reservere en tilleggsgrav til livsledsager. Det er ikke mulig å feste graven etter fredningstidens utløp.

Enkel urnegrav med navn (navnet minnelund)

De etterlatte:

kan velge å være tilstede ved gravleggingen

kan sette ned avskårne blomster på anvist sted

må betale for inngravering av avdødes navn i tilknytning til fellesminnesmerket (navnet blir stående i 40 år)(Bærum kommune 2012).”

Det nærmeste som finnes en nasjonal vedtatt definisjon på navna minnelund er først presentert i høringsnotat til gravferdsforskriften i juni 2012. Det vil si at det ikke har foreligget en definisjon fra fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet, heretter kalt FAD i de to tiårene navna minnelund har vært brukt i Norge. FAD definerer navna minnelund som følgende:

”De senere årene er det flere steder utviklet et tilbud om en ny form for gravlegging som er kjent under betegnelsen ”navnet minnelund”. Dette er gravfelt for urner med graver av størrelse 0,5 x 0,5 meter med plass for en urne, eller grav med størrelse 3 x 1,5 meter med plass for en kiste. Det er i hovedsak graver på 0,5 x 0,5 meter som benyttes. Graven har ikke gravminne. Navn og data plasseres på et minnesmerke ved siden av gravfeltet. Ved dette minnesmerket vil det eventuelt kunne legges til rette for at det plasseres blomsterbuketter og tennes lys” (FAD 2012).

Definisjonen presentert i Stavanger kirkelige fellesråds informasjonsbrosjyre om navna minnelunder har et innhold som er tilpasset etter lokale forhold og vedtekter. Det er ikke gitt at gravene i navna minnelund er tilrettelagt for kiste- og barnegraver på nasjonalt nivå. Gravformen i navna minnelunder kan variere fra sted til sted da lokale gravplassvedtekter avgjør om det er urne- eller kistegraver, om pårørende får vite plassering av graven, om det kan reserveres plass til ektefelle, om det er festerett på graven, samt hvor lang eventuell festetid er. Lokale gravplassvedtekter tar også stilling til om pårørende får plassere blomster ved gravstedet. Dette er grunnlaget for de lokale differansene i definisjonene.

FAD hevder urnegraver er mest utbredt gravform i navna minnelunder (2012). Dette ble bekreftet på mine befaringer. På befaringene er det registrert følgende fellestrekk for utformingen av navna minnelunder:

- Det monteres navneplate for avdøde på et felles gravminne, eller navnet er en direkte inskripsjon i gravminnet.
- Plasseringen av graven kjent, og fredningstiden er på minimum på 20 år.
- Det er gravplassens ansatte som skjøtter navna minnelunder.
- Vegetasjonen holder høy standard og at det ofte er plantet ut stauder, eller sesongbeplanting ved minnesmerket.
- Navneplaten minimum har inskripsjon av avdødes navn fødsels- og dødsdato.
- I de fleste navna minnelundene jeg har befart, har det vært planlagt for sittemuligheter i eller ved minnelunden.
- Ved befaringer er det observert at navneplater monteres som plater i metall eller glass på minnesmerket eller som permanente inskripsjoner i naturstein.

På bakgrunn av lokale definisjoner, FAD sin omtale av gravtypen og registrerte fellestrekk fra befaringer velger jeg som et arbeidsverktøy å derfor å definere navna minnelunder som følgende:

“En navna minnelund er et gravtype som tilbys på offentlig gravplass i et gravfelt hvor graven er markert med et felles gravminne. Lokale gravplassvedtekter avgjør om det er urne- eller kistegraver, eller en kombinasjon av disse. Avdødes navn, samt fødsels- og dødsdata monteres på felles minnesmerke. Gravens plassering er kjent. Navna minnelunder skjøttes av gravplassens personell. Tilrettelegging for utplassering av lys og blomsterbuketter er vanlig, men reguleres lokalt av kirkegårdsvedtekter. “

Felles minnesmerke i den navna minnelunden på Domkirkegården i Trondheim.

1.8 Begrepsavklaringer

I denne oppgaven benyttes en del begrepene, som her er definert etter hvordan de brukes i oppgaven:

Anonym minnelund: Er et urnegravfelt på en gravplass hvor plasseringen av urnen ikke er kjent og det er ikke krav til minnesmerke. Dersom gravfeltet har minnesmerke, er dette anonymt, med eller uten inskripsjon. Det er ofte praktisert at et minnesmerke etableres med kunstnerisk utforming.

Askgravlund: Svensk begrep for navnet minnelund.

Brukervennlighet: Med brukervennlig menes et anlegg som er godt tilrettelagt og utformet for bruk, slik at flest mulig kan besøke anlegget. Dette innebærer at anlegget er universelt utformet.

Bærekraftig utvikling: Bærekraftig utvikling defineres av "Verdenskommisjonen for miljø og utvikling" ("Brundtlandkommisjonen") at er en utvikling som "imøtekommer dagens behov uten å ødelegge muligheten for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov" (Verdenskommisjonen for miljø og utvikling 1987).

Felles minnesmerke: Definisjon benyttet av FAD i høringsnotat til endringer i gravferdloven om felles gravminne i navna minnelund (2012). Et felles minnesmerke har funksjon som gravminne for flere mennesker, beskaffet av kirkelig fellesråd, og er dermed ikke privat eid. Felles minnesmerke benyttes i navna minnelunder og er dimensjonert etter antall graver i minnelunden, da navneplater eller inskripsjoner med de avdødes navn, fødsels- og dødsdato plasseres på minnesmerket. Det kan være flere felles minnesmerker i en navna minnelund.

Fastmerke: Fastmerker er et permanent målepunkt som på gravplassen marker avgrensning av gravfelt. (Store norske leksikon 2012). Punktene er fastsatt i et geodetisk system som gir grunnlag for påvising av enkeltgraver en fastsatt periode (Lunde 2012a).

Festerett: Lovfestet rett til å råde over graven i perioden i festetiden løper.

Festetid: Tidsperioden et feste for en grav er gyldig. Festetid og mulighet for forlengelse bestemmes i lokale kirkegårdsvedtekter. For å feste en grav inngås en festeavtale med den som er ansvarlig for graven etter at fredningstiden på frigraven er gått ut. Velges grav i en annen kommune enn hjemkommunen, eller det reserveres en tilleggsgrav til frigraven, inngås festeavtale før gravferd finner sted.

Fredningstid: Tiden en grav skal ligge uforstyrret. Lovfestet fredningstid er minimum 20 år.

Frigrav: Lovfestet rett til grav i hjemkommunen som holdes avgiftsfritt i 20 år (Lovdata 2012).

Forvaltning: Myndighetsutøvelse til å fatte bestemmelser, administrere drift og bruk av gravplassen, samt fatte vedtak angående pårørendes rettigheter og plikter tilknyttet gravstedet.

Gravplass: Gravplass er et offentlig område avsatt til gravlegging av mennesker. Gravplasser er inngjerdet og har port. Begrepet ble innført i Gravferdsloven

i 2012, da begrepet er mer religionsnøytralt enn kirkegård. Synonyme ord til gravplass er gravlund, og kirkegård. Det vil veksles mellom disse tre begrepene i oppgaven, da betegnelsen ofte er del av det lokale stedsnavnet på gravplassen.

- Gravfelt:** Stedene hvor nedsetting av urner og kister skjer på en kirkegård. Gravfeltet er som regel utformet som et rutemønster av gravrekker som angir hvilke graver som er hvor. Gravfelt skal være koordinatfestet og merket med fastmerker.
- Gravminne:** **En fysisk markering av gravsted (Lunde 2012a).** Markeringen er ofte i form av en gravstein, gravstøtte, eller annen markering. Gravminner har ofte inskripsjon av avdødes navn, fødsels- og dødsdato, samt minneord om den avdøde. Gravminne er privat eie og tilhører den som er ansvarlig for graven/fester.
- Kirkegård:** Synonym for gravplass og er det tradisjonelt benyttede begrepet på en gravplass. Mange av gravplassene har kirkegård som del av stedsnavnet.
- Kistegrav:** Enkeltgrav for kistenedsettelse. Kan være utført i enkelt eller dobbel dybde, dvs. med plass til en eller to kister over hverandre i graven.
- LARK:** Forkortelse for landskapsarkitekt.
- Lapidarie:** Et utstillingsområde for historisk verdifulle gravminner.
- Liturgi:** Rituelle religiøse handlinger. I denne oppgaven benyttet om kristne ritualer ved dødsfall.
- Minnesmerke:** Et monument som settes opp for å minnes en spesiell hendelse, person, eller personer.
- Minnelund:** Svensk begrep for anonym minnelund.
- Minneord:** Ord til minne om avdøde, innskrevet på gravminne eller navneplate. F.eks. 'Fred over ditt minne', 'takk for alt' og 'fred ved dit støv'.
- Navneplate:** I denne oppgaven omfatter begrepet en plate med inskripsjon av avdødes navn, festet på felles minnesmerke i navnet minnelund.
- Ordinær urnegrav:** Urnegrav i et gravfelt med tilhørende gravminne og festerett tilknyttet graven. Graven er 2,25m², hvor det er plass til fire urner
- Ordner kistegrav:** Kistegrav i et gravfelt med tilhørende gravminne og festerett tilknyttet graven. Kistegrav dimensjoneres 3 meter lang og 1,5 meter bred.
- Pårørende:** I denne oppgaven omfatter begrepet de nærmeste slektninger og venner til en avdød person.
- Religionsfrihet:** Benyttes i denne oppgaven om utforming som tilrettelegger for flere religioners bruk, med nøytral symbolbruk.
- Religionsnøytralitet:** Benyttes i denne oppgaven om utforming som tilrettelegger for at alle religioners bruk.
- Urnegrav i minnelund:** Grav for urnenedsettelse i anonym eller navna minnelund. Graven er 0,5 x 0,5 m og rommer en urne.

2

HISTORISK UTVIKLING AV NORSK
GRAVFERDSTRADISJON

2.1 Gravferdstradisjon i Norge

Gravskikker reflekterer samfunnet og dets verdier. Når gravskikkene endres viser dette endringer i samfunnet. (Lunde 2011). Tradisjoner, hendelser og lover knyttet til gravferd må derfor sees i sin historiske kontekst. Det presenteres derfor en kortfattet historisk oversikt over gravferdstradisjoner i Norge, inkludert Europeiske trender som har påvirket de norske gravferdstradisjonene.

Oppsummering av historisk utvikling av gravferdstradisjon:

Ut fra gjennomgangen av gravferdstradisjon i Norge presentert i avsnitt 2.2, er de store trekkene oppsummert i tre historiske milepæler innenfor norsk gravferdstradisjon. Disse er:

- Førkristen tid: Hedenske gravriter med branngraver og hauglegging. Gravlegging skjer nær hjemmet.
- Kristendommen innføres: Kremasjon forbys. Kristendommen legger føringer for tradisjonene ved gravferd i over 1000 år. Gravlegging skjer på kirkegård, nær Guds hus (Lunde 2012a).
- Nyere tid (1950 til i dag): Økt liberalisering og religionsmangfold fører til en økt variasjon i gravriter og gravtyper. Kirke og gravplass er ikke lenger nødvendigvis samlokalisert (Lunde 2011) Den gjeninnførte kremasjonen fører til endringer i regelverket som gir økt valgfrihet i gravtype. Det blir høyere andel urnefelt, og nye gravformer som anonym- og navna minnelund. Gravlegging skjer hovedsakelig på gravplasser, unntaksvis på private gravsted eller som askespredning. I følge Lunde preges tiden vi lever i av individualisme, mobilitet, den digitale verden, det flerkulturelle samfunn, oppsplitting av familier, og at individer identifiserer seg mer med grupper enn familier (2011).

2.2 Historisk utvikling av norsk gravferdstadisjon

Folkevandringstid og vikingtid 500 e.kr til 1000 e.kr

Runesteiner og bautasteiner med inskripsjoner med avdødes navn, eller hvem som hadde reist steinen. Det ble vanlig med markering av grav ble vanlig (Lunde 2011). Dette er første gravminnene vi har funn på i Norge. Mot vikingtiden ble utsmykningene og inskripsjonene på gravsteinene mer detaljerte (Cegla 2008). Gravskikker er arkeologisk dokumentert i form av båtgraver og gravhauger som Osebergskipet, Gokstadfunnet og Borrehaugene. Døde blir gravlagt nær hjemmet, i gravhaug eller på mark i tilknytning til gården (Klingberg 2005). Gravene utrustes med gravgraver som arbeidsredskaper, våpen og smykker etter personens rang. Kun personer med høy sosial status blir gravlagt i båtgraver.

1000-tallet

Kristendommen ble innført i Norge, og hedenske gravskikker som branngraver ble dermed forbudt i middelalderen (Lunde 2011). Til tross ble folk fremdeles hauglagt (Klingberg og Sørmoen 2005).. Gulatingsloven er den første skriftlige kilde på gravferdslovgivning i Norge. Gulatingsloven fastslo at den som haugla lik skulle bli bøtelagt og liket skulle graves opp og begraves i hellig jord (Robberstad,1981).

1000tallet - 1200-tallet

De døde ble gravlagt i enkle graver uten gravgods etter den kristne skikk i følge Ekroll. Den vanlige troen om etterlivet var at de døde hvilte i gravene sine frem mot dommedag når alle skulle reise seg fra graven (Ekroll 2001). Klingberg redegjør for at døde ble gravlagt på ryggen i øst-vest orientering, grunnet troen om at de døde kunne reise seg mot Kristus og morgenrøden på dommens dag. Avdøde skulle gravlegges nær eller i kirken, i signet jord. Kirkegårdshegnet markerte grensen for signet jord, men skulle også holde uvedkommende, samt husdyr ute (Klingberg og Sørmoen 2005)..

1200-tallet - Middelalderen

Ekroll hevder at det var tiggermunker fra ordrene Fransiskanere og Dominikanere som innførte troen om at de døde ikke ventet på dommedag i sine graver, men skulle renses for sine synder i skjærsilden. Kirken fastsatte dette som offisiell lære om døden i 1274. Man trodde at man kunne minske oppholdet i skjærsilden ved et godt kristelig liv med gode gjerninger. Frykten for skjærsilden sikret kirkens økonomiske situasjon, ved avlat og ved å selge attraktive plasseringer på kirkegården dyrt. Dette fremmet kirken som maktinstitusjon gjennom middelalderen (Ekroll 2001). I middelalderen var gravplasseringen av denne grunn hierarkisk på kirkegårdene. De mest fornemme gravene var nær eller i kirken og man måtte betale rikelig for en verdig plassering. I følge Klingberg og Sørmoen var gravlegging i kirkeveggene forbeholdt kongelige, og kirkegulvet geistlige, men utover dette kunne biskopen tillate andre høybårne dette privilegiet så lenge de kunne betale godt for seg. Det var også vanlig at adel og velstående handelsmenn ble gravlagt under takdryppet (2005). Eksempler på dette finnes i Nidarosdomen hvor det er funnet kister som er bygget inn i kirkeveggen til kapittelhuset, fra 1160-70 tallet. Guldager påpeker at gravlegging på sørsiden av kirken var forbeholdt menn, kvinner

På Borrehaugene i Vestfold er det funnet 7 storhauger og minst 20 mindre gravhauger. Storhaugene er datert fra 575 e. kr til 1050 e kr.

Osebergskipet er datert til ca år 820, utstilt på Bygdøy museum.

Kisteformet gravstein fra koret i Nidarosdomen fra 1100-tallet. Graven har trolig tilhørt en geistlig person. Foto: Ekroll 2001

1. Geistlige og adel

2. Bønder, Borgere, og frige

3. Treller og fattige

4. Forbrytere, udøpte barn

På kirkegårdene i middelalderen var gravene inndelt hierarkisk etter rang. Jo høyere rang man var gravlagt, jo høyere plassering.

575 e.kr. - 1050 e.kr.

820 e.kr.

1100 e.kr.

1000e.kr -

ble gravlagt på nordsiden. Barn ble begravd mot øst, med familiegraver lengre utenfor (2005). Treller samt fattige ble gravlagt ytterst mot gjerdet (Sommer 2003). Kirkegården var hellig grunn og kun kristne kunne begraves der, forbrytere udøpte og selvmordere ble gravlagt på utsiden, og troen var dermed at de ikke kunne få et liv etter døden. Dette livssynet førte med seg at fleste mennesker i middelalderen var gravlagt på kirkegården.

Middelalderen

Ekroll forteller at kirkegårdene tradisjonelt var små, og det var vanlig å gravlegge døde i trekister, men at det ikke var uvanlig å gravlegge avdøde kun i likklede, eller i innsyde skinn. Gravene var ofte grunne, mellom en til halvannen meter dype (2001). I følge Klingberg og Sørmoen var vedlikehold av kirke og kirkegård bøndernes ansvar, og at kirkevergen (dengang kalt ombudsmannen) hadde oppsynsansvar for å se til at det ble gjort, og krevde inn penger for kirken på vegne av biskopen. Kun de aller rikeste fikk gravminner, vanlige folk ble lagt i gravtuer med en trebit eller et trekors på (2005). Gravminnene var ofte gravplater, eller steinkors og disse ble plassert i hodeenden av graven. Kleberstein ble brukt til fornemme graver, både til kister og gravminner.

1536 e.kr - 1700 e.kr

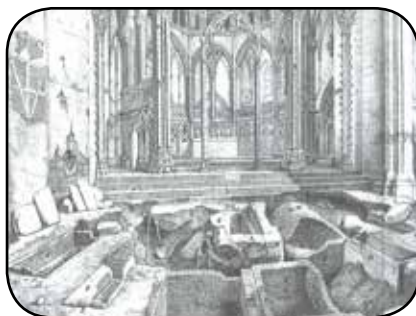
Luther protesterte mot den katolske kirken da han fremla sine teser i 1517. I de hellige skriftene fant han bare grunnlag for to av sakramentene: dåp og nattverd. Kirken skilles i to, mellom den katolske og den protestantiske kirke. I følge Lunde hadde reformasjonen liten innvirkning på gravleggingsformen, og trekk i tiden var gravlegging inni kirker, i gravkammer, som tilbygg og under kirker, liksteiner, middelalderens dance macabre og overdådige rikmannsbegravelser (2011). Rikmannsbegravelser ble ofte utført kveldstid i fakkellys, og kunne være så kontroversielle at kongen grep inn og for å få ordnede former på ritet (Klingberg og Sørmoen 2005). Disse ritualene må ha vært inspirert av overtro og frykten for døden. Da Kong Christian III anerkjente den protestantiske ble avlatsystemet brått avskaffa (Ekroll 2001). Norge var under dansk styre til 1814 og den norske kirke ble fratatt sin selvstendighet (Store norske leksikon 2011). Dette gjør at staten og kirken får en sterkere samarbeid. Unionen bidrar trolig til at danske og norske gravtradisjoner blir tett knyttet opp mot hverandre. Liggende gravplater i naturstein eller jern var vanlige gravminner.

Kirkekrypter var tidens mest fornemme gravsteder. I Strømsø kirke finnes tidstypiske eksempler ved to restaurerte gravrom i krypten fra 1700-tallet. Disse tilhørte familiene Knoff og Mechlenbourg. I Knoffs gravkammer finnes eksempler på tidstypiske kister for de øvre sosiale lag, blant disse en sarkofag som er trukket med lær og har forseggjorte messingbeslag og håndtak. Prisen på et slikt gravkammer kunne være opp mot 3812 riksdaler (Den norske kirke 2012). Dette var svært kostbart, til sammenligning hadde en gruvearbeider i 1750 en månedslønn på 5 riksdaler (Etterheim 2005).

Epidemier i storbyer var utbredt. I Bergen førte et utbrudd av pest på begynnelsen av 1600-tallet til at det måtte etableres avlastningskirkegårder som St. Jacob kirkegård. St. Jacob ble åpnet i 1629 og skulle benyttes til å begrave fattige som ikke kunne betale for begravelse ved de eldre kirkegårdene (Moltu, Espelid, Tinnereim og Skurtveit 1985).

Middelalderen var gravene
ng. Jo nærmere kirken
ere status hadde man.

Fra utgravningene i Nidarosdomen
i 1866, graver fra middelalderen
og etter reformasjonen. Tegning;
H.Jahn i Ekroll 2001.

Biskop Pontoppidan gravplate, 1678. Klingberg
fant kilder på at kostnaden for plassering av en
liknende gravplate ved en kirke tilsvarte verdien
av tre kyr (Klingberg og Sørmoen 2005).
Foto: Ekroll 2001

Koppertavle fra Nidarosdomen for
General major von Mylenporth og
kans kone sitt gravsted, Datert 1737.
Foto: Ekroll 2001

I opplysningstiden på slutten av 1700 tallet gjør folket i Europa oppgjør med kirken og adelen som maktinstitusjon. Kirkens rolle som maktinstitusjon ble redusert. Privatisteringen av mange kirker fant sted i første del av århundret. Klingberg og Sørmoen påpeker at salget av kirkene til private var grunnet kongens behov for finansiering av krig. Dette gjør at forvaltningsrutinene på kirkegårdene svekkes, og tilstanden var tilfeldig etter hvem som var eier (2005). Det lave skjøtselsnivået gjør at kirkegården blir sett på som et skremmende og mystisk sted.

Klingberg redegjør for at ornamentale smijernskors ble vanlig i bygder nær svenskegrensa. Dette var en trend som ble overført fra Sverige. Det ble økt bevissthet rundt stell av kirkegårder i siste del av århundret, folk flest fikk mer interesse for å reise gravminner etter hva de hadde råd til. Klingberg og Sørmoen påpeker at dette kan skyldes en mentalitetsendring grunnet oppgangstider (2005).

1780 e.kr

I Paris ble det erfart at bykirkegårder kunne være en smittekilde for sykdommer. Bykirkegården Saints Innocent var anlagt med antikkinspirerte katakomber og kistegraver på et lite areal i sentrum. Her skjedde gravleggingen i fellesgraver. Beinene ble senere grav opp og plassert i benhus. Selv om gravleggingen i kistegraver skjedde på 20 fots dybde gjorde overbruk og massegraver denne kirkegården til et hygienisk problem. Manglende sanitære løsninger i byene gjorde at innbyggere tillot seg kaste ekskrementer og avfall på kirkegården. Økt kunnskap om hygiene gjør at kirkegården ble avvirket i 1780 grunnet sykdommen som herjet i de nærliggende bygårdene. I 1786 ble likene gravd opp og transportert vekk. Økt kunnskap om hygiene og smittefare påvirker gravtradisjonene i Europa. I følge Sommer var dette grunnlaget for at gravlegging inne i kirkene avvirket (2003).

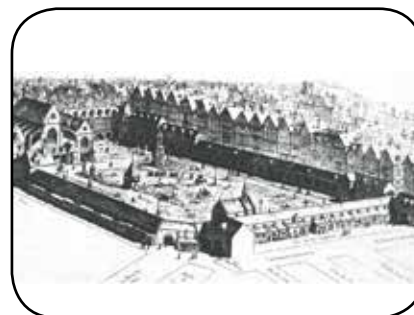
1804 e.kr

En kjent og populær kirkegård fra perioden er Pere Lachaise utenfor Paris, som var den første parkkirkegården anlagt med inspirasjon fra den greske antikkens myte om de elyseiske sletter. Kirkegården ligger på en terrenghøyde og har god landskapstilpasning, hvor stiene slynger seg gjennom småkupert terreng. Kirkegården hadde ikke kapell og var anlagt med enkeltstående graver. Etter 20 år var det 26.000 minnesmerker på gravplassen (Lunde 2011). Antallet minnesmerker gjorde kirkegårdens uttrykk til en by for de døde i byen med grønne omgivelser. Trenden med parkpreg på kirkegården sprer seg over Europa i siste del av 1800 tallet.

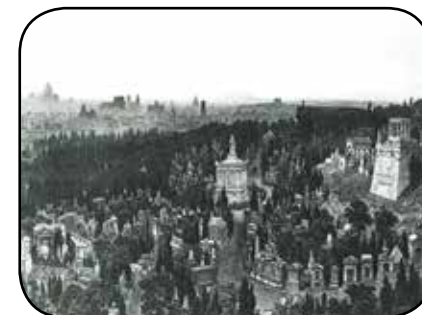
Den engelske landskapsstilen uttrykket romantiske idealer. I følge Cegla skulle det i landskapsstilen gjenskapes den naturlige skjønnhet og det var typisk med bølgende terreng hvor stiene hadde slyngende form, store gressplener, kunstige innsjøer samt blandet beplantning av treklynger og enkeltstående trær (2008). Utsiktspunkter var vanlig og det var ettertraktet med utsikter mot ruiner. Hadde man ikke en ruin i sin park, så bygget man gjerne en. Landskapsstilen popularitet gjorde stilen trendsettende for europeiske kirkegårder utover 1800 tallet. et eksempel på dette er Assistent kirkegård i København (Sommer 2003). Gravminnene i denne perioden uttrykket symbolske Memento mori, som kan sees på gravminner frem til begynnelsen av 1900 tallet. Sommer hevder at død og erotikk er nært knyttet sammen i symbolikken på gravminnene i denne perioden (2003).

Restaurert barokksarkofag fra sent på 1700-tallet. Daniel Knoffs gravkammer, Krypten i Strømsø kirke, Drammen.

Saint Innocent ble nedlagt i 1780, grunnet økt bevissthet om hygiene. Illustrasjon fra Sommer 2003.

Pere Lachaise åpnet i 1804. Illustrasjon fra Sommer 2003.

Rammegravmiljø, det ikke er stier mellom gravene på Lagård kirkegård. Foto: Nina C. Krogh

1700-tallet

1780 e. kr

1804 e.kr

1800-t

I middelalderen var det vanlig ble døde stelt i hjemmet. En historisk bekreftelse på at likene ikke alltid lenger ble stelt og oppbevart hjemme før begravelsen er behovet for likhus i kapellene som oppstod på 1800-tallet. Likhus var for oppbevaring av lik før de ble gravlagt og ble vanlig i byene. Et eksempel på dette finnes i Møllendal, hvor likhuset for første gang ble innviet sammen med kirkegården i 1874. Kapellet skulle ha to likstuer hvor det skulle være rom for 16 lik på 5 alens lengde og 3 alens bredde (Bergen byarkiv 2012). Dette førte til at kun likskuet og selve begravelsen var den avskjeden pårørende fikk med avdøde.

1805 e.kr

I 1805 blir det kongelig forbud mot kistegraver inne i kirken grunnet 1700-tallets kunnskap om betydning av hygiene (Guldager 2005). I Norge var en motreaksjon blant velstående borgere å opprette familiegravsteder på sine egne eiendommer (Klingberg 2005) I Norge står nasjonalromantikken sterkt, og dette preger stilen med gravutstyr og gravminner på 1800-tallet, med ornamentalt utførte smijernsarbeider. Gravstedene ble innrammet i stein, støpejern eller smijern, derav navnet rammegraver. Introduksjonen av støpejern åpner for industriell produksjon av gravutstyr. Klingberg kaller denne hundreårige perioden for støpejernsperioden (2005). Rammegravene var ofte uregulert med en usystematisk plassering, og det var ikke planlagt med stier mellom gravene. Rammegravene hadde også en tradisjon for påkostet gravutstyr som var et statussymbol for sosial rang. Statushierarkiet fra middelalderen fortsetter dermed (Guldager 2006). Gravminnene var ofte håndverkmessig utformet og stort sett opprette i formen (Klingberg og Sørmoen 2005). Lagård kirkegård i Stavanger er en av landets best bevarte kirkegårder som har et inntakt rammegravsmiljø.

1876 e.kr

Det første krematorium i Europa ble oppført i Milano i 1876 (Store norske leksikon 2005-2007).

1886e.kr- 1888 e.kr

Det første krematorium i Danmark åpnes i 1886 (Gyldendal 2009-2012). I Sverige åpnes det første krematoriet to år senere (Klintborg Ahlklo 2001).

1897 e.kr

Stortinget vedtar "Lov om Kirker og kirkegaarde". Loven samlet for første det juridiske grunnlaget for dagens kirkegårdforvaltning. Før dette var bestemmelsene tallrike og uoversiktlige. Det skulle etter loven være kirkegårder i hvert sogn, og at man ikke kunne ta seg betalt for gravlegging av innbyggere som var bosatt innenfor dette sognet. Det måtte kongelig særskilt tillatelse til for begravelse utenfor kirkegården (Lunde 2011).

1898 e.kr

Det åpnes for kremasjon i Norge i 1898 da Stortinget vedtok "Lov om likbrænding" som legaliserte kremasjon med urnenedsettelse i Norge i Oth. Prp. No. 8. 1898 (Lovdata 2012). Landets første krematorium ble tatt i bruk i 1907 i Møllendal, Bergen og i Oslo ble krematoriet åpnet to år etter

fra 1800-tallet ,hvor mellom alle gravene ård i Stavanger. gh

Tradisjonelle liggende gravplater fra tidlig 1800-tallet i støpejern, marmor og granitt på Drøbak kirkegård. Feltet har skifferheller, som nå er overgrodd.

Foto av Møllendal kirkegård og kapell fra ca. 1880. Første krematorium blir åpnet på Møllendal i 1907. Foto: Knud Knudsen (Bergen Byarkiv 2012).

Tidstypiske stående gravminner fra slutten av 1800-tallet. Med marmorplate med motiv av "Dagen." Vanlig ved begynnelsen av 1900-tallet.

(Store norske leksikon, 2005-2007). Dette førte til at urnegraver ble tatt i bruk lovlig for første gang siden 1000-tallet.

1900-tallet

Ved århundrets start var mange av kirkegårdene preget av personlige gravsteder i uskjøtta enger. Gravene var velstelte kontraster til engen rundt og ofte avgrensede rammegraver. Disse personlige minnstedene og familiegravene ble vanlig med romantikken på 1800-tallet (Sørmoen 2007). I følge Guldager endret forholdet til gravsted seg på begynnelsen av århundret, hvor idealer om felleskap likhet gjorde at alle gravsted prinsipielt skulle utformes med lik størrelse og form. Noe som skapte gravsteder som lå i rekker som ble trukket opp med hekker (2006). Smi- og støpejernstrenden opphørte gradvis ved århundrets start og gravstedene ble utviklet i mer ordnede former i gravrekker med stier seg i mellom. Skivekuttete, blankpolerte granittskiver ble vanligste type gravminner. Disse ble masseprodusert og er den vanligste typen gravminner frem til vår tid. Masseproduksjonen førte til lavere pris på gravminner (Guldager 2005). Disse gravminne tok over for smi- og støpejern og monumentale gravminner som hoveduttrykk på kirkegården. Det oppstod en markant endring ved tidens gravplassplanlegging; Kirke og gravplass var ikke lenger alltid samlokalisert (Lunde 2011).

1902 e.kr

Landskapsstilen ble aldri dominerende på norske kirkegårder og det finnes få anlegg som er i tråd med stilen. Vestre gravlund åpnet i 1902 er inspirert av landskapsstil. Selv om ikke alle virkemidlene i landskapsstilen ble typisk norsk går kirkegårdstilen mot et grønnere preg, hvor minnekulturen rundt den avdøde er i fokus.

1919 e.kr

Utdanning i hagekunst ble etablert på Landbrukshøyskolen og fra starten av ble det undervist i kirkegårdsplanlegging (Cegla 2008). Et økende fagmiljø og fokus på kirkegårder skaper en pågående kirkegårdsdebatt. Professor i Hagekunst, Olav M. Moen uttrykket seg slik om kirkegården i 1922; *"De nye kirkegaarde skal verken være parker hvor der begraves eller begravellespladse utlagt til parker – de skal være kirkegaarder og vedkjenne seg dette i et og alt."* (Moen i Lunde 2011) Med dette mente han at kirkegården skulle være vakker i sin primære funksjon som gravsted og at det ikke skulle være nødvendig med kunstig staffasje som var distansert fra primærfunksjonen.

1920 e.kr

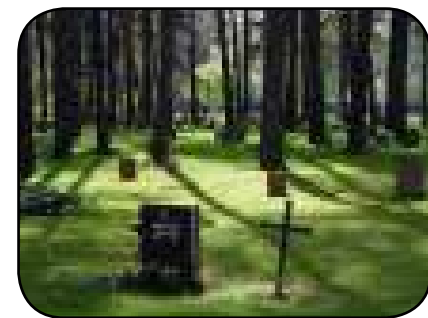
Skogskyrkogården i Stockholm av Sigurd Lewerentz og Gunnar Asplund blir tatt i bruk. Kirkegården ble planlagt mellom 1917-23. Arkitektene tok utgangspunkt i landskapet og utformet anlegget etter dette. Denne idéen var hentet fra Tyskland (Lunde 2012a). Skogskirkegården som stilart var en videreutvikling av landskapsstilen hvor man gikk bort fra det stiliserte landskap og etterstrebet et mer naturlig preg. Denne kirkegården var et forbilde for denne type kirkegårder og introduserte konseptet om skogskirkegårder til hele Norden. Et annet viktig skogskirkegård anlegg er Mariebjerg kirkegård utenfor København. Eksempler på skogskirkegård i Norge finnes på Kongsberg, og på utvidelsen av Tanum kirkegård. I følge Cegla får norske kirkegårder et tydeligere naturpreg med innslag fra landskapsstilen (2008). Landskapsstilen blir altså ikke dominerende kirkegårdsuttrykk, men påvirker

Eksempel på oppstilling av gravrekker med hekker mellom gravminnene som ble utført på 1900-tallet, her fra Haslum kirkegård.

Vestre gravlund er et kirkegårdsanlegg inspirert av landskapsstil og ble innviet i 1902.

Skogskyrkogården i Stockholm. Foto: Nina C. Krogh

Porselensfotografie fra 30-tallet, på Hin

1900-tallet

1902 e.kr

1920 e.kr

1920

det generelle kirkegårdsuttrykket til å bli mer parkpreget. Nyklassisisme dominerer på norske kirkegårder og uttrykkes med et mer formelt formspråk hvor gangveiene utformes i en gridstruktur rundt kvadratiske eller rektangulære gravfelt (Lunde 2011).

1922 e.kr

I Danmark ble reguleringsplikt på kirkegårder innført i " Lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde med tilhørende anordning af 1927". Dette påvirket utviklingen av kirkegårdskulturen i stor grad. Gravsteder i rekker med hekker i rygg og på sidene ble et uttrykk. Dobbelttrekker ble innført, hvor man gikk bort fra den tradisjonelle øst vest orienterte grav (Guldager 2005).

1930 tallet:

Funksjonalismen tok sitt inntog. I Danmark var stramme linjer, lukka gravfelt avgrenset av vegetasjon, med forskjellige stemninger karakteristisk (Guldager 2005). I funksjonalistisk stil var gravplassens primærfunksjon som gravsted vektlagt i utformingens uttrykk. Man skulle ikke lenger imitere et stilisert landskapsbilde. Eksempler på dette finner vi på mange kirkegårder i Norge som Østre gravlund og Gamlebyen gravlund i Oslo. Stilarten var på denne tiden gjerne rendyrket skogskirkegård, eller funksjonalistisk, men det var ikke uvanlig å blande mellom det naturlige formspråket fra skogskirkegården og funksjonalistiske idealer.

1940 e. kr

FN- De forente nasjoner offentliggjør verdenserklæringen om menneskerettigheter 10. desember dette året. Dette er en internasjonal anerkjennelse for religionsfrihet uttrykket gjennom artikkel 18 som lyder: *"Enhver har rett til tanke-, samvittighets- og religionsfrihet. Denne rett omfatter frihet til å skifte religion eller tro, og frihet til enten alene eller sammen med andre, og offentlig eller privat, å gi uttrykk for sin religion eller tro gjennom undervisning, utøvelse, tilbedelse og ritualer."* (FN 2012)"

1940-1945 e.kr

Under 2. verdenskrig falt mange soldater på begge sider, noe som førte med seg et behov for krigskirkegårder. Et markant skille finnes mellom allierte styrkers krigsgraver og tyske krigsgraver. De tyske krigsgravene ble utformet enkelt og gjerne adskilt fra vanlige gravfelt. I følge Lunde pekte tyskerne ut sine egne gravplasser, som på Havstein og Ekeberg. Videre påpeker hun at krigsgravplasser i tillegg ble etablert etter krigen og lik ble flyttet. Inngangspartiet på tyske krigsgraver skulle utformes for å minne om den vonde perioden i historien (2012a). Mørke natursteinstyper ble valgt til gravminner og gravminnene har enkel utforming. De allierte gravene har et lettere formspråk, ofte med minnesmerker utformet i marmor, eller som monumentale gravminner, med sentral plassering på gravplassen. Ut fra befaringer er det observert at felles for krigsgraver, er at de preges av et enkelt formspråk, med identiske gravminner, dersom det er mer enn et gravminne anlagt.

1950 -1970 tallet

I mellom- og etterkrigstiden endret gravtradisjonen og gravutstyrets utforming seg betraktelig. Modernismen får sitt inntog på norske kirkegårder. Utformingen forenkles og den modernistiske plenkirkegårdsens uttrykk oppstår. Idealet ble lettstelte, åpne og luftige kirkegårdsanlegg, hvor

er på to gravminner
na gravlund.

Eksempel på norsk skogskirkegård,
fra utvidelsen på Tanum kirkegård.

Den tyske kirgskirkegården på
Havstein, Trondheim. For å komme
inn på det åpne gravfeltet må man gå
gjennom en tung jerndør.

Gravfelt for engelske allierte styrker
som falt under krigen på Stavne
kirkegård. Gravfeltet er plassert på
østsiden av Kirken.

gravene ikke lenger var en samling av individuelle graver, men en del av helhetlig planlagte gravfelt. Skivekuttete natursteinsblokker dominerer fremdeles i utforming av gravminner (Sørmoen 2007). Gravfeltene på 60-tallet fikk ofte et monotont uttrykk da det var rader av gravminner med nokså like proporsjoner og utførelse (Ahlklo 2001). Landskapsarkitekten Karen Reistad reiser landet rundt og misjonerer driftsfordelene ved den modernistiske plenkirkegården i Norge (Lunde 2011). En stor mengde rammegraver blir som følge av dette gravet opp og fjernet på dugnad, for så å bli etablert som plenkirkegård. Plenkirkegården med gravsteinsrekker i gressplen, med et lite bed foran den enkelte gravstein er frem til i dag "normen" på hvordan en kirkegård ser ut. På 50- og 60-tallet ble det eksperimentert med form og størrelse på urnefelt (Klingberg 2005). Det ble vanligere med omlegging av gamle kistegravfelt til urnegravfelt på storbykirkegårder. Et eksempel på dette finner vi på Gamlebyen gravlund hvor kistegravfelt nr. 19 ble omgjort til urnefelt i 1958 (Gisladottir, Grasbekk, og Olesen 2011).

I Danmark stiger antallet urnenedsettelse betraktelig og blir utbredt på 70-tallet. Graven endrer med dette form og betydning, da familiegravstedet ofte blir valgt bort til fordel for fellesminnesmerket på den anonyme gravlund (Guldager 2006). Denne utviklingen kan antydes på norske kirkegårder i samme periode, men ikke i samme store skala som i Danmark.

1970-tallet

Arbeidsinnvandring av fremmedkulturelle borgere blir vanlig i storbyene. Innvandringen skaper et for gravplasser tilpasset andre religioner enn kristendommen. Bevissthet rundt behovet for religionsnøytral symbolbruk øker. Det finnes nedskrevne eksempler på dette fra Göteborg stift hvor det anbefales at korssymbolet ikke brukes på kirkegårdspporter, bårhus og liknende elementer. Korset ble anbefalt reservert for sakrale om og bygninger og enkeltgraver (Ahlklo, 2001).

1979 e.kr.

Det første muslimske gravfelt i Norge blir åpnet på Gamlebyen gravlund i Oslo (Gisladottir, Grasbekk, og Olesen 2011).

1990-tallet

Fra kremasjon ble innført økte kremasjonsandelen til den i dette tiåret stabiliserte seg på ca. 30% (Klingberg 2005). Da kong Olav døde vinteren 1991, oppstod en felles ramme for den offentlige sorg hvor lystenning ble et landsdekkende rite som del av den kollektive sorgbearbeidelsen (Spets 2012). Skikken ser ut til å ha blitt overført til personlige sorgprosesser, da det på befaringer ble observert at det i dag er blitt vanlig at pårørende tenner lys når de besøker sine gravsted. Gravminnene personliggjøres og fotografier av avdøde på gravminnene blir mer vanlig (Lunde 2012).

De to første norske navna minnelundene blir planlagt og opparbeidet på Haslum og Tanum i Bærum kommune (Lunde 2012). Disse to navna minnelundene blir nærmere beskrevet i avsnitt 4.3.

Typisk eksempel på plenkirkegårdfelt fra Haslum kirkegård i Bærum.

Urnegravfelt fra 1958, med buede gangstier og hekker som utgjør et triangel på Gamlebyen gravlund.

Anonyme minnelund på Tjensvoll gravlund som ligger i en skålform i landskapet. Gravlundens ble tatt i bruk i 1964.

Det første muslimske gravfelt i Norge ligger i en skålform på Gamlebyen gravlund.

1950-70 e.kr

1958 e.kr

1964 e.kr

1979 e.kr

Lov 3. mai 1913 om likbrænding ble opphevet i 1996, og ble erstattet av Lov om kirkegårder, kremasjon og gravferd (gravferdsloven), hvor endringer førte til at terskelen for kremasjon ble lavere. Det måtte ikke lenger foreligge en bekreftelse på avdødes ønske å kremeres, men det var nok at avdøde ikke hadde et livssyn mot kremasjon for å kunne kremeres (Lovdata 2012). Denne lovgivningen er rammeverket for dagens regelverk. Loven tredde i kraft 1. januar 1997. Loven åpnet også for første gang på tusen for askespredning av hensyn til religionsfrihet (FAD 2010). Kirken utførte ikke liturgi ved askespredning.

2000-tallet

Den økte bevissthet rundt behovet for andre religioners gravplasser setter i gang forskning om behovet. Høsten 2003 viste resultatene av spørreundersøkelse utført av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn at de kirkelige fellesrådene ikke var godt nok forberedt til å bistå ved gravlegging av personer som ikke er tilknyttet den norske kirken (FAD 2010). Disse resultatene satte i gang en prosess for å revidere gravferdsloven slik at like rettigheter for alle livs- og trossamfunn ble sikret. Krematorium blir planlagt med mulighet for at pårørende kan bivåne kremasjonen, som ved Alfaset krematorium som ble ferdigstilt i 2009.

2010 e.kr

FAD sendte ut forslag om endringer i gravferdsloven i juni. Endringene presiserer at gravlegging skal skje med respekt for avdødes livssyn og religion (FAD 2010). Endringene åpner også for ansettelse på grunnlag av religionsfrihet på gravlunder.

2011 e.kr

22. juli angriper Anders Behring Breivik regjeringskvartalet og Arbeiderpartiets ungdomsleir på Utøya. 69 mennesker ble drept på Utøya og 8 i regjeringskvartalet og mange ble hardt skadet i angrepet. En spontan offentlig sorg- og minnekultur oppstår, med markeringer som rosetog og lystening i hele landet.

2012 e. kr

Endringsloven til Lov om kirkegårder, kremasjon og gravferd tredde i kraft 1. januar. Hensyn til de fremmedkulturelle verdier, og andre livssyn blir sikret og det blir tilrettelagt for religiøst tilpassa gravsteder etter lovverket. Det verdinøytrale uttrykket gravplass kom med endringene i gravferdsloven som tredde i kraft i januar, og erstatter betegnelsene kirkegård og gravlund i regelverket (Lovdata 2012). Det er av denne grunn naturlig med kommende endringer i tilhørende forskrift. Høringsutkast til ny gravferdsforskrift blir offentliggjort av FAD i juni. Forskriften er forventet å tre i kraft fra 2013 (2012). 18. april ble det årlige kirkemøtet avholdt, og kirken vedtar at prester kan utføre liturgi ved askespredning. Kirken anerkjenner underliggende med dette at livet ender ved dødsøyeblikket, og at legemets oppstandelse er en billedlig henvisning til hva som skjer med den døde. I mai ble en grunnlovsendring vedtatt som avvirket statskirken (Lovdata 2012). Den norske kirken er nå en selvstendig institusjon.

...ske gravfeltet i
... nordvendt skråning
... avlund.

Personlig gravminne med fotavtrykk
av en barnefot i glasstein, med
innskripsjon av navn, dato og teksten
Små føtter, dype spor. Hinna gravlund

Rom hvor pårørende kan
bevitne kremasjon ved Alfaset
krematorium.

Minnesmerker etter 22. juli av
kunstneren Nico Widerberg. Her
under produksjon våren 2012.

2.3 Generelle trekk i dagens gravferdstradisjon

Kirsten Lunde omtaler at det er visse trender i gravferdstradisjonene som preger vår tid. Hun mener det en tidstypisk tendens med den enslige graven i et felleskap, som finnes i navna minnelunder. Hun påpeker at det er blitt mer vanlig å utsmykke kirkegårder med skulpturer, møblere gravfelt og bruke kirkegårder til rekreasjonsformål (2011). På befaringer er det observert at det er særlig i storbyene gravplassene brukes til turgåing, jogging og lufting av hunder.

Lunde påpeker at individualitet og valgmuligheter preger vår tids gravferder. Hun mener dette kan ha bakgrunn i livene vi lever, da generelle trekk for vår tids samfunn er at av at vi er blitt mer individuelle, mobiliteten har økt og den digitale verden preger vårt samfunn. Vi lever i et fler kulturelt samfunn og det er mer vanlig at familier splittes opp, flytter mer på seg, samt at individer identifiserer seg mer med grupper enn familier (2011).

I media fokuseres det på arealknapphet på gravplassene, da fagpersoner som Lunde frykter at eksisterende kirkegårdsareal vil ikke være tilstrekkelig til å håndtere befolkningsutviklingen (Lunde 2012a). Kate Woodthorpe reflekterer over dette i boken *"The matter of death, space, place and materiality"*, hvor hun påpeker at i Storbritannia er manglende bærekraftighet på kirkegårdene et økende problem. Dette er fordi det i praksis har vært slik at når en gravplass er tom for areal til flere graver og gravene ikke gjenbrukes, da kan gravplassen ikke lenger generere inntekter til vedlikehold. Uten penger til vedlikehold er gravplassene sårbare for forsømmelse og forfall (Hockey, Komaromy et al. 2010). Dette problemet står vi også overfor i Norge på nedlagte gravplasser, og gravplasser hvor gravene ikke gjenbrukes. I Nord-Norge er det lang tradisjon for at graver ikke gjenbrukes (Lunde 2011).

Min side | Kundeservice | A-kortet | Annonser | Kjøp produkt

Aftenposten ap.no Tirsdag 25. september 2012 ☁️ 🇳🇴 Oslo

Verden Norge Osloby Økonomi Kultur Meninger TV Sport A-Å

Siste nytt: Tour-løypen lekket: - Det blir vilt og spektakulært (kl.18:17) TIPS OSS Søk i Aftenposten på nett og papir 🔍

Bruk av minnelund blir stadig mer populært

Stadig flere vil gravlegges i fellesgrav der det offentlige har ansvar for stell og vedlikehold. Mange eldre velger dette alternativet fordi de ikke vil være til bry for familie og pårørende.

NTB

Publisert: 13.jul. 2012 06:01 Oppdatert: 13.jul. 2012 06:01

Bruken av såkalt «navnet minnelund» er blitt ettertraktet etter bare få år, skriver Vårt Land.

- Mange forteller meg at de ønsker å bli gravlagt i en såkalt «navnet minnelund» slik at neste generasjon slipper å tenke på at graven må stelles og vedlikeholdes. De mener navnet minnelund er et verdig og godt alternativ for dem, sier plan- og anleggssjef Torhild Hovdenak i Kirkelig fellesråd i Trondheim.

Trondheim kommune var blant de aller første som startet opp med et slikt tilbud for rundt ti år siden.

Hovdenak tror også mye handler om at folk er mer mobile enn før og ikke nødvendigvis blir gravlagt på samme sted som barna sine. (©NTB)

Anbefal 1 person anbefaler dette. Sign Up for å se hva dine venner anbefaler.

UNIVERSITETET FOR MILJØ OG BIVITENSKAP

LANDSKAPSPLANLEGGING

Bykirkegården – kirkegård eller park?

Kirsten Lunde

Kan bykirkegårdene overleve som kirkegård eller blir de parker? Landskapsarkitekt Thea Bruun-Olsen Cegla stilte seg dette spørsmålet i sin masteroppgave ved ILP.

Økt behov for kirkegårder Det er i dag plassmangel på våre bykirkegårder og behovet for nye graver er ventet å stige betraktelig i årene som kommer. Samtidig fortettes byene og muligheten for å etablere nye sentrale kirkegårder begrenses. Dette skaper igjen utfordringer for bruken av eksisterende bykirkegårder.

Gravplass Foto: Kirsten Lunde

OM ILP
STUDIER
FORSKNING
FORSKERSKOLEN
ETTERUTDANNING
ILP I MEDIA
NYHETSARKIV

Kilde: Norsk telegrambyrå, 2012

Kilde: Lunde, 2009

FOTO: KO FISHAN

- Ikke forberedt på dette

Fullt gravlund og stigende dødsfall kommer til å skape en prekær mangel på ledige graver i flere norske byer. Folk som bor og dør i byene kan ikke lenger regne med å få sitt siste hvilested i nærmiljøet.

Amfrim Mauren
Publisert 09. feb. 2012 09:00 Oppdatert 09. feb. 2012 15:01

- [Plasgravner lar oss plass](#)
- [- Grusom!](#)

Les også: [- Grusom!](#)
[Plasgravner lar oss plass](#)

Om noen får år står etnobeigen og ett levende inn på dødsstatistikken. Etter flere år med nærliggende stabile dødsfall her i landet, forventes det at tallene kommer til å øke kraftig fra 2020. Det vil føre til et enda større press på allerede fulle gravlunder. - Kommunene er absolutt ikke forberedt på dette. Jeg vet ikke om et eneste sted som har tatt høyde for det behovet som kommer, sier kirkegårdskonsulent Helge Klingberg i Kultur- og kirkedepartementet. Utviklingen bekymrer kirkeverger over hele landet: Om 25 år skal 10 000 flere graves legges årlig enn det som gjøres i dag. Økingen i dødsfallene kommer hovedsakelig i byene, hvor det allerede er knytt med gravsteder. - Enkelte byer, spesielt Oslo og Bergen, står foran et formidabelt arealproblem. Om det blir Østmarka eller Nordmarka som må tas i bruk, vet jeg ikke, men det blir nødvendig å gå ut over tilvante grenser for å skaffe nok gravplasser i fremtiden, sier Klingberg. Nedpionering.

Det er de kommunale kirkelige fellesidene som har ansvar for landets gravsteder. En utfordring for fellesidene i mange byer, er å få tilstrekkelig sentrumsnære arealer til gravsteder. Solger, skoler, barnehager og sykkelstier står foran i køen. - Vi kjemper for å få gjennomslag for gravsteder i reguleringsplaner, men det er vanskelig. Folk vil graves legges i nærheten av der de bor, men ingen vil ha et gravsted i nærheten. Og kommunene skyver problemet foran seg, sier kirkeverge Gunnar Wik i Bergen. Konsensens blir at byenes innbyggere må finne sin grav lenger og lenger borte fra der de har levd livet sitt. Dette gjelder spesielt for dem som ønsker en kistegrav. Allerede i dag er de sentrumsnære kirkegårdene i mange byer forbeholdt urnegraver - på grunn av plassmangel. - Det er ikke rett at gravsteder taper reguleringskampen. Vi har ingen pressgrupper på vår side, sier gravferdsdirektør Margarete Eckbo i Oslo. Hun er ikke sikker på om hovedstaden vil klare å tilfredsstille det lovpålagte kravet om at kommunen til enhver tid skal ha ledige graver tilsvarende tre prosent av befolkningen. - Vi kan klare det en stund til, men så går det ikke lenger. Om noen år blir det i Oslo 1200-1500 flere dødsfall årlig enn det vi har nå, sier Eckbo. Kremasjonspress.

En faktor kan imidlertid redusere fremtidens arealbehov: Økt bruk av kremasjon. I minst 12 kommuner er det nå over halvparten av de døde som blir kremert, men landet sett under ett kremeres under 35 prosent av de døde. I Sverige og Danmark er andelen dobbel så høy. På tross kan kremasjon bli en form for frivillig tvang, fordi de eneste sentrumsnære alternativene er mindre plasskrevende urnegraver, påpeker både begravelsesbyråer og de kirkelige fellesidene. Samtidig er det andre forhold som kan forsterke arealbehovet. I mange innvandremiljøer er det blitt vanligere å ha gravferden i Norge - ikke i det opprinnelige hjemlandet - og dette vil bidra til å øke behovet for arealkrevende kistegraver, fordi blam ikke tillater kremasjon. - Gravmangel vil stå ulikt inn fra sted til sted. Befolkningsvekst, kremasjonsandelen og muligheten for gjenbruk av graver er med på å påvirke behovet, sier Helge Klingberg i Kultur- og

Oslo vil få kjempestort arealbehov for gravplasser frem mot 2030, mener Kirsten G. Lunde.

FOTO: Lisa F. Young

Oslo trenger flere gravplasser

Kirsten G. Lunde
Publisert 09. feb. 2012 20:00 Oppdatert 09. feb. 2012 15:01

Befolkningsveksten legger et stort press på byens arealer til bolig, næring, transport og fritidsaktiviteter. Fortetting, transformasjon og kollektivtrafikk i samsvar med bærekraftige utvikling diskuteres som løsninger i den arealknappe byen. Glemte er arealbehovet for de døde.

Verdig avslutning

Realiteten er at vi alle skal dø før eller siden. Og alle skal ha en plass. Allerede nå begynner plassmangel å bli merkbart ved Oslos gravlunder, og situasjonen er prekær når det gjelder graver orientert mot Mekka. Ikke alle arealer kan bli til gravplass. Forskiftene sier at en gravlund skal være verdig og ha orden. Det skal om mulig være en buffersonne mellom gravlund og naboskap, samt hensiktsmessig støyskjerming. Det er krav til jorddybde og grunnvannstand. Det bør være lett tilgjengelig fra kollektivtransport. Hvor i Oslo finner vi tilfredsstillende nye arealer?

Utfordringer

I dag har Oslo 20 gravplasser på tilsammen 2000 dekar. 72 prosent av dem som dør i Oslo kremeres. I nærmeste fremtid forventes ikke økning i kremasjonsprosenten da andelen som bekjenner seg til islam, og som benytter kistegrav, er økende. Ser man nøkternt på arealbehovet etter dagens lovverk, er en kistegrav 4,5 kvadratmeter og en urnegrav 2,25 kvadratmeter.

Hvor stort areal krever 200 000 flere innbyggere etter sin død? 144 000 kremeres. Det står i snitt to urner i hver grav første 20-årsperiode og det gir 72 000 graver à 2,25 kvadratmeter og et arealbehov på 162 dekar. 56 000 graves legges i kiste og i Oslo graves legges kister i to høyder. Det gir 28 000 graver à 4,5 kvadratmeter og et arealbehov på 126 dekar. Tilsammen 288 dekar til gravene.

Enormt areal

Et nøkternt tall basert på dagens tradisjon for utforming av gravplasser i Norge, er at gravene utgjør 50 prosent av det totale arealet. I tillegg kommer areal til veier, beplantning, parkering og lignende. Det betyr fort at Oslo vil trenge et areal på ca. 600 dekar for å dekke gravbehovet til sin befolkningsvekst frem til 2030. Det tilsvarer det samlede areal av Botanisk hage, Torshovdalen, Tøyenparken, St. Hanshaugen, Sofienbergparken, Marienlystparken og Kampen park.

Når eksakt behovet for grav kommer vet vi ikke, kanskje 30-40 år etter tilflyttingen, men at det kommer er helt sikkert. Skal vi, og kan vi graves legges nær der vi bor i fremtiden? Trolig ikke med dagens tradisjoner og lovpålagte krav til gravplasser. Regneeksemplet ovenfor viser det.

Urner i nisjer

I Aftenposten 23. januar kom et betimelig innspill om kolumbarium, en bygning hvor askeurner oppbevares i små nisjer, midt i Oslo sentrum. Arkitektstudent Magnus Næss hadde ideen. Dagens lovverk åpner ikke for kolumbarium i Norge. Vi har en bestemmelse som sier at urner skal være omsluttet av jord, basert på tradisjon om å grave ned urnen slik vi graver ned en kiste. Det er arealkrevende. Det er også unaturlig for mange av våre nye landsmenn som kommer fra områder hvor de hverken omslutter kiste eller urne med jord. At nedgravning av kiste har hygieniske begrunnelser i vårt klima er lett å akseptere og forstå, men at denne tradisjonen for håndtering av lik, fra før vi innførte kremasjon i Norge i 1898, i dag skal bestemme måten vi håndterer og oppbevarer aske fra kremasjon på er ikke like opplagt.

Kilde: Mauren 2008; Lunde 2012b
I artikkelene over påpekes det at det i Norge er det mangel på kirkegårdsareal. I Stavanger planlegges det for at det går 60 år før graver gjenbrukes når gravplasser planlegges, i følge Reilstad (2012). Dette, samt befolkningsøkning som er omtalt i avsnitt 2.4 er grunner for det prekære arealbehovet.

2.4 Befolkningsutvikling og fremtidsutsikter for norske gravplasser

Befolkningsvekst

I Norge er det i dag høy befolkningsvekst. Vi passerte 5 millioner innbyggere i landet tidligere enn forventet i forhold til Statistisk sentralbyrå sine beregninger. Dette skyldes blant annet en høy innvandringsrate fra EU landene og at vi lever lenger enn før (Foss 2012). I tillegg er spedbarnsdødeligheten lavere enn noen gang (SSB 2012a).

Dødstill

I følge SSB døde det i fjor 41 400 mennesker i Norge. Statistikken over døde menn og kvinner i Norge mellom 1966-2011 viser at befolkningsøkningen ikke enda har slått særlig inn på dødstillene, men dødstillene forventes at vil øke kraftig i fremtiden grunnet befolkningsveksten (SSB 2012a).

Kremasjon

I 2011 var kremasjonsandelen på landsbasis på 37%. I storbyene var kremasjonsandelen som følger; Oslo 71%, Bergen 67%, Trondheim 60%, Stavanger 38% (SSB 2012b). Det er krematorier i 28 kommuner, hvor 2 er i Nord-Norge og 15 ligger i det sentrale østlandsområdet. I kommunene med krematorium er kremasjonsprosenten 57 % (FAD 2010). Kirsten Lunde påpeker at det ikke er sannsynlig at kremasjonsandelen vil øke i Oslo, da det er et økende antall mennesker som er tilsluttet islam (2012b).

Fremtidsutsikt for norske gravplasser

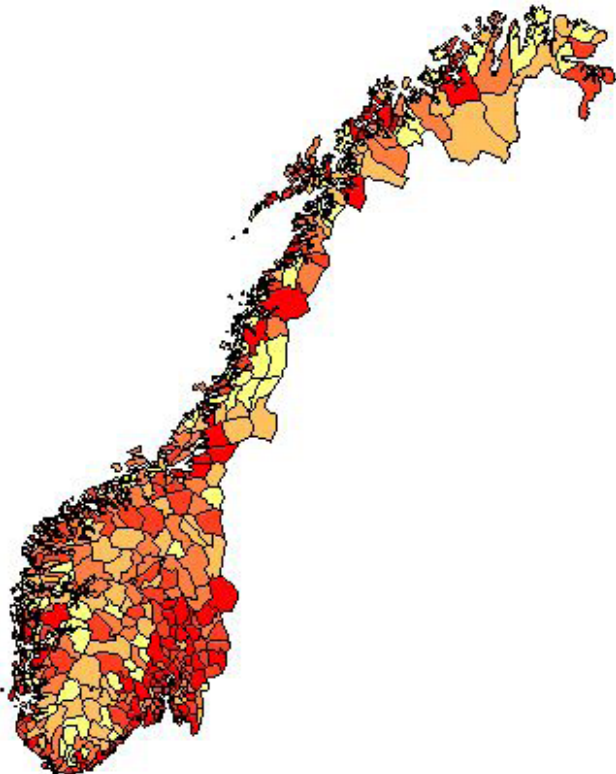
Befolkningsutviklingen er sterkt økende og dette fører med seg et stort og økende behov for flere gravplasser. I artikkelen "Oslo trenger flere gravplasser" presenterer Kirsten Lunde et estimat på arealbehov for gravplasser på 600 dekar for å dekke arealbehovet for gravplasser i Oslo frem til 2030 (2012b).

I følge Lunde er de fleste bykirkegårdene er ikke dimensjonert for å ta imot befolkningsveksten, da gravplassene etter loven skal ha ledig areal på 3% av befolkningen i kommunen til en hver tid (2012a).

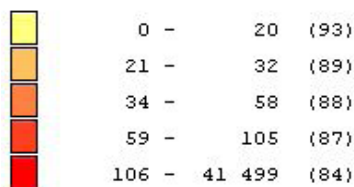
Dette gjør at det i fremtiden må planlegges et høyt antall gravplasser, for å møte arealbehovet.

Mulighet for fremtidig komprimering av arealbehov på gravplasser

Komprimering av arealbehov kan skje på Norsk kirkegårder, dersom kremasjonsandelen øker. Gravferdsforskriften har fastsatt at en kistegrav tar opp 4,5m². Dette arealbehovet halveres ved valg av ordinær urnegrav som tar opp 2,25m². I navna minnelunder og anonyme minnelunder dispenseres det fra dette kravet og det tillates et gravareal på 0,25m² pr grav. Dette vil i praksis si at det kan gå 4 og 1/2 grav i minnelund per ordinære kistegrav (Klingberg 2005). Dette vil si at navna minnelund er en gravtype som kan være arealeffektiv og kan bidra til å senke arealbehovet noe, selv om valgmulighetene mellom kiste- og urnegraver et viktig hensyn til livssyn og religionsfrihet i Norge.

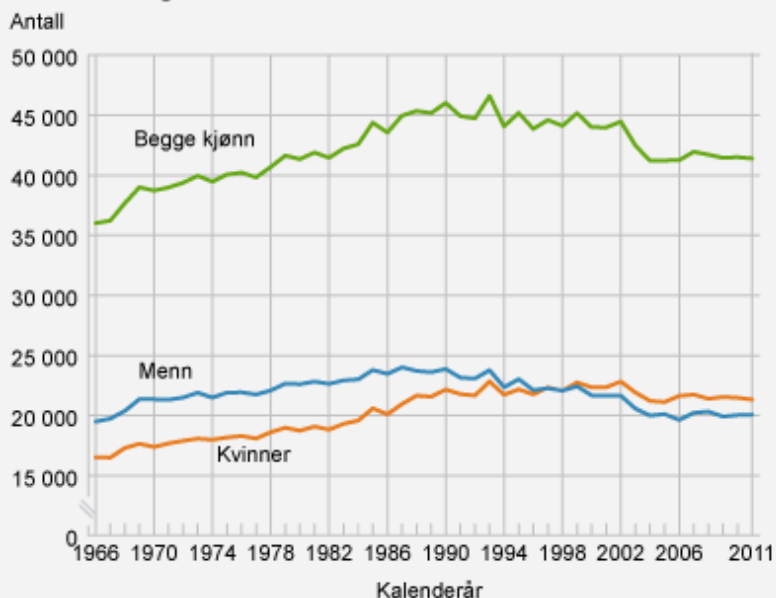

L. Kirke - nivå 3 (K) etter region, statistikkvariabel og tid
tid: 2010
statistikkvariabel: Antall døde i løpet av året

Datakilde: Statistisk sentralbyrå
Kartdata: Statens kartverk

Døde menn og kvinner. 1966-2011

2.5 Navnet minnelund - Opprinnelse og teori

Navna minnelund er en gravtype som oppstod på begynnelsen av 1990-tallet. Jeg vil hevde at det er tre historiske forutsetninger som særlig har bidratt til at gravtypen navnet minnelund har oppstått. Den første forutsetningen er at urnegraver kunne bli tatt i bruk ved legaliseringen av krematorier på slutten av 1800 tallet. Ved legaliseringen ser vi en tendens til at de skandinaviske landene påvirkes av hverandres kultur da det gikk 12 år fra Danmark legaliserte kremasjon, og 10 år fra Sverige legaliserte kremasjon, til Norge fulgte etter i 1898.

Den andre forutsetningen for at navna minnelunder var endringen i gravstedets form og betydning som kom med den økte populariteten av urnegraver i perioden 1950- til 1980-tallet (Guldager 2006). Kremasjon og urnenedsettelse som begravelserform har i følge Tim Flohr Sørensen resultert i store endringer av kirkegårdens design og i mer individuelle tilpasninger til kremeringens muligheter, som videre har medført brudd med vaner og gravferdstradisjoner (2007- 2008).

En av disse endringene var utviklingen av tanken om en anonym fellesgrav, som jeg mener er den tredje forutsetningen for tilblivelsen av navna minnelunder. I følge Ahlklo oppstod idéen om en *"begravningsform av anonym og gemensam karakter"* på slutten av 60-tallet. Denne idéen spredte seg på 60-tallet og på begynnelsen av 70-tallet, og til sist ble denne ideen så gjeldene at behovet for å anlegge anonyme minnelunder selv på mindre gravplasser oppstod i Sverige (2011). Det oppstår dermed en minnekultur hvor det er allment akseptert å gravlegges uten et personlig minnested. Jeg vil hevde at denne tendensen kan ha utspring i tanken om at alle er like i døden, som i følge Guldager var et tankesett som oppstod etter 2. verdenskrig (2006).

Guldager påpeker at da urnegraver ble utbredt på 70 tallet ble ofte familiegravstedet valgt bort til fordel for fellesminnesmerket på den anonyme gravlund (Guldager, 2006). Dette utsagnet fra Guldager forteller mye om hvor populær denne gravtypen ble i Danmark på 70 tallet og dette var en stor endring fra den tradisjonelle minnekulturen.

De anonyme minnelundene ble ofte utført med et enkelt formspråk, da det mest vanlige temaet for gravtypen i følge Ahlklo er en naturstein med plass for blomster som ligger i naturmark, med en utplassert benk i minnelunden (2011). I følge Sørensen var den mest markante nye tilpasningen til urnegraver på 60- og 70- tallet anleggelsen av plenavdelinger på kirkegården, noe som brøt med uttrykket på tidligere kirkegårdsanlegg (2007-2008).

Etter en stund hvor bruken av anonyme minnelunder hadde florerert, ble det en økt bevissthet om at anonymiteten hadde konsekvenser for de etterlatte. Guldager hevder at anonymiteten i ettertid etterlater et savn hos mange mennesker og at dette savnet gav et ønske om å utvikle alternative fellesgraver som ikke er anonyme (2006). Denne bevisstheten om savnet fører til at det oppstår et behov for å undersøke behovene til besøkende.

I 1994 utgir Inger Berglund boken "Kyrkogårdens meditative rum" som er en brukerundersøkelse av besøket, opplevelsen og forvaltningen av gravplassen, med fokus på anonyme minnelunder. Hun gjorde en spørreundersøkelse med et tyvetalls spørreobjekter. Hun undersøkte hvordan gravplassen tar imot de besøkende og hvordan gravplassens ulike deler bør forvaltes for å kunne støtte de etterlatte i sin sorgprosess og brukernes meninger ble presentert (1994). Berglund er en av svært få fagskribenter som har tatt opp spørsmålene om hva som gjør en minnelund godt utformet for å støtte de etterlatt i sitt sorgarbeid. Om et tyvetalls spørreobjekter er et representativt utvalg for en slik viktig undersøkelse kan diskuteres, men resultatene hun presenterer i undersøkelsen mener jeg viser god innsikt i besøkendes behov og har derfor stor betydning for å kunne utforme funksjonelle minnelunder. Berglund fremmet at minnelundene må ha en meditativ kvalitet og oppsummerte resultatene av spørreundersøkelsen i ti råd til arkitekter om hvordan man kan utforme en minnelund slik at den støtter de etterlatte i sitt sorgarbeid.

Berglunds råd for utforming av minnelunder er:

- **Omsorg, varme og følelser:** Spørreobjektene tok avstand for formelle og sofistikerte anlegg, da de opplevdes kunstige. Berglund kommenterer at en minnelund må ta høyde for stedegne kvaliteter og ikke være et rent tegnebordsprosjekt. For å få et godt anlegg bør en lydhør person tolke plassens muligheter gjennom hele byggeprosessen.
- **Ro og stillhet:** Støy og hverdagslige lyder må stenges ute fra det meditative rommet.
- **Sentralpunkt:** Et sentralpunkt å fokusere blikket på for å kunne finne indre fred. Flere sentralpunkt bør unngås. Sentralpunktet bør ha en symbolsk verdi og kan være et tre, et vannspeil, en stein eller kirken.
- **Trygghet:** Mulighet for etterlatte til å sitte uforstyrret for å bearbeide sine følelser.
- **Utsikt:** Ivareta besøkendes mulighet til å få et overblikk i omgivelsene.
- **Vinteraspektet:** Minnelunden bør planlegges med hensyn til årstidenes endringer og beholde sine viktigste egenskaper gjennom hele året.
- **Frihet:** Frihet i forvaltningen, i religiøse uttrykk og i muligheten for å tolke symbolene. Alle religioner bør kjenne seg velkommen i minnelunden.
- **Trær:** Store fritt voksende trær skaper sakral stemning. Minnelunden bør inneholde, eller ligge nær slike trær.
- **Marken:** Marken bør være grønt dekket, solbelyst og innbydende der asken ligger.
- **Åndelig tyngde:** Besøkeren bør kunne oppleve en åndelig dimensjon ved å besøke minnelunden.

Berglunds kritiserer en del eksisterende anlegg ved å hevde at de mangler disse kvalitetene som hennes råd beskriver (1994), men flere av disse begrepene er lite håndgripelige for planleggere. Man kan ha en intensjon om åndelig tyngde, med det finnes ikke en vitenskapelig definisjon av hvordan man utformer for fenomener som åndelig tyngde, følelser og varme. Jeg vil av denne grunn hevde at Berglunds råd er gode intensjoner, men ikke alle rådene hennes egner seg som rammer for å planlegge funksjonelle minnelunder i et kirkegårdsanlegg. Hennes råd som faktisk omhandler konkrete punkt angående utforming mener jeg formidler saklige egenskaper for å ivareta en funksjonell utforming. Selv om Berglunds undersøkelse og utformingsråd omhandlet anonyme minnelunder, vil jeg hevde at resultatene er overførbare til navna minnelunder, da utformingen av disse to typene minnelunder har mange fellestrekk, som organisering av graver, utplassering av benk og eventuelt et minnesmerke. Berglunds påstand om at kirkegårdens rom må ha meditative egenskaper støttes opp om av Guldager. Guldager hevder at dagens mennesker har et behov for et fredfylt sted for å kunne hedre og minnes de døde, uten at dette stiller for store krav til de etterlatte. Hun mener kirkegården har en viktig funksjon som et meditativt rom med rom for ettertanke (2006). Det har blitt høy bevissthet om etterlattes savn ved anonymitet og Guldager mener at de etterlattes savn gjør at den anonyme minnelund er i tilbakegang. Det oppstod av denne grunn etterlysning av alternative gravtyper til anonyme fellesgraver (2006).

I perioden da Berglunds spørreundersøkelse ble utført, rørte allerede tanken om alternative graver til anonym minnelund seg i Skandinavia. Denne tankeprosessen om alternative fellesgraver vil jeg hevde skjedde parallelt i Norge, Danmark og Sverige. Det kom frem i et intervju med Helge Klingberg at et viktig skille mellom de skandinaviske landene er at kremasjonsandelen, samt populariteten av anonym minnelund har vært høyere Danmark, enn i Sverige og Norge. Populariteten førte til et arealoverskudd danske gravplasser, som skyldes at store deler av den danske befolkning gravlegges i felles askegrav. Opprinnelig var det planlagt for flere kistegraver enn det reelle behovet var, grunnet endringer i gravferdskulturen ved den anonyme minnelunds popularitet. Dette har grunnlag i at en urne i minnelund tar om 1m² mens en kistegrav tar opp 4,5 m² (Olesen 2011). Da utviklingen av navna minnelunder skjedde parallelt, velger jeg å fokusere videre på utviklingen av navna minnelunder, slik den forekom i Norge.

2.6 Utvikling av navna minnelunder i Norge

I Norge begynte utviklingen av gravtypen navna minnelund i Bærum kommune på begynnelsen av 1990-tallet. Kirsten Lunde var i denne perioden ansatt som overlandskapsarkitekt i Bærum kommune og hadde driftsansvar for kirkegårdene i Bærum på begynnelsen av 1990-tallet. I denne stillingen mottok hun flere forespørsler fra eldre mennesker om muligheten for et velstelt gravsted, som ikke var til bry for pårørende. Flere av disse personene vegret seg for å ha en anonym grav, de ville bli husket. Andre utfordringer som: "Hvor skal barnet ligge når foreldrene er gått fra hverandre?" og muligheten for graver for dødfødte barn oppstod. Lunde så etter muligheter for å løse denne typen vanskelige situasjoner for pårørende, og finne alternativ til anonyme minnelunder (Lunde 2012).

Med grunnlag i forespørslene tok Lunde initiativ til å etablere de to første navna minnelundene i Norge. Navna minnelunder ble en videreutvikling og et alternativ til anonym minnelund som beholdt den anonyme minnelundens kvaliteter, men med muligheten for å få sitt navn på gravstedet. De to første navna minnelundene ble etablert på Haslum og Tanum i tidsrommet 1991-1994. I samarbeid med en kunstkonsulent i kommunen startet Lunde prosessen med å engasjere landskapsarkitekter og kunstnere. Statens kirkegårds-konsulent ville først godkjenne minnelundene som anonyme minnelunder. Navna minnelunder er ikke nevnt i forskriften, så denne gravformen krevde dispensasjon fra gravferdsforskriften (2012). Dette da både gravstørrelse og minnesmerkenes størrelse avviker for gitte dimensjoner etter gravferdsforskriften (Lunde 2012). Ved anleggelse av navna minnelund må det dispenseres fra flere punkter i gravferdsforskriften, som beskrives nærmere i kapittel 3.

I 1994 sluttet Lunde i stillingen som overarkitekt. Driftsansvarlig på Haslum gjorde en sterk innsats for å selge inn den navna minnelunden blant pårørte. Dette viste seg å være en vellykket jobb. Den navna minnelunden åpnet blant annet for muligheten for et minneste for dødfødte barn og ble svært populær. Dødfødte barn ble symbolisert med .-årstall Driftsansvarlig på Tanum hadde ikke samme engasjement for å promotere den navna minnelunden som kollegaen på Haslum, men den navna minnelunden har gradvis blitt fylt opp (Lunde 2012).

Promoteringen og populariteten av de to første navna minnelundene vil jeg hevde var viktig for utviklingen av navna minnelunder, fordi når slike pilotprosjekt lykkes, som tilfellet var i Bærum, har vært til inspirasjon for forvaltere av kirkegårder i Norge. Tanken om et mer personlig felles hvilested var svært tidsaktuell, men allikevel gikk utviklingen av gravtypen sakte på 1990-tallet, da det ut fra de befarte anleggene er det tydelig at gravtypens utbredelse først spredde seg i siste del av 2000-tallet, særlig i større byer og tettsted.

Kirkelig fellesråd i Trondheim var tidlig ute med å ta til seg gravtypen. I følge Kirkelig fellesråd i Trondheim ble det vedtatt at det etableres navna minnelunder på alle gravplassene i kommunen i 2003 (Kirkelig fellesråd i Trondheim 2012). Utformingen i Trondheim skilte seg ut fra andre deler av landet da utformingen av flere minnelunder var del av prosjektet 'Kunst i offentlig rom'. Her var det kunstnere som utformet navna minnelunder på Stavne, Tilfredshet, Moholt, og Heimdal (Kirkelig fellesråd i Trondheim 2007).

Utformingen av navna minnelunder har vært utført av landskapsarkitekter, anleggsgartnere, kunstnere og samarbeid mellom landskapsarkitekter og kunstnere. Ut fra befaringer kan navna minnelund sies å ha følgende fellestrekk. Navna minnelunder har et felles minnesmerke, men navneplater eller inskripsjoner av navn direkte i minnesmerket. Det er ofte utplassert benker i eller nær minnelunden. Minnelundene har felles beplanting, som holdes velskjøttet. På mange av gravplassene ble det observert at avskårne blomster og lykter fra pårørende ofte var plassert helt inntil minnesmerket. Videre detaljer kan leses i prosjekteksemplene kapittel 4.

På befaringer ble det observert at det primært er to aldersgrupper som går igjen blant de gravlagte i navnet minnelund. Dødfødte barn, og eldre mennesker mellom 75 og 95 år. Dette kan tyde på at det særlig er brukergruppene som kontaktet Lunde på 1990-tallet som opplever at gravtypen fyller deres behov for gravsted.

På Havstein kirkegård i Trondheim, ble det observert en grav i navna minnelund en ung mor var

Hva gjør man når pårørende setter igjen mer personlige effekter ved graven? Skal dette tillates ved felles minnesmerker eller ikke er spørsmål som forvalterne står ovenfor ved drift av navna minnelunder.

gravlagt. Hennes barn og øvrige familie hadde stort behov for å medbringe personlige gravgaver og dette en ubalanse i mengden effekter pårørende bringer med til graven. Denne graven utmerket seg med en mengde personlige effekter som; tegninger, steiner og bamser merket "Mamma". Slike forvaltningsutfordringer står fellesrådene over og avgjør lokalt. Dette eksemplet mener jeg viser at ikke alle graver egner seg som del av en fellesgrav. Her vil jeg hevde at den som står ansvarlig for graven ikke har oppfattet, eventuelt ikke blitt informert om hva begrensningene i en navna minnelund er i forhold til sorgprosessen. I en slik situasjon kan navna minnelund være et lite gunstig valg av gravtype, da det foreligger begrensninger i hva som får medbringes til graven.

I dag er navna minnelunder blitt utbredt og fordelt over hele landet. En videreutvikling av gravtypen som har skjedd de siste årene er tilpasning av navna minnelund etter religion. Dette finnes det eksempel på Jåttå gravlund i Stavanger, hvor det er anlagt en hinduistisk urnelund, etter samme prinsipp som den navna minnelunden i samme anlegg. Dette eksempelet beskrives nærmere på side 92. Undersøkelser av litteratur og befaringer i forbindelse med denne oppgaven har avdekket 28 navna minnelunder som er etablert, eller under bygging i Norge i dag. Ni av disse navna minnelundene presenteres som prosjekteksempler i kapittel 4.

FAD har blitt bevisst behovet for å regulere gravtypen i gravferdsforskriften, som presentert i høringsnotat om endringer av gravferdsloven, publisert juni 2012, da gravtypen foreslås innlemmet i forskriften. Høringsnotatet til gravferdsforskriften omfatter reguleringer av navna minnelunder og det forventes at gravtypen for første gang vil bli regulert av regelverket, når gravferdsforskriften blir revidert. Innholdet av eksisterende føringer og eventuelle reguleringer som følge av høringsnotatet til gravferdsforskriften drøftes videre i kapittel 3.

2.7 Faglitteratur om navna minnelunder

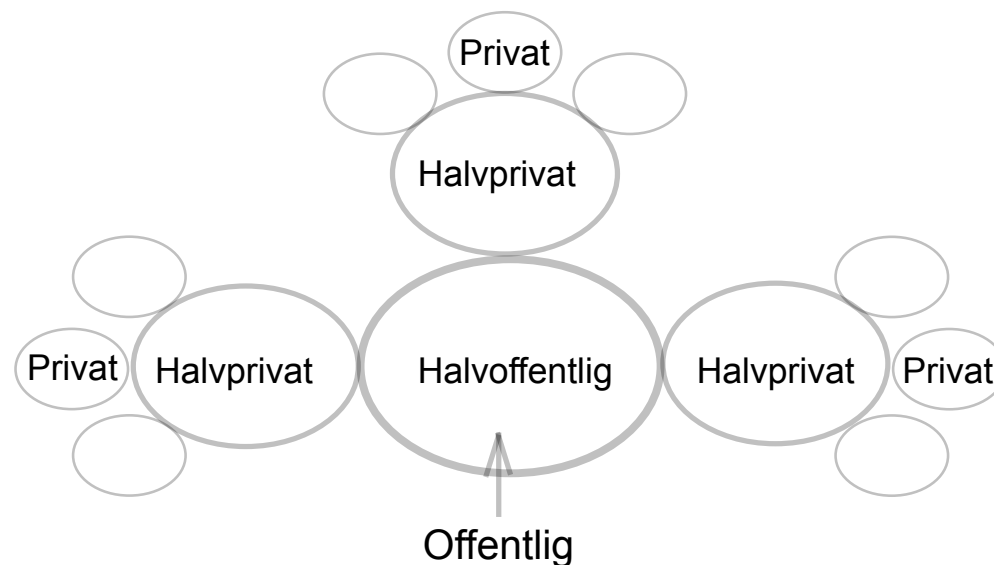
Det finnes i dag lite av faglitteratur som rettes mot gravtypen navna minnelunder, men på SLU, Sveriges landbruksuniversitet finnes det studentoppgaver om temaet som bacheloroppgaven til landskapsingeniør studenten Carin Johanson; *"Askgravlund - et nytt gravskick"* (2006), og materoppgaven til landskapsarkitekten Johanna Bilfeldt; *"Askgravlunden - en del av mitt hjärta"* (2011). Johanson påpeker at navna minnelunder i Sverige ikke har vært juridisk definert, og at det derfor har oppstått lokale forskjeller i utforming og forvaltning (2006). Bilfeldt undersøker blant annet gravplassens betydning for de pårørende og støtter opp om at Berglunds råd til arkitekten er viktige momenter i planlegging av navna minnelunder, dette da hun i resultatene påpeker at mange sørgende oppsøker gravstedet for å kjenne en nærhet til og opprettholde relasjonen med avdøde. Bilfeldt hevder at fred og trygghet bør være ivarettede egenskaper ved navna minnelunder. Videre hevder hun at medbragte blomster ofte har et mangfold i farger og form, og at dette kan føre til at pårørende opplever plassen som rotete. Bilfeldt mener av denne grunn at plasseringen av sted for blomster ikke bør anlegges i rommets sentrale deler. Videre påpeker hun at pårørende har behov for å pynte graven med andre gjenstander en kun blomster og lys og mener det er viktig å fatte en avgjørelse på hvilke gjenstander som skal tillates fastsettes allerede i planleggingsprosessen, slik at formgiveren har mulighet til å tenke ut steder for denne typen formål i minnelunden. Bilfeldt påpeker også at man bør planlegge for en sekundær plassering av lys i minnelunden, for å tilrettelegge for situasjoner dersom lyselementet er fullt (2011).

I bøkene "De dødes haver" av Anne Louise Sommer, og "Danske kirkegårde" av Susanne Guldager omtales navna minnelunder i et historisk reflekterende perspektiv, som kobler navna minnelunder til utviklingen av urnegraver (Sommer, 2003; Guldager 2006). I Norge er det lite faglitteratur som er produsert om gravtypen og litteraturen består hovedsakelig av NOUer og høringsutkast fra FAD, forskrift og informasjonsbrosjyrer. Angående prosjektering påpeker Helge Klingberg at det kan benyttes samme dimensjoner for urnegraver i navna minnelund, som for anonyme gravlunder etter Gravferdsforskriften, på 0,5 x 0,5 meter (2005).

Anne Louise Sommer forteller om konsekvensen av utformingen av nyere kirkegårdsavdelinger som de danske planavdelingene kontra tradisjonelle er at utformingen endrer rammene for pårørendes aktiviteter som foretas ved graven. Sommer utdyper at tradisjonelt er det å pusle med graven en viktig aktivitet på kirkegården, mens i de nye gravtyper kan det kun medbringes avskårne blomster og kraner (2007- 2008). Denne konsekvensen er også en endring som oppstår ved navna minnelunder. Pårørendes bruk av gravstedet forandres dermed grunnet endringer i utformingen.

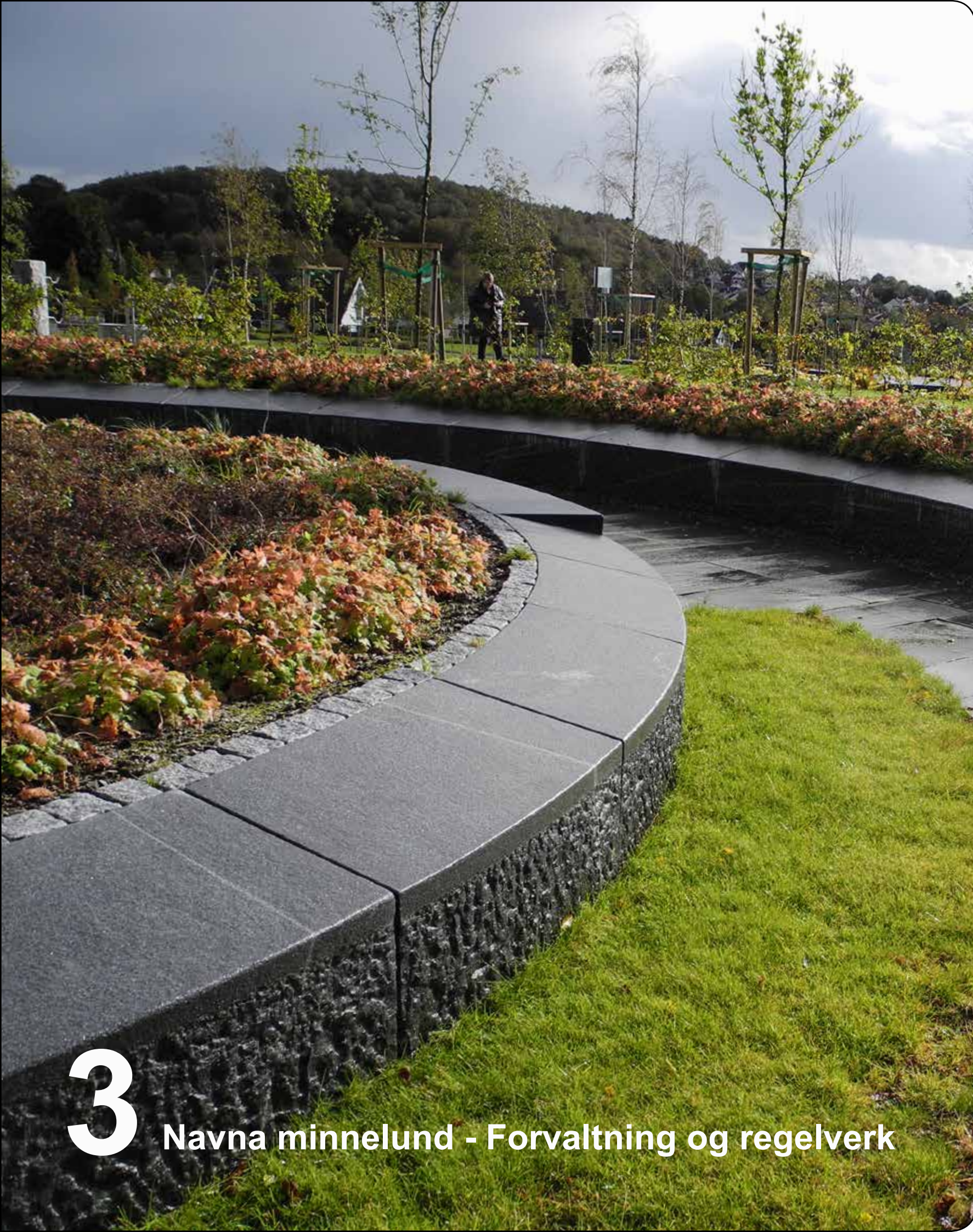
I det danske fagtidsskriftet Kirkegårdskultur som utgis av Foreningen for kirkegårdskultur retter flere artikler seg mot opprinnelsen til gravtypen. Felles for litteraturen som finnes er at det er en enighet om at kremasjon som Tim Flohr Sørensen påpeker har ført til omfattende endringer av kirkegårdens design og individuelle tilpasninger til kremasjonens potensialer (2007-2008). Denne utviklingen er dermed rammen for at navna minnelunder har oppstått. Han hevder at man gjenkjenner lys, lyd og lukt innenfor noen særlige forventinger til kirkegårdens sanselige landskap. Sanseinntrykkene mener han utgjør estetiske opplevelser. Han påpeker at kistegravens estetikk ligger i handling, mens planavdelingens estetikk defineres av opplevelsen av stedet (2007-2008). Dette mener jeg kan overføres til navna minnelunder, da pårørende også her har en observerende rolle. Videre hevder Sørensen at det er kirkegårdens fysiske rammer på forhånd definerer vår kroppslige bevegelse og at moderne utforming endrer bruken fra tradisjonelle handlinger som gravstell til opplevelse på kirkegården (2007-2008).

Vår kroppslige bevegelse påvirkes av omgivelsene. Arkitekten Jan Gehl utdyper i boken 'Livet mellom husene' hvordan offentlige byrom kan programmeres med ulik grad av offentlighet. Gehl påpeker at disse nivåene i offentlighet muliggjør en større trygghet i arealene utenfor ens bolig, da de gir bedre klarhet og kjennskap til omgivelsene. Gehl peker på viktigheten av glidende overganger, for å skape forbindelser mellom de ulike delene (2007). Når det gjelder aktiviteter, hevder Gehl at gode sittemuligheter tilrettelegger for lengre opphold i byrom, og at sittemulighetene åpner for aktiviteter (2007). Jeg mener Gehls teori er overførbar til gravplasser, da gravplasser også er offentlige rom; Gehls romlige hierarki kan være et virkemiddel for å tilrettelegge differensiert bruk, hvor de ulike områder planlegges med grad av offentlighet etter intenderte aktiviteter i anlegget som sorgbearbeidelse, stille kontemplasjon og turbruk.

Skjematisk figur av Gehls prinsipper om romlig hierarki. Fritt etter figur i Gehl, 2007.

3

Navna minnelund - Forvaltning og regelverk

3.1 Rammer for forvaltning av navna minnelunder

Forvaltningen av gravplasser, hvor og hvordan gravlegging skal skje, samt anleggning og utvidelse av gravplasser er regulert av følgende lover og forskrifter:

Lovverk

- LOV-2008-06-27-71 Plan- og bygningsloven.
- LOV-2009-06-19-100 Lov om forvaltning av naturens mangfold (heretter kalt naturmangfoldloven).
- LOV-2008-06-20-42 Lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven)
- LOV-1996-06-07-32 Lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (heretter kalt gravferdsloven).
- LOV-1996-06-07-31 Kirkeloven – Lov om Den norske kirke
- LOV-1978-06-09-50 Kulturminneloven – Lov om kulturminner
- LOV-1967-02-10 Lov om behandlingsmåten i forvaltningssaker (heretter kalt forvaltningsloven).

Forskrifter

- FOR-1997-01-10-16 Forskrift til gravferdsloven (heretter kalt gravferdsforskriften)
- FOR-1998-04-03-327 Forskrift om transport, håndtering og emballering av lik samt gravferd.
- FOR-2010-03-26-489 Forskrift om tekniske krav til byggverk (heretter kalt byggteknisk forskrift) (Lovdata 2012; Flock, Backer, og Bull 2011)

Kommende Forskrifter:

- Forslag om endringer i forskrift 10. januar 1997 nr. 16 til lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravferdsforskriften) Høringsnotat juni 2012 (FAD 2012).

I tillegg finnes Norsk standard som er anbefalte krav, men ikke krav som lovmessig må følges.

- NS 11005:2011 Universell utforming av opparbeidete uteområder – Krav og anbefalinger (Norsk standard 2011).

Selv om alle overnevnte lover har en viktig betydning når det skal utformes, anlegges, driftes og forvaltes gravplasser er det særlovgivningen og tilhørende forskrifter som setter spesifikke krav for gravplasser. Jeg har derfor valgt å avgrense drøftingen av dette regelverket til kirkeloven og gravferdsloven med tilhørende forskrift som har konsekvenser for utforming, anlegg, drift og forvaltning av navna minnelunder.

Jeg innleder kapittelet med å redegjøre kort for hvilke gravtyper som benyttes i Norge, da dette er en ramme for å forstå rettighetene som knyttes til ulike gravtyper, samt er rammer for forvaltningen etter gravferdsloven og gravferdsforskriften. Videre drøftes så særlovgivningens betydning for forvaltning, drift, anlegg og utforming av navna minnelunder.

Til venstre:

Navna minnelund på Jåttå gravlund. Anlegget ble åpnet juni 2012.

3.2 Gravtyper i Norge

Det redegjøres for hvilke gravtyper som blir benyttet i Norge i "Håndbok for ansatte på kirkegård/gravplass" utgitt av Fagforbundet. Utgivelsen vil her bli sitert for å gi innsyn i hvilke gravtyper som benyttes. Følgende gravtyper kan benyttes på norske gravplasser:

Gravtyper

I Norge har man valgmulighet mellom kistebegravelse og kremasjon. Ved gravferd kan det velges mellom følgende gravtyper på en offentlig gravplass:

Kistegravsted: Frigrav eller festet grav med et gravminne og en eller flere graver. Det kan i tillegg settes ned inntil 8 urner i ei kistegrav. Eier har ansvar for vedlikehold.

Urnegravsted: Vanligvis plass til 4 urner og et gravminne. Eier har ansvar for vedlikehold. Stell og vedlikehold av private gravsteder er i følge fellestrådet ikke en lovpålagt oppgave, men mange steder tilbys dette til de etterlatte. Fellestrådet påpeker at når det gjelder stell av private gravsted er det " (...) stor variasjon på tilbud, kvalitet og pris fra sted til sted".

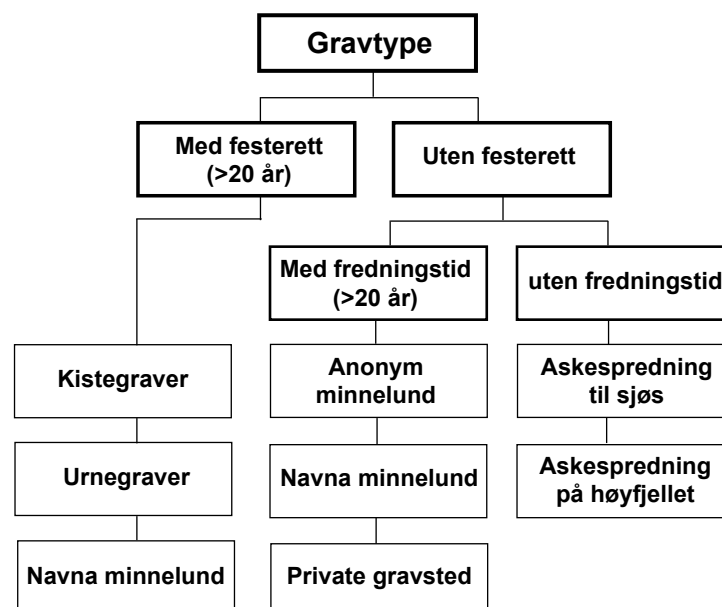
Anonym minnelund: Mest vanlig for urner, men kan også etableres for kistegraver. Et minnesmerke og et avsatt område for nedsetting av urner evt. kister. Nedsetting utføres av ansatte uten pårørende tilstede. De ansatte har ansvaret for stell og vedlikehold. Bruk av anonym minnelund er gratis, det er ikke anledning til reservering av plass.

Navnet minnelund: En forholdsvis ny gravtype i Norge. Samme plan som anonym minnelund, men pårørende kan delta ved nedsetting og det er anledning til å reservere gravplass. Avdødes navn får plass på minnesmerke. Bruk av navnet minnelund er ikke gratis. Avgift blir bestemt av kirkelig fellestråd. De ansatte har ansvaret for stell og vedlikehold.

Minnelund for dødfødte barn: Tidligere ble dødfødte barn lagt anonymt i annenmanns grav. Etter 1980 har de fleste byer anlagt egne minnelunder for dødfødte. De ansatte har ansvaret for stell og vedlikehold (2008).

Denne listen gjelder kun for gravtyper på offentlige gravplasser. Når det gjelder valgmuligheter er listen ikke utfyllende, da det åpnes for spredning av aske og private gravsted etter gravferdslovens § 20, som vil drøftes nærmere i avsnitt 3.4.

For å gi en innsikt i hvordan de ulike gravtypene er forvaltet juridisk, har jeg laget en oversikt over graver som benyttes i Norge. Figuren viser hvilke av disse gravene som har festerett og fredningstid, og er basert på gransking av lokale kirkegårdsvedtekter, gravferdsforskriften og gravferdsloven. Gjeldende regelverk åpner for bruk av følgende gravtyper i Norge;

Av figuren kommer det frem at praksisen rundt navna minnelund varierer. Da lokale kirkegårdsvedtekter kan vedta om det er festerett eller ikke på graven.

Det er også verdt å merke seg at gravferdsloven §8 ikke regulerer fredningstid på private gravsted. Fredningstid ved private gravsted reguleres av fylkesmannen tar stilling til dette som et krav for at søknad om private gravsted innvilges etter gravferdslovens §20 første ledd. Private graver er privat eiendom og har av denne grunn ikke festetid.

3.3 Kirkeloven

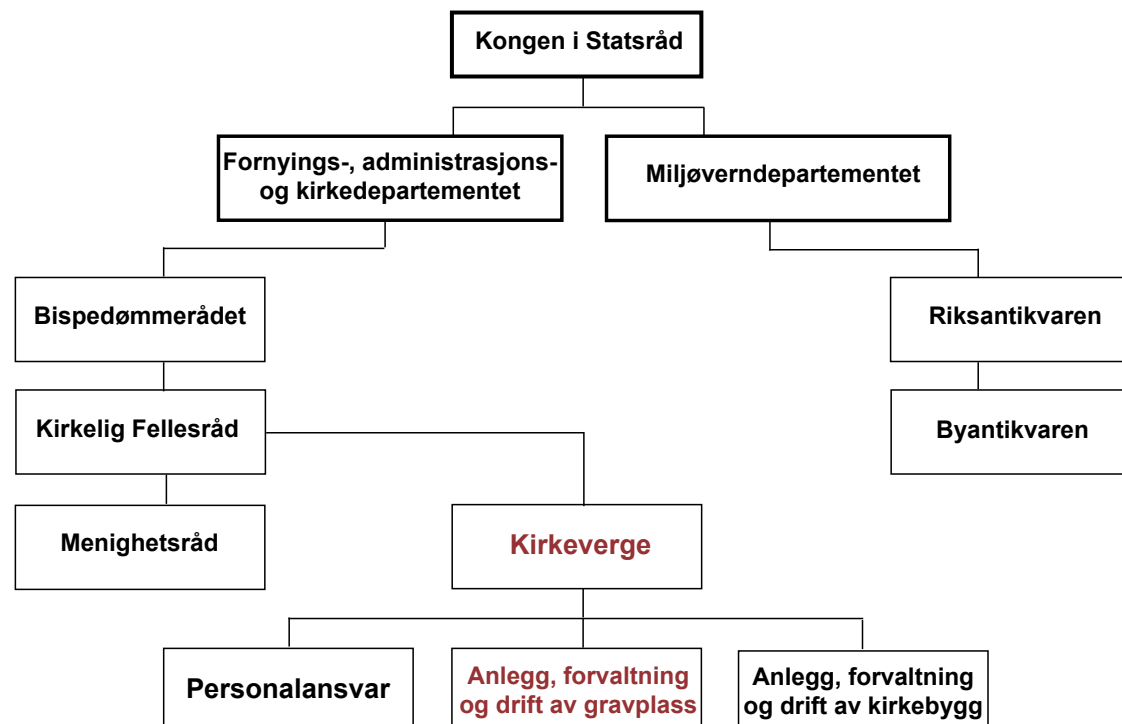
Kirkeloven har en viktig funksjon i norsk gravplassplanlegging. Den fastsetter hvor myndigheten til å forvalte, drifte og utforme gravplasser ligger; hos den norske kirke. I hvilken del av kirken som organisasjon dette ansvaret ligger fastsettes i lovens kapittel to om sammensetning, ansvar og kirkesognenes oppgaver kirkelovens § 14. andre ledd bokstav b):

b) *anlegg, drift og forvaltning av gravplasser*

Når det gjelder kirkens interne organisering er det lovens "Kapittel 4. Regionale og sentrale kirkelige organer." som fastsetter dette lokalt, regionalt og statlig nivå. Kirkemøtet tar for seg saker på nasjonalt nivå, blant annet saker som er av felles kirkelig karakter. På regionalt nivå fattes beslutninger av bispedømmerådet, på kommunalt nivå av prostirådet og på lokalt nivå ved menighetsmøte. Kirkelig fellesråd som har forvaltningsansvaret for gravplasser skal bestå av to representanter fra hvert menighetsråd i gjeldende kommune. Kirkelig fellesråd delegerer myndigheten til anlegg, forvaltning og drifting av gravplasser til kirkevergen, som har dette ansvaret både på kommunalt og lokalt nivå (Lovdata, 2012)".

Av denne paragrafen ser vi at prostirådet avgjør kommunale saker som angår lokal kirkegårdsplanlegging, at menighetsmøtet avgjør lokale saker og at kirkevergen har myndighet til forvaltning, anlegg og drift av de lokale gravplassene. Dette ansvaret utdypes nærmere i gravferdsloven.

Figuren under viser hvordan myndigheten delegeres fra statlig til lokalt nivå, og hvordan denne myndigheten er delegert internt i kirkens organisasjon. Kirkevergen, som har den lokale myndigheten er uthevet i rødt. De antikvariske myndighetene har myndighet i saker som omhandler kulturminnevern, som ved eldre kirkegårdsanlegg.

3.4 Gravferdsloven

Gravferdsloven inneholder de juridiske føringene for hvordan gravplasser i Norge skal forvaltes, driftes og anlegges. Loven ble endret ved lov av 26 august 2011 nr. 40 (endringen trådte i kraft 1 januar 2012 etter. res. 26 august 2011 nr. 866). I endringsloven ble det vedtatt at definisjonen kirkegårder skulle byttes ut med gravplass i lovteksten for at definisjonen bedre kan ta hensyn til livssyn og religionsfrihet. Dette hensynet var et av de bærende prinsippene i endringsloven, som også vises i lovens § 1 og § 5. Alle sitat som er uthevet i kursiv i dette avsnittet er hentet fra LOV-1996-06-07-32 Lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (Lovdata 2012). Rammene for gravlegging gjelder alle gravtyper, har ulike konsekvenser for hvilken gravtype man velger, og hvor man gravlegges. Dette gjør at rutinene gjennomgås, og utfallet for navna minnelunder drøftes i slutten av avsnittet.

Om gravferd og gravplasser

I lovens §1 Grunnleggende bestemmelser er det gitt at gravlegging i Norge skal skje med respekt for den avdødes tro, på offentlig gravplass, eller gravsted til et registrert trossamfunn etter lovens § 1 , 1. ledd:

”§ 1. Grunnleggende bestemmelser

Gravlegging skal skje med respekt for avdødes religion eller livssyn.

Gravlegging skal skje på offentlig gravplass eller på gravplass anlagt av registrert trossamfunn i henhold til tillatelse etter lov 13. juni 1969 nr 25 om trdomssamfunn og ymist anna.”

Dette betyr at det skal ta hensyn til trossamfunn som praktiserer i kommunen. Dette hensynet ivaretas etter § 23 tredje men møter mellom med innehaver av forvaltningsansvaret og lis og trossamfunn, hvor det drøftes hvilke behov livssyn og trossamfunnene har som kan ivaretas på gravplasser. Et annet hensyn for livssyn og religionsfrihet er å unngå å gjennomføre innvielsesseremoni av deler på gravplassen som ikke er tatt i bruk, slik at trossamfunnene kan utføre sine egne hellige riter. Denne rettigheten er konkretisert i lovens § 5.

”§5 Innvielse av ny gravplass

Tros- og livssynssamfunn som er virksomme på stedet, skal gis anledning til å gjennomføre en seremoni når en ny gravplass tas i bruk. En slik høytidelighet må ikke utformes eller gjennomføres slik at den forhåner eller på en krenkende eller sårende måte viser ringeakt for de andre tros- eller livssynssamfunnene som gravlegger sine medlemmer på den samme gravplassen.”

Loven fastsetter krav til hvor store arealer som skal anlegges som gravplasser som følgende:

”§ 2. Krav til gravplasser.

I hver kommune skal det være en eller flere gravplasser av slik størrelse at det til enhver tid er ledige graver for minst 3 pst av kommunens befolkning.”

Denne paragrafen sikrer at det vil være nok gravplasser som følge av katastrofer og at det vil være kapasitet til kommunens innbyggere på gravplasser i kommunen. Loven åpner for at FAD fastsetter nærmere bestemmelser for hvordan gravplassene utformes etter gravferdslovens § 2 andre ledd:

”Departementet gir regler om gravplassenes utforming og utstyr, jordbunnforhold, gravstørrelser, gravdybder, gravminner, gravregister og kartverk.”

Lovens grunnleggende bestemmelser fastsetter hvor gravlegging kan skje i §1, 2.ledd:

”Gravlegging skal skje på offentlig gravplass eller på gravplass anlagt av registrert trossamfunn i henhold til tillatelse etter lov 13. juni 1969 nr 25 om trdomssamfunn og ymist anna.”

Gravlegging skal dermed skje på anlagte offentlige gravplasser. Det finnes allikevel tre unntak fra denne regelen. Det første av unntakene er gitt i lovens § 1, 3. ledd:

”Dersom man dør til havs eller i naturen skal en slik naturgrav ikke røres, med mindre legemet skal flyttes til en gravplass etter annet ledd”

De to resterende unntakene finnes i lovens § 20, hvor det åpnes for private gravsted og askespredning. Premisset for å få godkjent disse alternative gravtypene er dette er at det må søkes om til fylkesmannen og det må foreligge særlige grunner for at fylkesmannen vil godkjenne

søknaden:

§ 20. Privat gravsted og spredning av aske.

"Når særlige grunner foreligger, kan fylkesmannen gi tillatelse til at private får anlegge gravsted for gravlegging av askeurne på egnet sted. Fylkesmannen kan sette vilkår for tillatelsen."

"Fylkesmannen kan etter søknad fra person som har fylt 15 år, gi tillatelse til at den som skal sørge for vedkommendes gravferd sprer asken for vinden.

Tillatelse kan også gis etter vedkommendes død når det godtgjøres at avdøde ønsket askespredning. Slik tillatelse kan også gis for aske etter barn når nærmeste etterlatte ønsker det. Fylkesmannen kan sette vilkår for tillatelsen"

Etter gravferdsloven § 1 skal alle som ikke har særlige grunner for privat gravferd eller askespredning skal gravlegges på offentlig gravplass. Det er lovfestet at alle som bor i en kommune har rett på fri grav i hjemkommunen etter § 6, første ledd:

§ 6. Rett til grav.

"Avdøde personer som ved dødsfallet hadde bopel i kommunen har rett til fri grav på gravplass her. Det samme gjelder dødfødte barn når moren eller faren har bopel i kommunen."

I praksis vil dette si at det ikke kan pålegges kostnad for gravstedet i fredningstiden, dersom man har fast bopel i kommunen. Festeavgift blir slik kun aktuelt dersom man inngår gravfestet etter fredningstiden er gått ut, eller hvis man ønsker å feste en tilleggskrav. Dersom man ønsker å bli gravlagt i en annen kommune er viktig å merke seg at man kan bli pålagt festeavgift fra dag en. Dvs. man må betale for de 20 årene som man ville ha fått gratis om man ble gravlagt i hjemkommunen (KA 2012). Dette åpnes for i lovens § 6 andre ledd:

"Kirkelig fellesråd kan gi tillatelse til at også personer uten bopel i kommunen gravlegges på gravplass i kommunen. Det kan da kreves dekning av kostnadene ved gravferden og avgift som ved feste av grav. Ved gravlegging i grav som er særskilt tilrettelagt for å imøtekomme religiøse og livssynsmessige minoriteters behov, dekkes kostnadene av kirkelig fellesråd i hjemkommunen når denne ikke selv har anlagt slike graver."

For at en gravferd skal skje, må det fastsettes en ansvarlig person som sørger for gravferden. Denne personen dekker kostnadene og må oppfylle følgende kriterier etter lovens § 9. I følge Lunde er det denne personen som bestemmer hvilken gravtype som skal benyttes (2012a).

§ 9. Hvem som sørger for gravferden

"Den som har fylt 18 år, kan i skriftlig erklæring fastsette hvem som skal ha rett til å sørge for gravferden. Erklæringen skal være underskrevet og datert.

Dersom det ikke foreligger en erklæring som nevnt i første ledd, har avdødes nærmeste etterlatte over 18 år i følgende rekkefølge rett til å besørge gravferden: ektefelle, barn, foreldre, barnebarn, besteforeldre, søsken, søskens barn og foreldres søsken. Ektefelles rett etter første punktum gjelder likevel ikke dersom ektefellene på tidspunktet for dødsfallet var separert ved dom eller bevilling. Ektefelles rett etter denne bestemmelsen gjelder tilsvarende for person som levde i ekteskapsliknende samboerskap med avdøde da dødsfallet fant sted.

Ved uenighet om hvem som skal sørge for gravferden, treffes nødvendig avgjørelse av kommunen på grunnlag av bestemmelsene i første og annet ledd.

Avgjørelsen kan ikke påklages."

Dersom det ikke finnes noen pårørende som tar ansvar for gravferden, går dette ansvaret til kommunen etter lovens §9 3. og 3. ledd:

"Den som besørger gravferden skal gis anledning til å være ansvarlig for graven, med mindre noen etterlatte skriftlig krever spørsmålet avgjort av kommunen.

Dersom ingen sørger for gravferd, skal denne besørges av kommunen hvor avdøde hadde bopel ved dødsfallet, eller om avdøde ikke hadde bopel her i landet, av den kommunen hvor dødsfallet fant sted. Kommunen kan kreve utgiftene ved gravferden dekket av dødsboet."

I Norge kan man velge mellom kistegrav eller urnegrav. Dette valget påvirker hvor lang frist det er for gravlegging da § 12. Frist for gravlegging fastslår følgende:

"Dersom avdøde ikke er blitt kremert, skal gravlegging skje senest 10 virkedager etter

dødsfallet.

Dersom avdøde er blitt kremert, skal gravlegging skje senest 6 måneder etter dødsfallet ”.

Pårørendes rettigheter og plikter

De pårørendes rettigheter sikres ved at de får mulighet for festerett til graven etter utløpt fredningstid og at fredningstiden sikrer at liket får ligge uforstyrret i tiden det tar for levningene å brytes ned.

Pårørende har også mulighet til å sette ned en urne i en kistegrav, selv om fredningstid ikke er gått ut. Fredningstiden er etter lovens §8 Fredningstid for grav og gravplass:

”En grav kan nyttes til ny gravlegging når det har gått minst 20 år siden siste gravlegging og vedtektene for gravplassen ikke fastsetter en lengre fredningstid

Urne kan likevel nedsettes i kistegrav selv om fredningstiden etter første ledd ikke er utløpt.

Fredningstiden er dermed en fastsatt periode på minst 20 år, men lokale forhold som leirjord kan gjøre at fredningstiden fastsettes til en lenger periode enn 20 år. Det som er viktig å merke seg her er at fredningstiden er fastsatt, men kan forlenges. Graver med kun fredningstid vil derfor kunne slettes ved fredningstidens utløp.

Det er vanlig at den som besørger gravferden også blir til graven. Festeretten er fastsatt i § 14.

§ 14. Feste av grav.

”Kirkelig fellesråd kan inngå avtale om feste av grav etter nærmere regler og vilkår fastsatt i gravplassens vedtekter. For feste av grav kan det kreves avgift.

Festerett til grav kan bare innehas av en person.

Festetiden skal ikke være lengre enn 20 år. Et feste kan fornyes dersom graven er holdt i hevd og fornyelse ikke vil vanskeliggjøre en forsvarlig drift av gravplassen.

Kirkelig fellesråd skal utstede festebrev og anmerke dette i gravregisteret.”

Loven fastsetter at festeren har rettigheter og plikter knyttet til graven, da festeren rår over graven i perioden festetiden løper, og disse rettighetene og pliktene er fastsatt i lovens §15.

§ 15. Festerens rettigheter og plikter.

”Festeren har rett til å bestemme hvem som skal gravlegges i graven og forsyne graven med gravminne samt ellers rå over den, om ikke annet følger av gjeldende bestemmelser. Festeren har plikt til å holde graven i hevd.

Dersom avdøde hadde festet egen grav, kan den som etter § 9 har rett til å sørge for gravferden, utøve de rettighetene som er nødvendig for å gjennomføre gravferden ”

Festetiden sikrer dermed at graven ikke kan slettes uten at festeren har gitt samtykke til dette, så lenge festetiden løper. Av disse rettighetene utheves særlig mulighet til å forlenge festetiden, da denne muligheten åpner for at graven kan holdes i hevd som familiegrav, dersom fester ønsker dette. Festeren blir kontaktet når festetiden utløper, det er vanlig at det fra forvalternes side klargjøres om festeren ønsker å søke om forlengelse av festetiden, dersom kriteriene for dette gitt i lovens § 14. tredje ledd, andre punktum foreligger. Dersom festetiden ikke fornyes skjer følgende:

§ 18. Opphør av feste:

Et feste opphører når festetiden er ute.

Når festet opphører, skal festeren om mulig gis anledning til å fjerne gravminne og lignende innretning fra gravplassen. Det som ikke er fjernet fra gravplassen innen seks måneder etter festets opphør, tilfaller gravplassen.

Gravminne av kunstnerisk eller kulturhistorisk verdi skal om mulig bli stående på gravplassen.”

Gravminnet er dermed privat eie, med mindre fester ikke tar ansvar for gravminnet innen 6 måneder, hvor det da tilfaller gravplassen.

Det viktigste å merke seg med festeretten, er at det er denne som gir pårørende rett til å rå over graven, men § 14 omtaler ikke hvilke gravtyper festeretten gjelder for. Det er dermed ikke lovfestet at alle som er ansvarlig for en grav skal ha festerett. Loven legger opp til at nærmere bestemmelser om hvem som får festerett fastsettes av departementet i forskrift etter § 2 andre ledd eller kirkelige fellesråd etter §14 første ledd.

Forvaltningsansvaret

Når det gjelder forvaltningsansvaret er det gitt i kirke-loven er det gitt at det er kirkevergen som har ansvar for utforming drift og anlegg av kirkegårder. Gravferdsloven presiserer at dette ansvaret skal

utføres med orden og verdighet er gitt i lovens § 3. første ledd:

”Kirkelig fellesråd har ansvaret for at gravplasser og bygninger på gravplasser forvaltes med orden og verdighet og i samsvar med gjeldende bestemmelser (Lovdata, 2012).

Ansvaret gjelder også for tiltak for å forbygge skade ved festede graver i henhold til §17.

”§ 17. Tiltak for å forebygge skade.

Kirkelig fellesråd har rett til å treffe de tiltak vedrørende en festet grav som er nødvendige for å forebygge skade, eller som følger av gjeldende bestemmelser.

Festeren skal om mulig varsles før tiltak settes i verk.”

Mulighetene rundt videre delegering av forvaltningsansvaret er fastsatt i gravferdslovens §23.

§ 23. Forvaltningsansvar:

”Dersom det bare er ett sokn i kommunen, har menighetsrådet det ansvar og den myndighet som i loven her er lagt til kirkelig fellesråd.

Etter avtale mellom kirkelig fellesråd og kommunen, kan det ansvar og den myndighet som i loven her er lagt til kirkelig fellesråd, med departementets godkjenning overføres til kommunen. Fylkesmannen overtar i tilfelle den myndighet som i loven her er lagt til bispedømmerådet.

Loven åpner dermed for samarbeid mellom fellesråd og kommune. Her kan fellesrådet delegerer sin myndighet til kommunen, gjennom forvaltnings- og driftsavtaler for gravplasser. Det er flere kommuner hvor denne typen forvaltningsavtaler praktiseres, Oslo og Bærum kommune er eksempler på dette.

Forskrifter og vedtekter

Lovens §26 utfyller §2 andre ledd om at departementets myndighet til å gi nærmere bestemmelser, ved å fastsette at disse bestemmelsene kan kunngjøres i forskrifter.

§ 26. Utfyllende forskrifter åpnes det for at:

”Departementet kan gi forskrifter til gjennomføring og utfylling av bestemmelsene i loven

Gravferdsforskriften er en slik forskrift, og utfyller de gjeldende bestemmelsene av loven.

Dersom forskriften ikke regulerer enkelte forhold, som tilfellet for navna minnelund, avgjøres forvaltningen lokalt. Det vil si at det er i de lokale kirkegårdsvedtektene det er mulighet til å fastsette spesifikt hvordan navna minnelunder skal forvaltes, utformes og driftes. Slike bestemmelser skal godkjennes av bispedømmerådet. Dette åpnes det for i lovens §21.

§ 21. Vedtekter og avgifter

”Kirkelig fellesråd fastsetter vedtektene for gravplasser. Vedtektene skal godkjennes av bispedømmerådet.”

Gravferdslovens betydning for navna minnelunder

Gravferdsloven fastsetter rammene for hvordan gravplasser skal forvaltes. Loven fastsetter forvaltningsansvaret i overordna rammer og har dermed hovedfunksjon som et overordnet styringsdokument. Å planlegge for ”orden og verdighet” kan tolkes på mange måter innenfor regelverket, dette er en av grunnene for at lovens § 26 fastsetter at departementet kan gi mer detaljerte føringer for å utfylle loven. Slik delegeres regelverket for detaljeringen av anlegg, forvaltning og drift av gravplasser til et mer utfyllende dokument; gravferdsforskriften. Dette gjør at gravferdsforskriften skal følges ved anlegg drift og forvaltning av gravplasser. Men flere forhold i loven fastsetter spesifikke rammer som angår både anlegg drift og forvaltning av navna minnelunder, da gravtypen er del av gravplassanlegg. Det er her verdt å merke seg at det ikke finnes særegne bestemmelser for navna minnelunder i loven.

I følge Lunde bygger loven på et prinsipp om at alle har rett til grav der de bor, rett til å velge mellom kiste- eller urnegrav, som er likestilt med henhold til fredningstid 20 år og videre ved mulighet til å feste graven videre utover disse 20 årene. Så lenge disse valgmulighetene er finnes i kommunen, kan andre alternativer tilbys, men alternativene i seg selv holder ikke, for at gravtilbudet skal være i tråd med loven (2012a). Loven fastsetter derimot ikke at alle som er ansvarlige for en grav har krav på festerett for alternative gravtyper til ordinære kiste- og urnegraver. Loven åpner for at videre detaljer om forvaltning, drift og anlegg av navna minnelunder skal reguleres mer utdypende av departementet i gravferdsforskriften. Loven åpner for at forhold som ikke defineres av forskriften bestemmes i kirkegårdsvedtekter. Dette vil si at loven pålegget og delegerer ansvaret for utdypende bestemmelser til departementet, gjennom gravferdsforskriften, som vil gjennomgås i neste avsnitt.

3.5 Gjeldende gravferdsforskrift

Forvaltnings- kirke og administrasjonsdepartementet har utgitt den gjeldende gravferdsforskriften, som tredde i kraft 1. januar 1997. Gravferdsforskriften fastsetter utfyllende bestemmelser til gravferdsloven som angår anlegg, drift og forvaltning av gravplasser, etter gravferdslovens §2. 2 og § 26. Forskriften skal følges ved anleggelse, drifting og forvaltning av alle norske gravplasser. Jeg vil her gå gjennom forskriftens punkter som innvirker på utforming forvaltning og drift av gravplasser. Da dette er overordna rammer for hvordan navna minnelunder, som en del av et gravplassanlegg. Det kommenteres på punkter hvor jeg mener det er mangler angående gravtypen navna minnelund i forskriften. Alle sitat i dette avsnittet som er uthevet i kursiv er hentet fra FOR-1997-01-10-16 Forskrift til gravferdsloven, dersom annen kilde ikke er oppgitt (Lovdata 2012).

Når det gjelder forvaltning fastsetter forskriftens § 1 at gravplasser skal forvaltes med orden og verdighet.

§1 Orden og verdighet at:

"Kirkegården skal holdes i hevd og forvaltes med den orden og verdighet som dens egenart tilsier".

Dette gjør at det bør være etablert gode rutiner både for skjøtselnivå og vedlikehold, for å imøtekomme dette forvaltningskravet.

Planlegging, anlegg og endring av gravplasser

Planlegging, anlegg og endring av gravplasser omtales forskriftens første kapittel.

Her fastsettes videre detaljert ansvarsfordeling, hvor det er kommunen som har ansvar for å avsette og regulere tilstrekkelig areal til kirkegårder i kommunen etter gravferdsforskriftens § 2. Når det gjelder anleggelse, utvidelse, eller vesentlig endring av gravplass er dette kirkevergen sitt ansvar. Kirkevergen har også ansvar for at det utarbeides en kirkegårdsplan for anlegget etter forskriftens § 2, andre og tredje ledd:

"Anlegg, utvidelse og vesentlig endring av kirkegård skal skje i henhold til kirkegårdsplan som vedtas av kirkelig fellelråd og godkjennes av bispedømmerådet, jfr. gravferdsloven § 4 første ledd. Helsefaglig myndighet i kommunen skal gis anledning til å uttale seg om kirkegårdsplanen før vedtak fattes.

Kirkelig fellelråd er ansvarlig for utarbeidelse av kirkegårdsplan og gravplan og for igangsetting av anleggsarbeidet".

At kirkelig fellelråd står ansvarlig, betyr at de har myndighet til å selv utføre, eller engasjere konsulenter til å utarbeide kirkegårdsplaner og gravplaner."

Kirkevergen har med dette rolle som oppdragsgiver og engasjerer landskapsarkitekter, samt andre konsulenter for utforming av kirkegårdsanlegg.

Aud Wefald omtaler viktigheten av kirkegårdsplanen i boken "Arendal kirkegård et levende kulturminne". Wefald påpeker her at kirkegårdsplanen skal være så detaljert at man kan bygge anlegget etter dokumentet (Bjørklund og Rosenvinge 2004). Innholdet i kirkegårdsplaner og gravplaner er fastsatt i forskriftens § 3 og 4:

§ 3. Kirkegårdsplan

Ved anlegg og utvidelse skal kirkegårdsplan inneholde følgende deler:

a) Oversiktsdel som viser beliggenhet; grenselinjer; trafikkforhold og plassering av nye og gamle gravfelt.

b) Teknisk del som viser gravfelt med eventuelle særskilte bestemmelser for gravminner; veger og driftsarealer; bygninger; beplantning; inngjerding; planering; drenering og andre ledninger i bakken; detaljer av gjerde; vannpost m.v. og gravplan.

c) Beskrivelse som særlig beskriver jorddybder og jordbunnsforhold.

Ved vesentlig endring skal kirkegårdsplan illustrere nåværende og framtidig situasjon.

§ 4. Inndeling av kirkegård. Gravplan

Kirkegård inndeles i gravfelt og enkeltgraver. Hver grav skal ha eget nummer.

Gravene skal kunne måles ut fra målemerker, og et tilstrekkelig antall målemerker i hvert gravfelt skal være koordinatbestemte.

Det skal foreligge gravplan over kirkegården i målestokk 1:100. Planen skal vise hver enkelt grav med nummer og gi opplysninger om hvem som er gravlagt

i vedkommende grav, eventuelt i form av en kode. Planen skal også vise målemerkene samt inneholde en liste over de koordinatbestemte målemerkene. Deler av kirkegård som er fredet i eller i medhold av kulturminneloven, skal avmerkes på planen.”

For at kirkegårdsplanen skal godkjennes må følgende forhold løses etter forskriften § 7.

”§ 7. Utrustning og adkomst

Kirkegården skal være inngjerdet og ha lukkbare porter. Det areal som ligger innenfor gjerdet skal som hovedregel være opparbeidet. Gjerdet skal ha et verdig utseende og utgjøre et fysisk hinder. Naturlige hindre som vassdrag og fjellskrenter kan tre i stedet for gjerde.

Rullestolbrukere skal så langt det er mulig sikres lett adkomst til kirkegård. Det skal være god framkommelighet for bæreprosjesjon, publikum og teknisk utstyr til alle gravfelt, men vegsystemer skal ikke legges til rette for gjennomgangstrafikk. Ingen kan ha vegrett over kirkegård. Ingen former for luftstrekk kan krysse kirkegård.

Mellom bygning på kirkegård og nærmeste grav skal det være minst 3 meter.

På kirkegård hvor det ikke er kirke eller gravkapell med klokke, skal det være en frittstående støpul og klokke.”

Plan og bygningslovens bestemmelser skal følges ved anlegg og utvidelse av gravplasser. Dette vil i følge Wefald si at kirkegården må byggemeldes og at kommunen må behandle planen for å utstede tillatelse til tiltak (2003).

§ 6. Byggetillatelse og ferdigattest

Ved anlegg og utvidelse av kirkegård kreves byggetillatelse og ferdigattest etter plan- og bygningslovens bestemmelser. Godkjenning av eller uttalelse om kirkegårdsplanen fra bispedømmerådet skal følge byggesøknaden. Ferdig opparbeidet kirkegårdsareal skal godkjennes av bispedømmerådet før det tas i bruk. Bispedømmerådet skal påse at det foreligger kommunal ferdigattest og erklæring fra kirkelig fellesråd om at kirkegården er ferdigstilt i henhold til planene.”

Dersom en kirkegård nedlegges gjelder følgende bestemmelser:

§ 11. Nedlagt kirkegård

Det kan ikke kreves erstatning for rettigheter som faller bort som følge av at kirkegård eller deler av den blir nedlagt.

Før område på nedlagt kirkegård bebygges eller legges under fast dekke, skal området gjennomgraves og eventuelle likrester gravlegges i felles grav på kirkegård.

Kulturminnemyndighetene skal gis anledning til å uttale seg før gjennomgraving skjer.

Dette vil si at råderetten over gjenværende graver tilfaller kirkelig fellesråd ved nedleggelse av gravplass. Instanser som uttaler seg dersom en kirkegård skal gjennomgraves er byantikvaren og eventuelt riksantikvaren.

Om graver

Om graver på gravplassen gjelder forskriftens kapittel to. Her fastsettes blant annet størrelseskrav, og krav til jordoverdekning ved ulike gravtype. Det fastsettes også at det er kirkelig fellesråd bestemmer når hver enkelt gravlegging skal skje, etter § 12.

§ 12. Gravlegging

Kirkelig fellesråd fastsetter tidspunktet for den enkelte gravlegging.

Grav skal åpnes så nær gravlegging som mulig og lukkes umiddelbart etter gravlegging. Dersom kistegrav blir stående åpen før gravlegging, skal åpningen sikres forsvarlig.

Tidligere benyttet grav kan bare brukes på nytt når det ikke finnes annet enn grove knokler og kisterester etter tidligere gravlegging. Slike rester skal graves ned i bunnen av graven før ny gravlegging. Verdigjenstander som er gravlagt med en avdød og som ikke er å regne som løse kulturminner etter lov om kulturminner av 9. juni 1978 nr. 50 § 12, skal graves ned på tilsvarende måte.

Størrelseskrav til kiste- og urnegraver er fastsatt i lovens §13 og §14:

§ 13. Kistegrav

Kistegrav skal være minst 3 meter lang og 1,5 meter bred. På kirkegård anlagt før 1. januar

1997 kan hver grav være minst 2,4 meter lang og 1,2 meter bred.

Kiste skal plasseres slik at den har minst 1 meter jordoverdekning og minst 0,3 meter jorddybde under kistebunnen. Den skal være omsluttet av jord på alle sider.

Når særlige forhold tilsier det, kan kirkelig fellesråd fravike bestemmelsene i annet ledd. Helsefaglig myndighet skal gis anledning til å uttale seg før kravet til jordoverdekning fravikes. Kiste kan likevel ikke gis mindre enn 0,8 meter jordoverdekning.

§ 14. Urnegrav

Urnegrav skal være minst 2,25 m² stor og deles opp i fire like store arealer som hver gir plass til en askeurne. På kirkegård anlagt før 1. januar 1997 kan gravene ha de opprinnelige dimensjoner.

Askeurne skal gravlegges slik at den har minst 0,5 meter jordoverdekning og er omsluttet av jord på alle sider.

Når særlige forhold tilsier det, kan bispedømmerrådet fravike bestemmelsene i første ledd.

Jordoverdekningskravene gjelder også for graver i anonyme minnelunder.

§ 15 omhandler bestemmelser for anonyme graver. Paragrafen gjengis der da det i følge Klingberg er samme gravstørrelsen som er beskrevet i §15 tredje ledd som benyttes for navna minnelunder (2005).

§ 15. Anonym grav

Med anonym grav forstås grav som ikke har noen ansvarlig, og hvor gravens plassering bare er kjent for kirkegårdsmyndighetene.

Anonym kistegrav for dødfødte og barn under 1 år skal være minst 1,5 meter lang og 0,75 meter bred.

Anonym urnegrav skal være minst 0,5 meter lang og 0,5 meter bred med plass for én askeurne.

Ingen kan kreve gravminne montert på anonym grav. Anonym grav kan ikke festes.

Når særlige grunner tilsier det, kan bispedømmerrådet fravike bestemmelsene i annet og tredje ledd. Forøvrig gjelder bestemmelsene i §§ 13 og 14 tilsvarende for anonym grav.

I en navna minnelund benyttes gravstørrelsene som for anonym grav, og for urnenedsettelse regnes det en dybde på en meter for å sikre at jordoverdekningen av urnen, i tillegg må det være jord mellom urnen og grunnfjell, så 1meter dybde er vanlig, når urnen er 30-40cm høy, etter krav i § 14.

Gravferdsloven § 6 fastsetter at alle som dør har rett på en fri grav i sin hjemkommune. Fri grav vil si en grav man ikke betaler for så lenge fredningstiden løper. Forskriftens § 16 fastsetter nærmere regulering av fri grav.

§ 16. Fri grav og feste av grav

En fri grav kan ikke belegges med festeavgift i fredningstiden, jfr. gravferdsloven §§ 6 første ledd og 19 siste ledd. Ved gravlegging av askeurne i dette tidsrom, regnes ny fri gravperiode fra siste gravlegging.

Den som er ansvarlig for fri grav skal gis anledning til å feste graven ved fredningstidens utløp.

Ut fra forskriftens §16 andre ledd skal den som er ansvarlig for fri grav tilbys feste ved endt fredningstid, paragrafen benytter ordet skal, og tolkes slik hen at alle gravetyper omfattes av §16, med unntak av anonyme graver, da § 15 fastslår at det er en grav som ikke har noen ansvarlig. Ut fra denne tolkningen burde også graver i navna minnelund være omfattet av §16, men da gravtypen ikke beskrives i forskriften, åpner altså regelverket for at denne beslutningen fattes lokalt i kirkegårdsvedtektene etter gravferdslovens § 21.

Navna minnelunder kan inneholde både urne og kistegraver, derfor redegjøres det også for de egne festeregler som gjelder for kistegraver for enkelgrav og grav i dobbel dybde. Ved gransking av planmaterieell og litteraturstudie har jeg kun observert at graver enkel dybde benyttes i navna minnelund. For kistegraver i enkel dybde gjelder følgende bestemmelser:

§ 17. Feste av gravsted

Kistegraver kan festes sammen som ett gravsted. Feste av gravsted kan bare skje i forbindelse med dødsfall. Den graven som tas i bruk først i et gravsted, er fri grav i fredningstiden.

I et slikt tilfelle vil man dermed ha en avgiftsfri grav, og en som man betaler festeavgift for å reservere til den blir tatt i bruk. Dersom denne retten overføres til navna minnelund vil det si at man får sette opp en navneplate og reservere plass for den andre navneplaten på felles gravminne, og

tilleggsgraven reserveres plass for den andre urnen ved graven i gravfeltet.

Alle gravlagte skal registreres etter forskriftens § 19. Hvordan denne informasjonen blir håndtert varierer (Lunde 2012a). Det oppfordres til at dataen lagres i et eksisterende landsdekkende datasystem kalt gravregisteret.

§ 19. Gravregister

I tillegg til gravplan etter § 4 skal det for hver kirkegård foreligge et kronologisk register over alle gravlagte. Registret skal vise når og hvor de er gravlagt, hvem som er fester eller ansvarlig for frigrav, hvilke graver som er festet sammen og når feste utgår. Gravregister omfattes av lov av 14. april 2000 nr. 31 om behandling av personopplysninger (personopplysningsloven), og retten til innsyn i registret reguleres i lovens § 18. Opplysninger om anonyme gravlegginger og personlige forhold er undergitt taushetsplikt, og registerføreren skal avgi skriftlig taushetserklæring.

Om gravminner

Om gravminner på gravplassen gjelder forskriftens kapittel tre og bestemmelsene i forskriften gjengis her, da forskriften ikke fastsetter hvordan felles minnesmerke til navna minnelunder er regulert, og det må søkes dispensasjon fra bestemmelsene i § 20 for å kunne anlegge navna minnelund med felles minnesmerke.

§ 20. Merking av grav

På fri grav som ikke er anonym grav og på festet grav og gravsted kan det plasseres gravminne. Med gravminne forstås minnesmerke med navn og data på den gravlagte.

Det skal som regel bare plasseres ett gravminne på hvert gravsted.

Andre minnesmerker enn gravminner kan bare plasseres på kirkegård dersom bispedømmerådet gir samtykke til det.

Fester av grav eller ansvarlig for fri grav er eier av vedkommende gravminne.”

For å anlegge en annen type minnesmerke må det søkes om plassering av annet minnesmerke etter § 20 tredje ledd. Det vil si at hver gang en navna minnelund skal etableres, må minnesmerket det søkes om godkjenning av bispedømmerådet.

Om gravminners tekst har forskriften følgende bestemmelser.

”§ 21. Tekst m.m.

Tekst, fotografi, dekor og symbolbruk på gravminne skal være sømmelig, og det navn som settes på skal være identisk med navnet på den som er gravlagt. Personer som er omkommet på havet, i krig eller liknende og som ikke er gravlagt på kirkegård, kan likevel få navnet satt på eksisterende eller nytt gravminne.

Kirkelig fellestråd kan gi tillatelse til at navn på person påføres gravminne på en eksisterende grav et annet sted enn der vedkommende er gravlagt. Navnet må da fjernes fra det opprinnelige gravminnet.

Eieren skal besørge fjerning av gravminne fra grav som ikke festes. Dersom kirkegårdsmyndighetene fjerner gravminne, skal navn og data tas bort.”

Ved etablering av navna minnelund må det defineres forskjellen på et privat gravminne og et felles minnesmerke. Eieren kan nemlig ikke fjerne et minnesmerke når dette er felles. I Navna minnelunder vil der være mer gunstig at kirkegårdens personell tar ansvaret for å fjerne kun gjeldende navneplate fra minnesmerket, for å forhindre skader.

Når det gjelder utformingen av gravminne gjelder følgende paragrafer:

”§ 22. Kvalitet

Til gravminne og fast tilbehør kan bare anvendes materialer som er bestandige og lite vedlikeholdskrevende. Det skal tåle de påkjenninger det utsettes for av klimaet og ved vanlig drift og vedlikehold av kirkegården.

§ 23. Dimensjoner

Gravminne skal ikke være høyere enn 150 cm, bredere enn 85 cm og tykkere enn 60 cm, begrenset slik at største høyde x største bredde x største tykkelse ikke overstiger 0,2 m³ og vekten ikke overstiger 300 kg.

På graver mindre enn 2,4 x 1,2 m skal gravminne ikke være høyere enn 80 cm, bredere enn 75 cm og tykkere enn 60 cm, begrenset slik at største høyde x største bredde x største tykkelse ikke overstiger 0,1 m³ og vekten ikke overstiger 150 kg.

Når særlige grunner tilsier det, kan bispedømmerådet fravike bestemmelsene i denne paragraf.”

I denne paragrafen poengteres igjen nødvendigheten av å skille mellom felles minnesmerke og gravminne, da et felles minnesmerke sjeldent vil kunne dimensjoneres innenfor kravene gitt for et gravminne, grunnet antallet lesbare navneplater som skal monteres. Så lenge gravferdsforskriften ikke skiller mellom felles minnesmerke og gravminne må det søkes om dispensasjon fra § 23 til bispedømmerådet for å kunne anlegge et felles minnesmerke til en navna minnelund. Gravminner skal sikres slik at velting ikke forekommer. Reglene for fundamentering er gitt i forskriftens § 24

§ 24. Sikring

Stående gravminne i stein skal festes til fundament i stein med to 15 cm lange og 12 mm tykke syrefaste bolter.

Fundament skal ha en form og en størrelse som forhindrer at gravminnet kan veltes og skal i bunnen ha en anleggsflate som er dobbelt så bred som gravminnets tykkelse. Gravminne som er mer enn 60 cm høyt skal ha en fundamentdybde som utgjør minst 20% av gravminnets høyde over bakken. Fundament skal ikke være synlig over bakken.

Når særlige grunner tilsier det, kan kirkelig fellesråd skjerpe eller lempe kravene etter denne paragrafen.

Fundamentering er et viktig sikkerhetstiltak. Slik forskriften er formulert, skilles det ikke på krav for gravminne og minnesmerke, med mindre fellesrådet ser grunn for det. Her mener jeg igjen det ville være gunstig å skille mellom gravminne og felles gravminne. Dette da dimensjonene for et felles gravminne kan være av stor størrelse, og derfor burde ha skjerpede krav til fundamentering og sikring. Etter forskriftens ordlyd reguleres sikkerhet og fundamentering av felles minnesmerker i fellesrådenes vedtak ved godkjenning av felles minnesmerke.

§ 25. Godkjenning

Kirkelig fellesråd skal godkjenne gravminne og fundament før det settes opp på kirkegården. Gravminne skal monteres på anvist plass.

Et vanlig gravminne er eiet av fester, noe som gir festeren ansvar for gravminnet etter forskriften §26

§ 26. Ansvar

Eieren er ansvarlig for at gravminne ikke er i forfall, til sjenanse eller til fare for dem som ferdes på kirkegården. Når fellesrådet finner det nødvendig, skal eieren varsles med pålegg om å bringe gravminnet i overensstemmelse med de krav som er stilt i forskrift og vedtekter.

Dersom eieren unnlater å etterkomme slikt pålegg eller det er uvisst hvor eieren befinner seg, kan fellesrådet sette i verk tiltak som er nødvendig for å bringe gravminnet i orden, herunder fjerne gravminnet.

I tilfellet av et felles minnesmerke er det kirkelig fellesråd som vil stå som eier, så ansvarsfordelingen er avklart i forhold til eierforhold i en navna minnelund. Men § 26 kunne med fordel vært utvidet for å presisere at det er kirkelig fellesråd som har indirekte har ansvar for felles minnesmerker og felles krigs- og katastrofeminnesmerker.

I Norge er det foreløpig ingen navna minnelunder som er bevart, da gravtypen er ny. I fremtiden vil det vern av slike anlegg kanskje forekomme, om navna minnelunder sees som en tidstypisk tendens for vår tid med kulturhistorisk verdi. En eventuell bevaring vil da skje etter følgende bestemmelser:

§ 27. Bevaring

Kirkelig fellesråd kan vedta at områder av kirkegården eller enkeltgraver med gravminner og annet utstyr skal bevares. Slikt vedtak kan bl.a. gjøres dersom gravminner på et område av kirkegården eller en grav er av en viss alder, at det representerer en stilhistorie, har et lokalt særpreg i form eller materialbruk, gir uttrykk for en interessant personalhistorie eller er unikt.

Kirkegårdsvedtektene skal inneholde egne bestemmelser for de områder eller graver som vedtas bevart.

Krav til kister og urner

Om likkister og urner gjelder forskriftens kapittel fire, som fastsetter hvilken kvalitet og størrelse kister og urner skal ha i § 29-31. Kister som ikke oppfyller disse kravene kan unntaksvis benyttes ved fellesrådets godkjenning. Et eksempel på slike kister er kister dimensjonert for barn, som blant annet er benyttet ved det muslimske barnegravfeltet på Høybråten kirkegård. Kiste skal benyttes både ved kremasjon og gravlegging etter § 28;

§ 28. *Krav om kiste*
Ved gravlegging og kremasjon skal kiste benyttes.

Alle kremasjoner skal føres i et eget register. Dette registeret er et viktig supplement til gravregisteret da gravregisteret etter forskriftens ordlyd i § 19 ikke nødvendigvis fatter om gravtypene private gravsted og askespredning. Denne registerføringen er dermed nødvendig for å kunne gi komplette statistiske data om gravferder i Norge. Registerføringen skal skje etter bestemmelser fastsatt i § 35.

”§ 35. Registerføring
For hvert krematorium føres et kremasjonsregister som inneholder kremasjonsnummer, avdødes navn, fødselsdato, dødsdato, kremasjonsdato, askeurnens utleveringsdato samt stedet for gravlegging. Dersom fylkesmannen har gitt tillatelse til at asken spres for vinden, skal det gjøres anmerkning om dette. Bestemmelsene i § 19 gjelder tilsvarende så langt de passer.”

Kapittel 4 omhandler øvrige bestemmelser fastsetter tilleggsbestemmelser om forvaltningsansvar, avgjørelsesmyndighet og om hvilke fravikelser som tillates i forskriften.

§ 37. Forvaltningsansvar
Bestemmelsene i gravferdsloven § 23 gjelder tilsvarende for bestemmelsene i forskriftene her.

§ 38. Avgjørelsesmyndighet
Kirkelig fellestråds myndighet etter forskriftene kan delegeres til daglig leder av fellestrådets virksomhet.

§ 39. Fravikelse av forskriftene
Bestemmelsene i disse forskriftene kan ikke fravikes i vedtekter for kirkegård med mindre det følger av den enkelte bestemmelse at den kan fravikes. Departementet kan fravike øvrige bestemmelser i forskriftene.

3.6 Gravferdsforskriftens konsekvenser for drift, forvaltning og utforming av navna minnelunder

Det er særlig gravferdsforskriftens § 39 tredje ledd som er avgjørende for anlegg av navna minnelunder, da denne paragrafen fastsetter hvilke bestemmelser som kan fravikes i forskriften. Dette er avgjørende for tilblivelsen av navna minnelunder da det må søkes om dispensasjon fra følgende paragrafer for

å kunne etablere en navna minnelund:

§ 14. Urnegrav: her bør det dispenseres fra størrelseskravet på 2,25 m² til gravstørrelse som er godkjent for urnegraver i anonym minnelund 0,5 x 0,5m.

§20 Merking av grav: Her må bispedømmerådet gi samtykke til gravminne av typen ”Andre minnesmerker ”enn gravminner kan bare plasseres på kirkegård dersom bispedømmerådet gir samtykke til det.

§23 Dimensjoner: Her må det som regel søkes om dispensasjon for et gravminnes som overgår angitte krav til dimensjoner.

Søknadene må godkjennes av bispedømmerådet, for at en navna minnelund kan opprettes. Det må foreligge ”særlige grunner” for at bispedømmerådet vil avvike disse paragrafene i forskriften, men det er vanlig at anlegg av navna minnelund anses som ”en særlig grunn” og at det derfor dispenseres fra forskriften på nevnte punkter for å anlegge navna minnelunder.

Generelt ser jeg det som en betydningsfull mangel at en gravtype som har eksistert i Norge i ca. 20 år ikke er nevnt i gjeldende gravferdsforskrift. Skulle gravtypen være likestilt med urne- og kistegraver burde forhold rundt dimensjonering av felles minnesmerke, ansvar for minnesmerket, festerett og dimensjonering av graver vært fastsatt i forskriften.

Når forskriften ikke omhandler gravtypen navna minnelund, åpner gravferdsloven for at det er kirkelig fellestråd som fastsetter lokalt hvilke bestemmelser som gjelder for navna minnelunder i kirkegårdsvedtektene. Dette har stor innvirkning på rettigheter pårørende har, da det er lokal myndighetsutøvelse som bestemmer om det er festerett på grav i navnet minnelund eller ikke. Hvordan navna minnelunder forvaltes lokalt blir redegjort for i avsnitt 4.3.

3.7 Høringsnotat til ny gravferdsforskrift

Juni 2012 sendte FAD ut "Forslag om endringer i forskrift 10. januar 1997 nr. 16 til lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravferdsforskriften)" til høring. Alle sitater som er uthevet i kursiv i dette avsnittet er hentet fra dette høringsnotatet (FAD 2012). Høringsfristen for dette notatet var 1. november 2012. Om innholdet i ny forskrift blir som høringsnotatet avhenger av om det tas hensyn til høringsinstansenes bemerkninger og er utfallet er ikke sikkert. Denne oppgaven er avgrenset til å kun omtale høringsnotatet, som vil si at høringsinnspillene er ikke gransket i denne oppgaven.

FAD anerkjenner at forskriften som den er i dag ikke er oppdatert i forhold til de utviklinger som har hendt innenfor gravplassplanlegging. Settingen for endringsforslaget er i følge FAD er utviklinger som har hendt og de erfaringene som er gjort med gjeldende gravferdsforskrift. Dette er uttrykket i høringsnotatet som at det:

"(...) etter departementets vurdering, på enkelte punkter grunn til å endre forskriften for å bringe ordlyden i bedre samsvar med praksis som har utviklet seg med grunnlag i dispensasjoner. Også på andre punkter er det behov for å oppdatere forskriften. (...) det skal gjøres "tilpasninger som ivaretar minoritetene". Departementet varslet i Prop. 81 L (2010–2011) at man ville foreta en gjennomgang også av forskriften til gravferdsloven".

Foreslåtte endringer som innvirker i på terminologi, utforming, drift og forvaltning av navna minnelunder gjengis her og kommenteres løpende. Punkter i endringsforslaget som ikke direkte berører minnelunden, blir ikke nevnt. Det går nærmere inn på grunnlaget for endringene i kapittel 9 som skal regulere anonym og navna minnelund, med tilhørende drøfting, hvor det til sist kommenteres konsekvensen av de viktigste endringene som foreslås i avsnitt 3.8.

FADs begrunnelser for § 15a om anonyme og navna minnelunder

I kapittel 9 presiserer FAD bakgrunnen for at navna minnelund blir tatt inn i forskriften som følgende;

"De senere årene er det flere steder utviklet et tilbud om en ny form for gravlegging som er kjent under betegnelsen "navnet minnelund". Dette er gravfelt for urner med graver av størrelse 0,5 x 0,5 meter med plass for en urne, eller grav med størrelse 3 x 1,5 meter med plass for en kiste. Det er i hovedsak graver på 0,5 x 0,5 meter som benyttes. Graven har ikke gravminne. Navn og data plasseres på et minnesmerke ved siden av gravfeltet. Ved dette minnesmerket vil det eventuelt kunne legges til rette for at det plasseres blomsterbuketter og tennes lys.

Etablering og drift av navnet minnelund er ikke direkte regulert i forskriften i dag. Det har imidlertid på få år utviklet seg en praksis med grunnlag i dispensasjoner og denne typen gravfelt er blitt relativt utbredt. Ved å regulere navnet minnelund i forskriften vil departementet bringe regelverket mer i samsvar med praksis, samt bidra til en mer ensartet praksis på området. Det skal også være anledning til å gravlegge anonymt i minnelund. Det innføres ingen plikt til å anlegge denne formen for minnelund. Det vil være opp til de enkelte gravplassmyndighetene om de vil tilby denne ordningen.

Det har utviklet seg ulik praksis når det gjelder varigheten av grav og spørsmålet om adgangen til å feste grav på navnet minnelund. Noen steder avgrenses varigheten til fredningstidens lengde (20 år). Da fjernes navnet fra minnesmerket, og graven kan brukes på nytt. Andre steder kan graven festes etter fredningstidens utløp. Det er også enkelte steder lagt til rette for at ektefolk eller andre nærstående skal kunne gravlegges ved siden av hverandre i navnet minnelund, ved at det må festes en grav til den lengstlevende ved siden av den som tas i bruk.

Departementet vil foreslå at varigheten av grav i navnet minnelund, herunder mulighet for feste av grav, kan reguleres i vedtektene til gravplassen.

Det monumentet som skal plasseres ved minnelunden, må betegnes som et minnesmerke som bispedømmerådet skal godkjenne, jf. forskriften § 20 annet ledd. På minnesmerke ved navnet minnelund setter man opp navn og data på alle de gravlagte. Det kan ikke plasseres individuelt gravminne på minnelund. Personer som er omkommet på

havet, i krig eller liknende og som ikke er gravlagt på gravplass, kan få navnet satt på minnesmerke ved navnet minnelund der hvor dette er anlagt av gravplassmyndighetene. På grunn av minnelundenes innretning med like mange plasser på minnesmerket som det er graver i tilhørende gravfelt, samt ulik praktisering av varighet og mulighet for feste, finner ikke departementet å kunne åpne for såkalt symbolsk flytting fra det opprinnelige gravminnet til navnet minnelund.

I Høringsnotatet forslås endringene av terminologien i gravferdsforskriften til:

Forskrift til lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravferdsforskriften)

Uttrykket "kirkegård endres til "gravplass (...)"

Uttrykket "kirkegårdsplan" endres til "gravplassplan (...)"

Uttrykket "gravplan" endres til "gravkart (...)"

Fagterminologien endres som sitert over i alle tilfellene i forskriften hvor ordene benyttes. Annen terminologi som endres er at gravplan nå skal hete gravkart, som konsekvens av innføring av SOSI standard.

§ 2 skal lyde:

"Kommunen skal sørge for at det er tilstrekkelig areal til gravplass og skal selv regulere slikt areal etter kapittel 12 i lov 27. juni 2008 nr. 71 om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven). Regulert areal til ny gravplass eller utvidelse av gravplass skal om mulig også omfatte en buffersone mellom gravplassareal og naboskap. Gravplass skal skjermes mot støy i samsvar med gjeldende retningslinjer for behandling av støy i arealplanlegging. Bispedømmerådet skal som statlig fagmyndighet ha anledning til å uttale seg før kommunen gjør vedtak, jf. plan- og bygningsloven kapittel 11 og 12.

Anlegg, utvidelse og vesentlig endring av gravplass skal skje i henhold til gravplassplan som vedtas av kirkelig fellesråd og godkjennes av bispedømmerådet, jf. gravferdsloven § 4 første ledd. Ved anlegg, utvidelse og vesentlig endring skal behovet for særskilt tilrettelagte graver vurderes. Helsefaglig myndighet i kommunen skal gis anledning til å uttale seg om gravplassplanen før vedtak fattes.

Kirkelig fellesråd er ansvarlig for utarbeidelse av gravplassplan og gravkart og for igangsetting av arbeidet."

I andre ledd er det gjort en viktig tilrettelegging for religionsfrihet at det ved anlegg, utvidelse og ved vesentlig endring skal vurderes om det skal være særskilt tilrettelagte graver. Av dette leser jeg at det skal vurderes om det er behov for å etableres gravfelt som tar hensyn til praktiserende trossamfunns riter og utformes etter dette hensynet, som igjen er et godt tiltak for å sikre religionsfrihet. Navna minnelunder kan som på Jåttå også utformes for å tilpasses enkelte religioner, som den hinduistiske urnelunden, hvor det er anlagt rennende vann i minnelundens vannarrangementet som presenteres i avsnitt 4.4.

§ 6 første ledd første punktum skal lyde:

Ved anlegg, utvidelse og vesentlig endring av gravplass kreves byggetillatelse og ferdigattest etter plan- og bygningslovens bestemmelser.

Her er innholdet ikke endret, tillegget til paragrafen er "vesentlig endring". Dette sikrer at større endringer på gravplasser også skal byggemeldes.

Nytt § 7 annet ledd skal lyde:

Gravplassen skal tilrettelegges etter gjeldende regler for universell utforming.

Annet ledd annet, tredje og fjerde punktum blir nytt tredje ledd.

Tredje ledd blir nytt fjerde ledd og fjerde ledd blir nytt femte ledd.

Denne paragrafen er en formell endring som sikrer at universell utforming på gravplasser skal følge krav gitt i byggt teknisk forskrift ved alle nyanlegg. Det vil si at navna minnelunder skal være universelt utformet etter krav etter byggt teknisk standard.

§ 13 annet, tredje og fjerde ledd skal lyde:

Kiste skal plasseres slik at den har minst 0,8 meter jordoverdekning og minst 0,3 meter jord under kistebunnen og på alle sider.

Når særlige forhold tilsier det, kan kirkelig fellesråd fravike bestemmelsene i annet

ledd. Kiste kan likevel ikke gis mindre enn 0,8 meter jordoverdekning. Dersom forholdene tilsier det, skal fellesrådet treffe bestemmelse om større jordoverdekning enn 0,8 meter.

Når særlige forhold tilsier det, kan det i vedtektene fastsette særskilte bestemmelser som fraviker kravene i første ledd.

Her reduseres kravene til jordoverdekning for kiste. Ordlyden nevner kistegrav, men jeg mener kistegrav i dobbel dybde også burde vært nevnt. I følge Lunde er den reduserte jordoverdekningen på 0,8 meter gunstig for nedbrytelsen av levningene (2012a). Dette er relevant for navna minnelunder, da det i enkelte av eksisterende navna minnelunder, som ved Eiganes navna minnelund benyttes kistegraver.

Overskriften til ny § 15a skal lyde:

§ 15a Anonym og navnet minnelund

Ny § 15a skal lyde:

Med minnelund forstås gravfelt på gravplass uten adgang til gravminne knyttet til den enkelte grav. §§13 første ledd og 15 annet og tredje ledd gjelder tilsvarende for grav i anonym og navnet minnelund.

Gravens plassering på anonym minnelund er bare kjent for gravplassmyndighetene. Plassering av grav på navnet minnelund kan gjøres kjent. Anonym og navnet minnelund skal plasseres i atskilte gravfelt.

Ved anonym minnelund kan det plasseres minnesmerke. Ved navnet minnelund skal det plasseres minnesmerke med navn og data på de gravlagte.

Grav på anonym minnelund har ingen ansvarlig. På navnet minnelund kan grav festes etter fredningstidens utløp. Nærmere regler og vilkår gis i gravplassens vedtekter.

Det slår meg som lite differensier at anonym og navna minnelund er behandlet i samme paragraf, da gravtypene er av forskjellig karakter med ulike rettigheter knyttet til graven. På den andre siden tydeliggjøres forskjellen, så dette er kun en formalitet, da jeg mener dette like gjerne kunne vært presentert i to separate paragrafer, for å unngå den sammenlignende effekten som oppstår når begge forholdene presenteres etter hverandre.

I § 15a Andre ledd, tredje punktum fastsetter at anonym og navna minnelund skal etableres i adskilte felt. Dette mener jeg er viktig å poengtere, da det er ulike forutsetninger for disse gravtypene.

I §15 tredje ledd annet punktum fastsettes det at det skal plasseres et minnesmerke, hvor paragrafen sikrer at navn og data på avdøde som er gravlagt i navna minnelund sikres. Dette finner jeg positivt at sikres, da minnesmerket er viktig for å definere gravtypen. Forskriften kunne etter min mening med fordel utdypet at navn og data på de gravlagte skal være tydelig lesbart, og utført på en standardisert måte som gjelder alle graver i den enkelte minnelund.

§ 21 første ledd annet punktum og annet ledd første punktum skal lyde:

Personer som er omkommet på havet, i krig eller liknende og som ikke er gravlagt på gravplass, kan likevel få navnet satt på eksisterende eller nytt gravminne eller på minnesmerke ved navnet minnelund hvor dette er anlagt.

Dette er en videreutvikling i bruken av navna minnelunder som jeg finner positiv. I følge Lunde måtte det tidligere være samsvar mellom gravlagt og gravminne (2012a). Jeg vil allikevel påpeke at det ved en slik praksis bør diskuteres om minnesmerkene skal utformes men rom for en "ekstra rad" for minnesmerker, da minnesmerkene per i dag dimensjoneres etter hvor mange graver det er i gravfeltet. Dette vil si at ved den utforming av minnesmerker som praktiseres i dag vil enkelte urnegraver vil forbli ubrukte, dersom plassen for navneplaten blir tatt opp av personer som ikke er gravlagt i minnelunden. På den andre side er det i følge Lunde ikke et stort problem om en grav blir stående tom, det kan lettere takles en tom grav, enn å tilpasse utforming av minnesmerket for å imøtekomme endringene foreslått § 21. en eller flere navneplater Med § 21 bør det derfor vurderes om det skal stilles krav til en gitt "overskuddsprosent" av plass for navneplater på felles minnesmerke.

3.8 Kommentarer til foreslåtte endringer i gravferdsforskriften angående navna minnelunder

Det oppfattes gunstig for forvaltningen av navna minnelunder at FAD oppdaterer forskriftens innhold, etter hvilke gravtyper som benyttes ved norske gravplasser i dag. FAD presenterer et reflektert forslag, hvor de forhold som er nevnt som mangler i den gjeldende gravforskriften er tatt opp. Av disse mener jeg de viktigste er;

- Navna minnelunder reguleres direkte av gravferdsforskriften.
- Det skilles juridisk mellom minnesmerke og gravminne.
- Det åpnes for festetid etter fredningstidens utløp for graver i navna minnelund.
- Etablering og drift sikres gjennom fastsatte rutiner.

Når det gjelder skillet mellom minnesmerke og gravminne, burde det tilføyes bestemmelser som klargjør forskjellen mellom offentlige minnesmerker og private gravminner. Her mener jeg det er viktig at det blir fastsatt noen minstekrav for minnesmerker, da dette skal være tilknyttet en en kollektiv gravtype. På den ene siden kan en presisering i bestemmelsene sikre en likeverdig utforming av felles minnesmerke, På den andre siden blir ofte minnesmerker kunstnerisk utformet, eller utformet med tanke på spesielle stedegne hensyn, denne utformingen kan begrenses dersom reglene rundt minnesmerker bli for fastsatte. Selv om forskriften ikke nevner fundamenteringskrav til felles minnesmerker, er dette forholdet regulert ved at bispedømmerådet skal godkjenne gravminnet etter §20 andre ledd.

Når det gjelder festerett på graver i navna minnelund mener jeg at det kunne være et godt supplement til reglene om festerett at det presiseres hvilke eierforhold som gjelder og hvilke rettigheter som oppstår for fester ved valg av grav med felles minnesmerke. Jeg mener derfor det ville være gunstig å tilføye en et ledd under §17 feste av gravsted, som uttrykket at ved feste av grav i navna minnelund, gjelder festet av grav og navneplate på felles minnesmerke.

Når det gjelder rutiner ved drift og etablering er det særlig forholdene rundt gravstørrelsene som er viktig at blir presisert. Dette vil gjøre at det ikke lenger må søkes om dispensasjon fra gravstørrelse etter § 14.

Når det gjelder gravminnet gjør den juridiske skilnaden mellom minnesmerke og gravminne at det ikke lenger må dispenseres fra § 20 om merking av grav og § 23 om dimensjoner, det må istedenfor søkes om godkjenning av gravminne hos bispedømmerådet.

I tillegg åpner endringene for videreutvikling av gravtypen navna minnelund, da det tilrettelegges for at det kan monteres navneplater på felles minnesmerke etter omkomne til havs eller i krig etter § 21, samt muligheten for å kunne bruke navna minnelund som et tilbud om religionstilpasset gravtype for hinduister og buddhister, som vist i avsnitt 4.4.

Alt i alt ville endringene, slik som de er presentert i dette dokumentet gjøre at FAD oppnår målsetningen om at regelverket er mer i tråd med gjeldende praksis og at det unngås at man må søke om dispensasjoner ved anleggelse av navna minnelunder. At det ikke må dispenseres forenkler byråkratiet rundt å anlegge navna minnelunder, noe som kan gjøre at terskelen for å etablere denne gravtypen blir lavere. I tillegg vil endringsforslagetets detaljering bidra til å sikre pårørende like rettigheter, uten lokale forskjeller angående mulighet for feste på graven etter fredningstidens utløp. Jeg savner allikevel en definisjon av minstekrav til utforming av navna minnelunder, som kunne sikre et likestilt tilbud på landsbasis. Endringsforslaget er svært tiltrengt og vil føre til et oppdatert regelverk som favner bedre om utforming og forvaltning av navna minnelunder enn det eksisterende regelverk gjør.

3.9 Spørreundersøkelse om navna minnelunder

Det ble klart for meg at dersom det skulle gjøres rede for detaljer rundt utbredelse, bruk og forvaltning av navna minnelunder, ville det være et behov å innhente data om dette på grunn av de få kildene som finnes om navna minnelunder. Per Høsten 2012 har et søk i Statistisk sentralbyrås database vist at det ikke foreligger nasjonal statistikk over hvor mange som gravlegges i navnet minnelund. Dette gjorde at jeg ville finne ut om dataen blir ført lokalt. Jeg ville undersøke hvilke forvaltningsrutiner det er lokalt rundt forhold som påvirker de pårørendes rettigheter i navna minnelunder, som graven har mulighet for festetid, om festetiden kan fornyes, og om de pårørende er tilstede ved urnenedsettelsen. For å få svar på disse spørsmålene om navna minnelunder hos fagpersoner ble det utarbeidet en nasjonal spørreundersøkelse om utbredelse og forvaltning av navna minnelunder.

Spørreundersøkelsen ble utarbeidet med programmet Questback. Spørreundersøkelsen ble sendt ut juni 2012 i samarbeid med Kirkelig arbeidsgiver- og interesseorganisasjon heretter kalt KA, på KA sin e-postliste med 1300 resipienter. Av resipientene var det de 430 norske kirkevergene som spesielt ble oppfordret av KA til å delta. Spørreundersøkelsen var anonym, bestod av 20 spørsmål og hadde svarfrist på tre uker. Undersøkelsen var nasjonal og intensjonen bak er å samle data angående utbredelse, bruk og forvaltning av navna minnelunder i Norge. Alle spørsmålene var utformet med opsjon for at resipienten kunne velge å svare "vet ikke". Ingen av spørsmålene var obligatoriske. Noen av spørsmålene var med åpnet svar i kommentarfelt, disse omtales kun kort, da svarene ikke er kvantifiserbare. Kun resipientene som svarte ja på at de hadde en eller flere navna minnelunder i kommunen ble videreledet til spørsmål om forvaltning av navna minnelunder.

Av de 430 kirkevergene svarte 21 stk. Dette er en svarprosent på ca. 5%, som anses som lav, men representativ for kvalitative data. Kvantitative dataene om utbredelse kan ikke hentes ut grunnet den lave svarprosenten. Dette gjør at det i tillegg er blitt utarbeidet en oversiktsliste over navna minnelunder som er kommet opp under befaringer, samtaler og litteratursøk vedrørende denne masteroppgaven (se avsnitt 4.2).

Resultater

I undersøkelsen er den geografiske spredningen blant resipientene god. 13 fylker er presentert, med 1-2 respondenter pr. fylke.

Antallet gravplasser i kommunene varierer, men 47,6% ligger mellom to og tre gravplasser pr. kommune.

96,2% av kommunene som er representert har ikke krematorium. Dette kan sees i sammenheng med at 47,6% av resipientene har 0-6% kremasjonsandel i kommunen. Jeg vil hevde at dersom krematorium ikke finnes i kommunen vil logistikk og ventetid forlenges, noe som kan bidra til at folk velger bort kremasjon. Jeg vil presisere at dette spørsmålet er av generell art og ikke tar høyde for at urner også kan settes ned i kistegraver, tallene her gjelder derfor kun rene urnegravfelt.

Den lave kremasjonsandelen kan også ses i sammenheng med at kistegravlegging har vært den vanligste gravformen siden middelalderen og er forankret i kristne tradisjoner.

Hvor mange gravplasser finnes i deres kommune?

Alternativer	Prosent	Verdi
1 Ingen	0,0 %	0
2 1	9,5 %	2
3 2	23,8 %	5
4 3	23,8 %	5
5 4	14,3 %	3
6 5	14,3 %	3
7 6	0,0 %	0
8 7	0,0 %	0
9 8	0,0 %	0
10 9	4,8 %	1
11 10 eller flere	9,5 %	2
-1 Jeg vet ikke	0,0 %	0
Total		21

Finnes det krematorium i deres kommune?

Alternativer	Prosent	Verdi
1 Ja	4,8 %	1
2 Nei	95,2 %	20
-1 Jeg vet ikke	0,0 %	0
Total		21

Hvor stor prosentandel er gravlagt i urnegrav i deres kommune de siste 10 årene?

Alternativer	Prosent	Verdi
1 0-5%	47,6 %	10
2 6-10%	19,0 %	4
3 10-25%	14,3 %	3
4 26-50%	14,3 %	3
5 51-75%	4,8 %	1
6 76-90%	0,0 %	0
7 90-100%	0,0 %	0
-1 Jeg vet ikke	0,0 %	0
Total		21

3.9 Spørreundersøkelse om navna minnelunder

På gravplassene i kommunene representert er det et markant skille mellom antall anonyme minnelunder 38% og navna minnelunder 4,8%. Ingen av gravplassene hadde mer enn en navnet minnelund. Dette gjenspeiler at navnet minnelund er en forholdsvis ny gravskikk i Norge. Endringer i gravtradisjoner skjer sakte, og i et gravplassforvaltningsperspektiv er 20 år et kort perspektiv. Med dette i bakhånd, viser tallene en positiv utvikling, da navnet minnelund ikke eksisterte i Norge på 80 tallet.

Det kom frem at alle kommunene representert fører statistikk over hvor mange som er gravlagt navna minnelund og anonym minnelund lokalt.

I 100% av kommunene representert er aldri pårørende tilstede ved askenedsettingen i navnet gravlund. Dette er enten et oppsiktsvekkende resultat, da plasseringen av urnen som regel er kjent i navna minnelund. Eller så har spørsmålet blitt misforstått av resipientene. Dersom spørsmålet ikke er misforstått er spørsmålet om det er fellesrådenes ønsker at plasseringen skal være ukjent for pårørende, om pårørende ikke ønsker å delta, eller om pårørende ikke er godt nok informert om muligheten. Jeg mener at ved denne gravformen burde det fra forvalternes side tilrettelegges tilstrekkelig informasjon om gravtypen slik at det er klart for pårørende at de kan være tilstede ved urnenedsettelse. Videre undersøkelser av dette må til for å kunne klargjøre dette forholdet.

100% av kirkevergene som svarte vet ikke om det er mulighet for å reservere navneplate for ektefelle i de navna minnelundene. Dette er et annet tegn på at formidling av informasjon ikke er tilstrekkelig. Dette er svært viktig for mange gifte, og dette spørsmålet bør være avklart i de lokale kirkegårdsforskriftene.

100% av de som svarte visste heller ikke om navneplaten til avdøde blir fjernet, eller blir sittende på minnesmerket når festetiden går ut. Dette gjenspeiler et kortsiktig forvaltningsperspektiv. Navna minnelund har ikke eksistert lenge nok til at dette er blitt et utbredt forvaltningsspørsmål. Jeg mener at overfor de pårørende bør dette være avklart på forhånd, når man oppretter en navna minnelund bør alle aspekter som angår pårørende være fastsatt, før minnelunden tas i bruk.

Hvor mange av gravplassene i deres kommune har urnegraver?

Alternativer	Prosent	Verdi
1 Ingen	19,0 %	4
2 1	9,5 %	2
3 2	19,0 %	4
4 3	23,8 %	5
5 4	4,8 %	1
6 5	9,5 %	2
7 6	0,0 %	0
8 7	0,0 %	0
9 8	0,0 %	0
10 9	0,0 %	0
11 10 eller flere	9,5 %	2
-1 Jeg vet ikke	4,8 %	1
Total		21

Hvor mange av gravplassene i deres kommune har anonym minnelund?

Alternativer	Prosent	Verdi
1 Ingen	61,9 %	13
2 1	28,6 %	6
3 2	9,5 %	2
4 3	0,0 %	0
5 4	0,0 %	0
6 5	0,0 %	0
7 6	0,0 %	0
8 7	0,0 %	0
9 8	0,0 %	0
10 9	0,0 %	0
11 10 eller flere	0,0 %	0
-1 Jeg vet ikke	0,0 %	0
Total		21

Hvor mange av gravplassene i deres kommune har navna minnelund?

Alternativer	Prosent	Verdi
1 Ingen	95,2 %	20
2 1	4,8 %	1
3 2	0,0 %	0
4 3	0,0 %	0
5 4	0,0 %	0
6 5	0,0 %	0
7 6	0,0 %	0
8 7	0,0 %	0
9 8	0,0 %	0
10 9	0,0 %	0
11 10 eller flere	0,0 %	0
-1 Jeg vet ikke	0,0 %	0
Total		21

3.9 Spørreundersøkelse om navna minnelunder

Spørsmålene rettet mot om det føres statestikk på gravleggelser i navna- og anonym minnelund kunne vært bedre presisert. Lunde påpeker at det føres register på alle som blir gravlagt (2012a). Dette spørsmålet rettes på om det føres statestikk ut fra dataene i gravregisteret om gravtypene navna og anonym minnelund og det kommer frem at det føres statestikk på antallet gravlagte i navna minnelunder.

Spørsmål med åpne svarmuligheter

Flere av spørsmålene hadde åpent svarfelt. Generelt for disse var at flere av de som svarte på spørreundersøkelsen valgte å ikke svare på disse spørsmålene. Antall svar på spørsmål med åpne svar varierte mellom 1-7 stykker,

Det ble spurt om når resipienten hadde hørt om minnelund for første gang og om navna minnelund er en god betegnelse. Det ble også spurt om hvor mange totalt som var gravlagt i navna minnelund i kommunen og når den første navna og anonyme minnelunden ble ferdigstilt i kommunen. Det siste åpne spørsmålet var et kommentarfelt for eventuell kommentarer til oppgaven.

Det viste seg å være stor variasjon i når resipientene hadde hørt om navna minnelund og dette var jevnt fordelt fra begynnelsen av 90-tallet til i dag. En resipient svarte at dette var ukjent gravtype for personen, før spørreundersøkelsen kom resipienten i hende. Dette utgjør 4% av svarprosenten. Jeg mener at dette tallet er høyt, når målgruppen for undersøkelsen har vært kirkeverger, som jobber i forvaltningen av gravplasser. Jeg mener dette kan være et tegn på at formidlingen om valgalternativene ved gravleggelse bør forbedres, da kirkevergene, som har forvaltningsmyndigheten for gravplasser, ikke kan svare på slike forhold.

Det ble spurt om det totale antallet gravlagte i navna minnelund i kommunen. Dette spørsmålet hadde lav svarandel. Av de 21 svarene som kom inn var det 62% som ikke svarte på dette spørsmålet. Av de som svarte varierte antallet fra 1 til 110 gravlagte i navna minnelund.

Det ble spurt om når resipienten hadde hørt om navna minnelund for første gang, samt om navna minnelund er en god betegnelse. Det ble også spurt om hvor mange totalt som var gravlagt i navna minnelund i kommunen og når den første navna og anonyme minnelunden ble ferdigstilt i kommunen. Det siste åpne spørsmålet var et kommentarfelt for eventuelle kommentarer til oppgaven. Det var sterke meninger om navnet "Navna minnelund" for gravtypen. Noen synes navnet er representativt og mange synes det burde finnes bedre alternativ. En resipient ønsket at ordet "urne" skulle være del av betegnelsen. En annen resipient ønsket å kalle gravformen for minnestein.

I kommentarfeltet til spørreundersøkelsen kom det ikke inn data som var relevant for spørreundersøkelsens resultater.

Brukes tall fra gravregisteret til å føre statestikk på hvor mange som gravlegges i anonym minnelund?

Alternativer	Prosent	Verdi
1 Ja	62,5 %	5
2 Nei	37,5 %	3
-1 Jeg vet ikke	0,0 %	0
Total		8

Brukes tall fra gravregisteret til å føre statestikk på hvor mange som gravlegges i navna minnelund?

Alternativer	Prosent	Verdi
1 Ja	100,0 %	1
2 Nei	0,0 %	0
-1 Jeg vet ikke	0,0 %	0
Total		1

Hvor ofte er pårørende tilstede ved urnenedsettelse i navna minnelund?

Alternativer	Prosent	Verdi
1 Aldri	100,0 %	1
2 Sjeldent	0,0 %	0
3 En gang i blant	0,0 %	0
4 Ofte	0,0 %	0
5 Alltid	0,0 %	0
-1 Jeg vet ikke	0,0 %	0
Total		1

Får pårørende i din kommune reservere navneplate for sin ektefelle/samboer?

Alternativer	Prosent	Verdi
1 Ja	0,0 %	0
2 Nei	0,0 %	0
-1 Jeg vet ikke	100,0 %	1
Total		1

Blir navn på minnesmerke i navna minnelund slettet etter fredningstiden er gått ut??

Alternativer	Prosent	Verdi
1 Ja	0,0 %	0
2 Nei	0,0 %	0
3 Det finnes ikke navna minnelund i kommunen	0,0 %	0
-1 Jeg vet ikke	100,0 %	1
Total		1

3.10 Resultater av spørreundersøkelse om navna minnelunder

Av resultatene kommer det frem at navnet minnelund er en ny gravtype i Norge, med forholdsvis lav utbredelse på landsbasis. Utbredelsen kan se ut til å ha sammenheng med lokal kreasjonsandel og om avstand til krematorium er kort, eller lang. Det tolkes en sammenheng mellom lav kremasjonsandel, og bruk av navna minnelund. Dersom kremasjon ikke finnes på et sted, er det ikke like naturlig å velge kremasjon, hvis kistebegravelse er tradisjonelt på stedet (Lunde 2012a).

Når det gjelder forvaltning ser det ikke ut til at alle rutiner vedrørende navneplater er tatt stilling til lokalt, selv når navna minnelund er etablert. Dette da 100% av svarene viser uvisshet om reservasjonsmulighet, og om navneplater blir fjernet. Disse spørsmålene mener jeg bør være tatt stilling til, før en navna minnelund tas i bruk. Dette da det sikrer en forvaltning som kan informere pårørende om hva som vil skje med graven, når fredningstiden er løpt ut. Dette viser et behov for mer konsekvent fastsetting av rutiner, og lokale vedtekter rundt navna minnelunder.

Jeg mener også at det på landsbasis er et stort potensiale for å gjøre gravtypen mer attraktiv, ved å informere, og tilby pårørende tilstedeværelse ved urnenedsettelsen. Informasjonsflyten rundt valgalternativ angående gravtyper har et stort forbedringspotensiale, når enkelte av forvalterne ikke engang er kjent med alle gravtyper som brukes i Norge. Denne informasjonen bør komme ut til de pårørende, som skal velge gravtype.

Refleksjon til spørreundersøkelsen

I ettertid ser jeg det som en svakhet at spørreundersøkelsen ikke redegjør for utbredelsen av muligheten for å gravlegge kister i navna minnelund og heller ikke for hvor lang til fellesrådene planlegger at varigheten på gravene i navna minnelunder skal være. Dette er en konsekvens av at spørreundersøkelsen ble utarbeidet i en tidlig fase av arbeidsprosessen med denne oppgaven, og jeg tilegnet meg mer spisset kompetanse om hva som burde vært spurt om i ettertid av at undersøkelsen ble sendt ut. Å innhente og sammenligne statistikken over antall gravlagte i anonym og navna minnelund og å undersøke om pårørende er tilstede ved urnenedsettelse i navna minnelund, mener jeg er interessante emner for videre forskning.

4

Prosjekteksampler

4.1 Om Prosjekteksempelene

Da datagrunnlaget for navna minnelunder i Norge har vært begrenset, har det vært nødvendig med anleggsbefaring for å få et innblikk i hvordan navna minnelunder utformes og forvaltes i Norge. Av de befarte anleggene er det her presentert et utvalg på ni navna minnelunder, som prosjekteksampler på hvordan navna minnelunder utformes og forvaltes i Norge i dag (for oversikt over befarte anlegg se s.13). Av minnelundene som er blitt kjent gjennom litteratursøk utgjør dette utvalget 32% av minnelundene, og regnes som et representativt utvalg.

I prosjekteksempelene fokuseres det på utformingen. Forvaltning av minnelundene avgrenses til å omhandle det juridiske grunnlaget ved kirkegårdenes vedtekter. Minnelundene presenteres med tilgjengelige planer, historikk, beskrivelse av utforming med forfatterens faglige kommentarer, samt de delene av lokale kirkegårdsvedtekter som er rettet mot forvaltningen av de navna minnelundene. Kommentarene uttrykker forfatterens faglige inntrykk av anlegget, basert på observasjoner på stedet, en sammenligning av prosjekteksempelene og teoretisk grunnlag.

4.2 Oversikt over Navna minnelunder i Norge:

Ved litteratursøk er det kommet opp at det i 2012 finnes navna minnelund ved følgende gravplassanlegg i Norge. Anlegg som blir presentert i dette kapittelet er utheve i kursivt:

Brynset kirkegård, Bosberg	Leira kirkegård, Trondheim
Bodin kirkegård, Bodø	Leinstrand kirkegård, Leinstrand
Bratsberg kirkegård, Trondheim	Lommedalen gravlund, Lommedalen (under bygging)
<i>Drøbak kirkegård, Drøbak</i>	Nordre Gravlund, Oslo
Domkirkegården, Trondheim	Melhus kirkegård, Melhus
<i>Eiganes gravlund, Stavanger</i>	<i>Moholt kirkegård, Trondheim</i>
Erdal kirkegård, Askøy	Modum kirkegård, Modum
<i>Havstein kirkegård, Trondheim</i>	Røros kirkegård, Røros
<i>Haslum kirkegård, Bærum</i>	Skiftevik kirkegård, Askøy
Heimdal kirkegård, Trondheim	<i>Stavne kirkegård, Trondheim</i>
Hinna gravlund, Stavanger (under planlegging)	<i>Tanum kirkegård, Bærum</i>
<i>Hundvåg gravlund, Stavanger</i>	<i>Tilfredshet kirkegård, Trondheim</i>
Ilen kirkegård, Trondheim	Tiller kirkegård, Trondheim
Jåttå gravlund, Stavanger	
<i>Lademoen kirkegård, Trondheim</i>	

Til høyre:
Navna minnelund på Eiganes gravlund, sommeren 2012.

4.3 Prosjekteksempler med tilhørende vedtekter - Hundvåg navna minnelund

Prosjekterende: Forum arkitekter AS (LARK)
Oppdragsgiver: Stavanger kommune
Byggeår gravlund: ca. 1905
Areal gravplass: 17000m²
Areal minnelund: 570m²
Byggeår minnelund: 2006
Antall graver: 94 ordinære urnegraver, 172 urnegraver
Festetid: 10 år, forlengelse er mulig
Reservasjonsmulighet for livsledsager: Ja

(Stavanger kirkelige fellestråd, 2007. Forum arkitekter, 2012).

Historisk utvikling

På Hundvåg ble kapellet innviet i 1905 og det har vært gravplass på stedet siden da. Mot øst og nord grenser gravplassen mot kulturlandskap, mot sør og vest ligger det nyere boligområder. Det ble vedtatt at gravplassen skulle utvides i 2006 og Stavanger kommune utlyste en arkitektkonkurranse. Forum arkitekter vant konkurransen og fikk oppdraget om utvidelse av gravlundens som omfatter 677 kistegraver og 143 ordinære urnegraver, samt en navna minnelund (Forum arkitekter, 2012)”.

Utforming

Minnelunden har sirkulær utforming og ligger åpent til i landskapet. Felles minnesmerke består av en indre og en ytre granittsirkel, hvor det monteres navneplater i messing. Navneplatene har lett leselig skrift, plassert ca. 40 cm over bakken på en granittelementets skrå flate som er tilnærmet horisontal, men har fall utover. Navneplatene er i messing, ca. 12,5 x 17cm og er stanset slik at navnene utgjør et relieff. Kun den indre sirkelen av felles minnesmerket er tatt i bruk. Denne sirkelen er rammen for et opphøyd staudebed. På befaring stod storkenebbene (*Geranium*) i bedet i flor og skapte et vakkert fokuspunkt i minnelunden. På utsiden av den ytre granittsirkelen er det et plantefelt mot nord som gir skjermende effekt fra naboskapet og nordavinden. Det er plantet bjørketrær (*Betula*) i sirkel rundt minnelunden. Gresset var nyklippet og grusstien var tilnærmet ugressfri ved befaring. Med tid vil disse trærne skape et volum som vil understreke minnelundens form. Gangveien i minnelunden er anlagt med parkgrus og er koblet til gangveisystemet ved to innganger til minnelunden. Det finnes en tredje inngang som leder ut på gressplenen. De to åpningene mellom gravminnene mot nord leder ut i et tett vegetasjonsfelt med varierende busk og trebeplantning, og regnes derfor ikke som tilkomstpunkt. Det er plassert ut fire benker i minnelunden, to på utsiden av gangstien og to som er plassert på innsiden av gangstien. Benkene er vent mot gangstien.

Kommentarer til utformingen

Minnelundens lave sirkulære form fungerer godt i sammenheng med omgivelsene og kulturlandskapet. Sirkelen er et religionsnøytral symbolsk betydning om evighet. Tilkomsten til minnelunden er godt løst med mulighet til å gå inn og ut på tre steder. I minnelunden er det vanlige urnegraver i den ytre delen av minnelundens sirkel, hvor det etter planen på neste side er markert at det skal være gravstøtter. Lunde stiller spørsmål til hvordan denne tilkomsten fra den tredje inngangen blir når gravene her blir tatt i bruk (2012a). Slik anlegget var på befaring fungerer tilkomsten godt, men etter hva jeg tolker ut fra planen, ser det ut som den tredje inngangen vil bli sperret av et gravminne. Rommet inne i minnelunden har en skala som gir det en åpen karakter, som gir en sammenheng med i kulturlandskapet, men benkene er eksponert og har ikke ryggdekke. De to benkene som er plassert på innsiden skaper en konflikt med minnesmerket, dersom det monteres navneplater bak benkene, på grunn av den korte avstanden mellom benk og minnesmerke. Man opplever å stå helt oppi benken for å se på minnesmerket i passe avstand. Når navneplatene er montert tilnærmet horisontalt gjør dette at dersom det faller snø, vil navneplatene tildekkes, men det milde klimaet i Stavanger

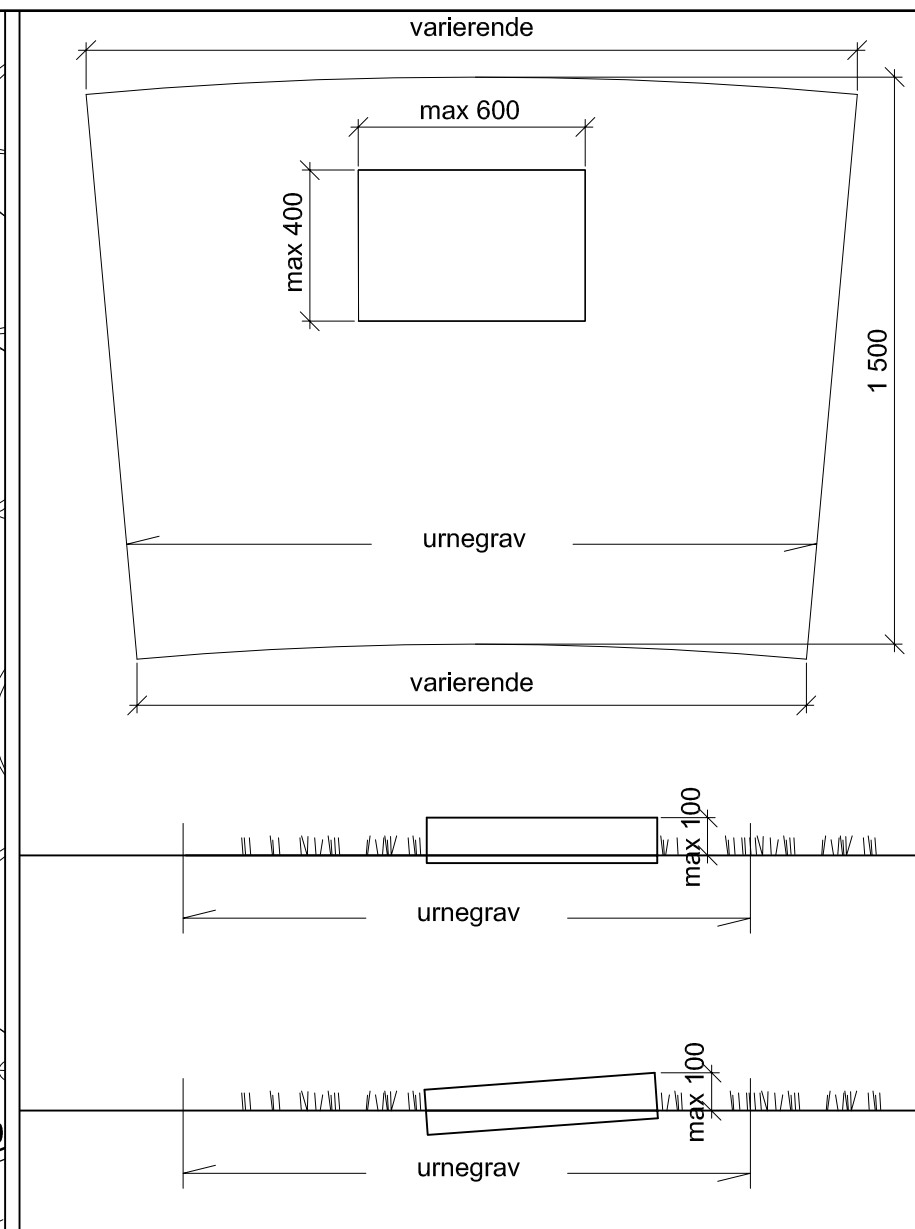
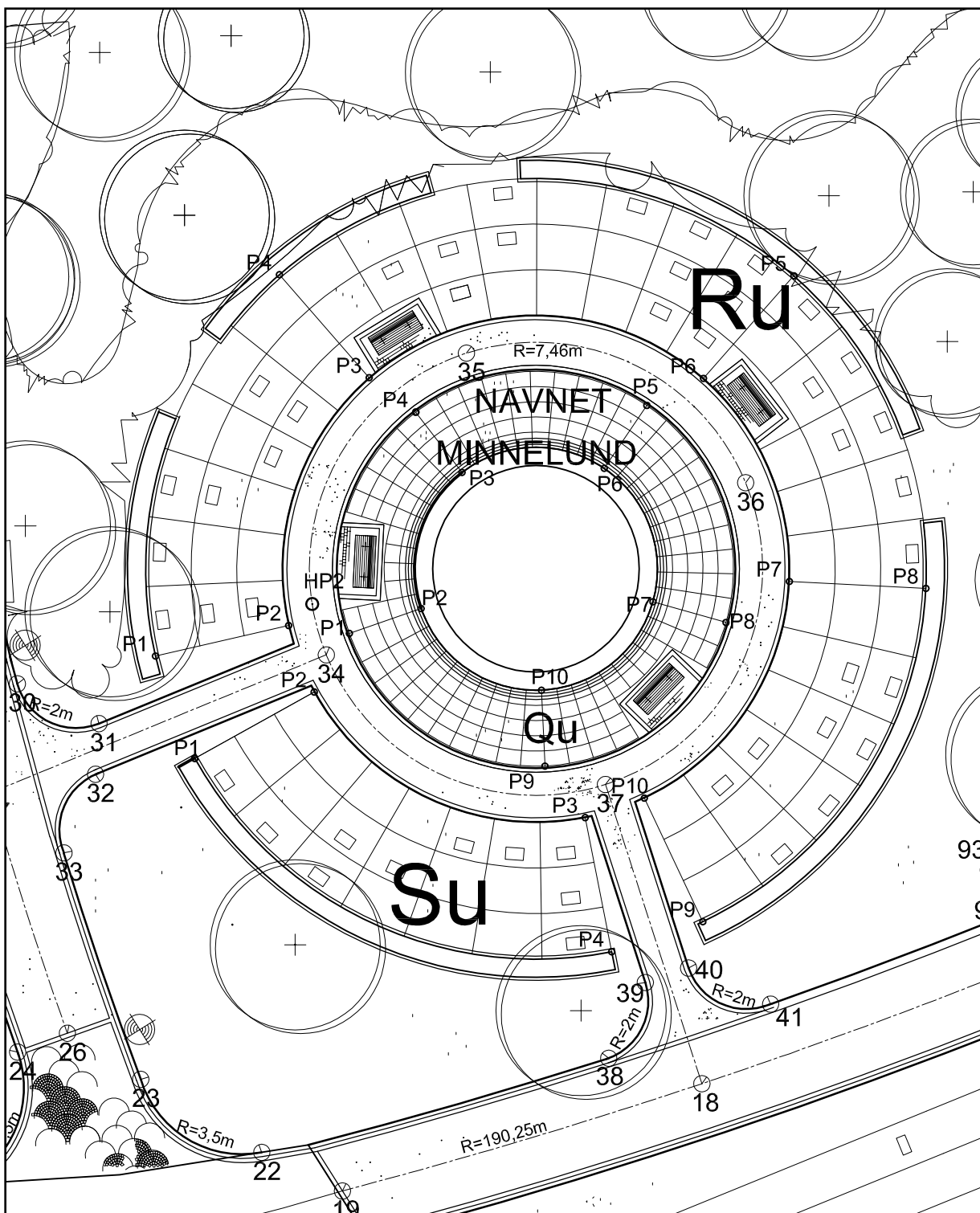
Minnelunden sett mot nordøst

Benkenes orientering i forhold til minnesmerke

Felles minnesmerke med plassering av lys, pyntegjenstande, blomst og vaser.

STAVANGER KOMMUNE
 UTVIDELSE AV HUNDVÅG GRAVLUND
 GRAVMINNER I URNELUND V/ NAVNET MINNELUND

MALESTOKK	1: 200 / 1: 20	PROSJEKT NR	TEGN NR	REVISJON
TEGNET AV	S.de L.	1635	8050	
KONTROLLERT	W.B.			
DATE	22.05.2007			
FILEN	8050d.wg			

ARKITEKTER MNAL NPA - LANDSKAPSARKITEKTER MNLA - INTERIØRARKITEKTER NIL

Forum Arkitekter AS Torngny Segerstedtsvei 27 5143 Fyllingsdalen
 Tlf.: 55 46 59 00 Fax: 55 46 67 60 E-post: info@forumarkitekter.no

Plan over den navna minnelunden på Hundvåg. Plankartet viser at ved denne minnelunden er gravene organisert med ordinære urnegraver i på utsiden av gangveien, og urnegraver på innsiden av gangveien. Kilde: Forum Arkitekter AS 2009. Planen er i målestokk 1:200.

tilsier at dette ikke vil bli et langvarig problem i vintersesongen.

I denne minnelunden savner jeg et dedikert sted til plassering av blomster og lys. Blomster plasseres av pårørende i staudebedet og lykter langs kanten av minnesmerket. Det var en del pyntegjenstander på navneplatene og dette skaper et uryddig uttrykk. Bortsett fra dette, bærer minnelunden preg av å være velstelt, det er lite ugress, plantene trives godt.

Eiganes navna minnelund

LARK: Forum arkitekter AS (LARK)
Oppdragsgiver: Stavanger kirkelige fellesråd
Beliggenhet: Eiganes gravlund, Stavanger
Byggeår gravlund: ca. 1919
Areal gravplass: 17000m²
Byggeår minnelund: 2009-2010
Areal minnelund: 700m²
Antall graver: 856 urnegraver, 21 kistegraver.
Festetid: 10 år, forlengelse er mulig
Reservasjonsmulighet for livsledsager: Ja

(Stavanger kirkelige fellesråd, 2007. Forum arkitekter, 2012).

Felles minnesmerke med plassering av lys, pyntegjenstande, blomst og vaser.

Minnelunden sett mot sør

Stien gjennom minnelunden

Utsikt mot kapell i vest

Blomstene er høyere enn to rader med navn

Historisk utvikling

Eiganes gravlund ligger i gåavstand fra Stavanger sentrum, med boligbebyggelse på alle sider av gravlundens. På gravlundens finnes et kapell, og et krematorium bygget i 1942. Driftsbygningen ble bygget 1997. Det er anlagt et gravfelt for katolikker og tre felt med allierte krigsgraver på gravlundens. Det finnes også gravfelt for anonym urnenedsetting, urnefelt og en navna minnelund. I gravfeltet vis a vis minnelunden er det et urnegravfelt hvor minnesmerkene er plassert med ryggen til stjerneforma plantebed.

Utforming

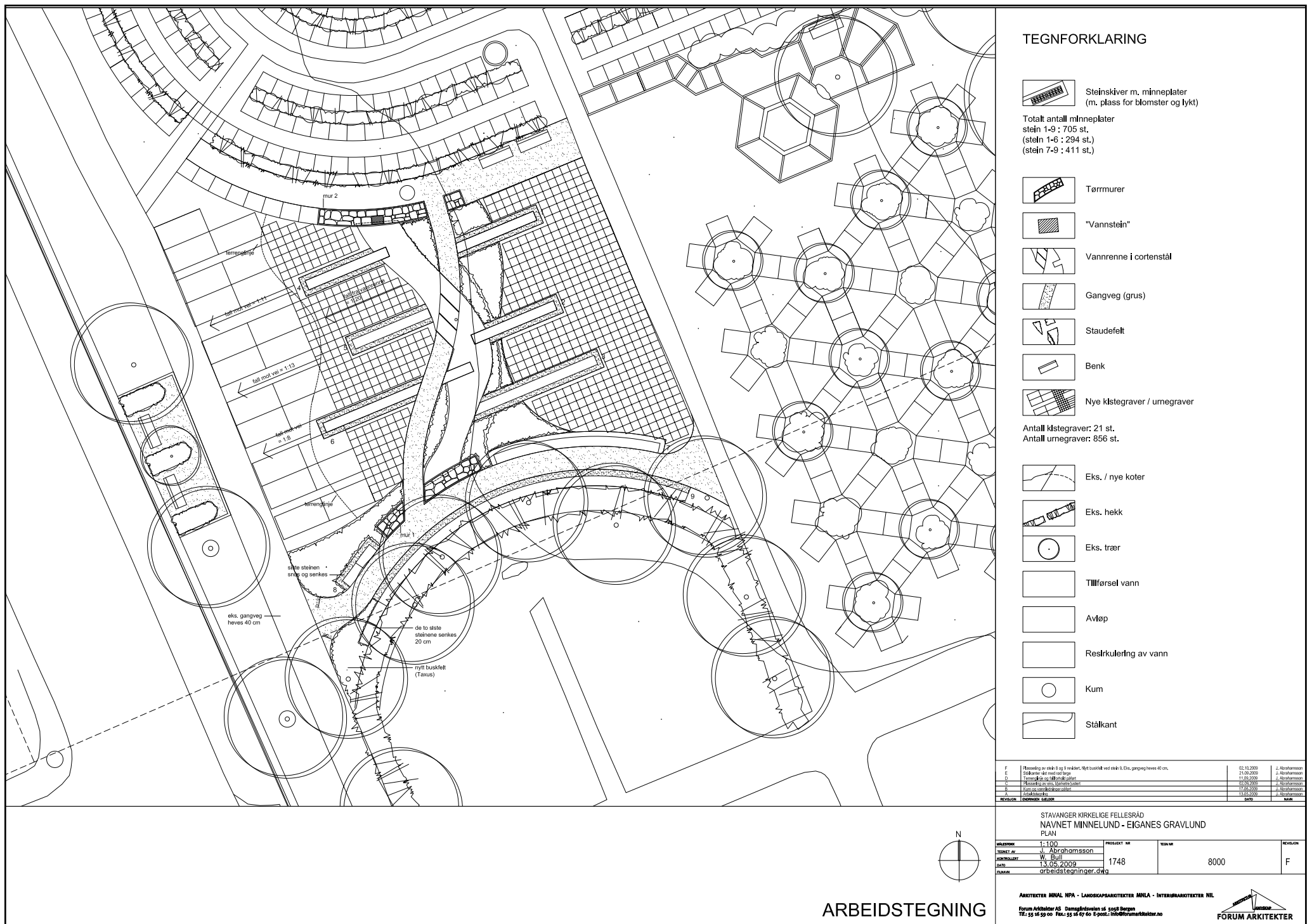
Den navna minnelunden er utformet med en bølgende organisk form og avgrenses med to parallelle gangveier, en på hver side av minnelunden, og buede natursteinsmurer i nord og sør. De felles minnesmerkene er utformet av lyse granittblokker med rette prikkhugga sider og bølgende polerte toppflater. Minnesmerkene er plassert med langsidsens orientering mot kapellet, med smale grusfelt rundt, som markeres med cortenstålskant som skiller mellom grus og gress. Navneplatene i messing er montert vertikalt og har samme størrelse og utforming som ved Hundvåg navna minnelund. Minnesmerkene form gjør at de nederste navneplatene blir montert kun ca. 10 cm over bakken. Mellom minnesmerkene er det anlagt et vegetasjonsfelt i hele minnelundens bredde. Vegetasjonsfeltet består av høye stauder og prydgress i duse farger. Gjennom vegetasjonsfeltet går en gruset gangvei med cortenstålskanter. En grunn kanal av elvestein krysser gangstien, der hvor den krysser er det anlagt en liten bro i cortenstål. I enden av elvesteinskanalen er det anlagt et lite vannarrangement, hvor vannet kommer ut av en natursteinmur. Anlegget er beplantet med prydgress og stauder. Innslag av en kattemynte kultivar (*Nepeta*) utgjør en vakker fargekontrast mot de duse fargene i prydgresset og minnesmerkene. Ved siden av vegetasjonsfeltet er det flater dekket av elvestein. Dekket for øvrig i minnelunden er gress. Nord for minnelunden er det plassert to benker med utsikt mot minnelunden.

Kommentarer til utforming

Landskapsarkitekten har på en god måte klart å integrere et moderne formspråk i en gravlund som har et klassisk og formalt formspråk. Formspråket kommuniserer tydelig at dette er en ny gravtype på gravlundens. Minnelunden er estetisk godt utformet og de bølgende formene i minnesmerkene forsterkes av det svaiende prydgresset. Gangveien gjennom prydgresset gir en tilleggsverdi i opplevelsen av anlegget, ved kontraster mellom planter, materialer og elvestein. Dette gir en ro over stedet som gjør minnelunden svært egenartet. Vannarrangementet ville nok forsterket dette uttrykket, men var ute av drift på befaringsdagen. Kapellet fungerer som fokuspunkt i anlegget. Dette er en minnelund som har et godt helhetlig inntrykk, men det er allikevel en detalj som etter min mening kunne vært mer gjennomtenkt; plassering av lys og blomster. Størrelsen på navneplatene gjør dem lette å

Vakker kontrast mellom Kattemynte, granitt og prydgress.

Plan over den navna minnelunden på Eiganes gravlund. Planen er ikke i målestokk, da den er nedskalert fra a2 format til illustrasjonsformål. Avfallpost finnes mellom tre hekker i vest, som ikke er hevist til tegnforklaringen.
Kilde: Forum Arkitekter AS 2007.

lese, men lav plassering gjør at en vanlig rosebukett dekker to rader med navneplater. Av denne grunn stiller jeg spørsmål til hvordan medbragte blomster skal håndteres når minnesmerkene fylles opp. Her vil det trolig relokalisering av blomster til et passende sted bli et ansvar gravlundens ansatte må ta seg av. Dette kunne kanskje vært løst med et separat element for lys og blomster. De nærmeste benkene er plassert langs gangveien og i urnelunden i nord for minnelunden. Jeg savner flere steder tilrettelagt for å sitte i fred med sine tanker nær gravene. Slik benkene er plassert kan man kun se navneplatene plassert på nordsiden av felles minnesmerkene. Utsikten for navneplater på sørsiden burde også vært tatt hensyn til i plassering av benker.

Kirkegårdsvedtekter for navna minnelunder i Stavanger

Stavanger kirkelige fellesråd har forvaltningsmyndighet for gravplassene i Stavanger, hvor Kirkevergen er ansvarlig for drift og forvaltning av kirkegårdene. De navna minnelundene på Hundvåg- og Eiganes gravlund reguleres av "Vedtekter for kirkegårdene i Stavanger". For minnelundene gjelder følgende vedtekter:

§ 23. Navnet minnelund

- 23.1 Med navnet minnelund menes at man har et felles gravminne hvor man setter på en navneplate med navnet til avdøde. Det gis ikke mulighet for å ha et gravminne og /eller bed ved graven. Ordningen gjelder primært for urnegraver, men den kan også omfatte kistegraver.
- 23.2 Urne- og kistegraver
Urne- og kistegraver vil bli plassert i minnelunden i umiddelbar nærhet til felles gravminne etter definert gravplan. Hver urnegrav har en størrelse på 50x50 cm og hver kistegrav 150 x 300 cm.
- 23.3 Forvaltningsordning
Graver knyttet til navnet minnelund følger samme forvaltningsordning som for vanlige urne- og kistegraver. Dette gjelder fredningstid, mulighet til å feste en tilleggsgrav, fornyelse av feste og festeavgift. Pårørende deltar på vanlig måte under urne-/kistenedsettelsen.
- 23.4 Navneplate
Det benyttes en standard navneplate hvor avdødes navn, fødsels- og dødsdato preges inn. Om en fester en tilleggsgrav, kan det også settes av plass til en ekstra navneplate. Navneplaten fjernes når graven slettes. Navneplate faktureres fra gravminneleverandør.
- 23.5 Skjøtsel
Minnelunden har en felles beplantning som stelles av gravlundspersonalet. Det er ikke anledning å sette blomster eller andre elementer på selve graven, men det tilrettelegges for å kunne sette avskårne blomster og levende lys ved felles gravminne.

Da §23.3 fastsetter at det gjelder samme forvaltningsordning i navna minnelunder, som for ordnære kiste- og urnegraver gjelder regler for fredningstid og festegrav som er beskrevet i §3:

§ 3. Fredningstid og festegrav

- 3.1 Fredningstiden for urnegraver er 20 år.
- 3.2 Fredningstiden for kistegraver er 20 år.
- 3.3 Festetiden er 10 år.

(Stavanger kirkelige fellesråd, 2007)

Om kirkegårdsvedtektene for navna minnelunder i Stavanger

I ordlyden av § 23.1 leser jeg at det kun er avdødes navn som står på navneplaten. Dette er ikke tilfellet, da det både er navn, fødsels- og dødsdato, samt valgfritt minneord på navneplatene. § 23.4 står det at navneplatene har navn, fødsels- og dødsdato, men mulighet for minneord nevnes ikke. Her kunne en klargjøring være å kun benytte ordet navneplate i stedet for 'avdødes navn' i § 23.1 og utdype at minneord er mulig på navneplatene i § 23.4.

I § 23.1 utdypes det at ordningen gjelder primært for urnegraver, men kan også omfatte kistegraver. Jeg finner det som et inkluderende at Stavanger kirkelige fellesråd legger opp til valgmulighet mellom kiste- og urnegrav i minnelundene, dette åpner for at mennesker med personlige - eller religiøse syn mot kremasjon også kan gravlegges i navna minnelund.

§ 23.2 mener jeg er godt formulert, da denne klargjør for publikum at minnesmerket ikke nødvendigvis står helt inntil gravfeltet, noe som kan hindre misforståelser, da dette er en ny gravtype. Jeg finner det positivt at vedtektene påpeker at man kan være tilstede ved urne-/kistenedsettingen, og merker meg at ordlyden av denne setningen kan tolkes som at tilstedeværelse ved nedsettingen er normen i Stavanger. Dette finner jeg overraskende, da det i spørreundersøkelsen var 100% av resipientene som svarte at pårørende ikke er tilstede ved urnenedsettelsen.

§ 23.3 Jeg finner det svært positivt at det knyttes samme rettigheter til grav i navna minnelund, som for kiste- og urnegraver for øvrig. Dette kombinert med, reservasjonsmuligheten i § 23.4, gjør navna minnelunder i Stavanger til en likeverdig gravtype til ordinære kiste- og urnegraver.

§ 23.4 Her fastsettes ytterlige rettigheter for fester. Jeg finner det positivt at det åpnes for muligheten om å reservere grav, hvor gravplaten plassert ved siden av den navneplaten til den festede graven.

§ 23.5 I Stavanger er det ansatte på gravlunden som står for felles beplantning, men paragrafen mangler en klargjøring om det er fellesrådet eller gravfester som skal påta seg kostnaden for dette arbeidet. Til sammenligning var det i eksemplene fra Bærum slik at kostnaden for skjøtselen pålagt som en delt kostnad mellom de ansvarlige for grav i navna minnelund.

Disse vedtektene klargjør forholdene rundt grav i navna minnelund på en helhetlig måte. De pårørendes rettigheter og valgmuligheter er svært godt ivaretatt med mulighet for feste, mulighet valg av gravtype, og en oppfordring om tilstedeværelse ved urnenedsettelse. Bortsett fra manglende klargjøring av hvem som er ansvarlig for kostnaden for felles beplantning og stell av graven, mener jeg at disse kirkegårdsvedtektene er et eksempel til inspirasjon for andre fellesråd.

Navneplate på felles minnesmerke. Fra Eiganes navna minnelund.

Drøbak navna minnelund

Prosjekterende: Samarbeid mellom fellesrådet og anleggsgartnerfirma.
Oppdragsgiver: Frogn kirkelige fellesråd
Areal gravplass: Ca. 9000 m²
Byggeår gravplass: ca. 1776
Byggeår minnelund: 2010-2011
Areal minnelund: 36m²
Antall graver: 200 urnegraver
Festetid: Nei, kun fredningstid 20år
Reservasjonsmulighet for livsledsager: Nei

(Van den Brink, 2012, Frogn kirkelige fellesråd, 2012)

Historisk utvikling:

I følge Govert van den Brink er kirken i Drøbak bygget i 1776 og ble finansiert av Niels Carlsen med familie. Kirkegården antas å ha blitt tatt i bruk rundt samme tid. I dag er det plassmangel på kirkegården. Minnelunden ligger på den nordligste delen av kirkegården, omtrent midtstilt med sideskipet kirken. Arealet der den navna minnelunden ligger var opprinnelig et sidekapell til kirken. Området var ikke brukt til gravlegging, da rester av kappellets fundament var igjen i bakken. Den navna minnelunden ble gjennomført som et samarbeidsprosjekt mellom et lokalt anleggsgartnerfirma og kirkens ansatte (2012).

Utforming

Minnelunden ligger åpnet til mot kirkegårdsgjerdet, nært inntil gangveien i parken utenfor gjerdet. Minnelunden er tilnærmet har et minimalistisk formspråk, er kvadratisk utformet og gravfeltet måler 6*6m. Det er kun benyttet urnegraver i denne minnelunden. Urnegravene måler 0,4 x 0,4 meter. I følge Van der Brink fikk fellesrådet godkjent dispensasjon for urnegraver 40 x 40 cm etter en ekstra runde med kirkegårdskonsulentene. Han utdyper at begrunnelsen var at det er veldig lite ledig plass på Drøbak kirkegård, og at plassen derfor måtte utnyttes maksimalt. Et argument var at ved nøyaktig måling kan urnene plasseres i 40 x 40 cm graver uten å komme bort i tidligere nedsatte urner. Gravfeltet er markert med en kantsteinsramme i lys granitt. Denne markeringen avgrensner minnelunden og gir i tillegg et godt kulturhistorisk bilde på hvor sidekapellet har stått. Minnesmerket er utført i granitt, hvor det kun er det midterste elementet med dimensjoner 20/140/100cm som har flammet front, og som er planlagt for montering av navneplater. Resten av minnesmerket refereres til som mur i plantegningen. På hver side av minnesmerket er det to skrå Navneplatene på gravminnet har visittkortstørrelse på ca. 5 x 9 cm og utført i rustfritt stål. Lys og kranser plasseres på granithellene foran minnesmerke. På befaring ble det også observert at alle blomstene etter begravelse plasseres direkte på gravstedet. Av vegetasjon er det en nyplantet agnbøkkhekk (*Carpinus betulus*) som innrammer minnesmerket mot nord, samt to oppstamma prydkirsebærtrær (*Prunus*). Minnelunden er møblert med to benker og minnesmerke. Dekket i minnelunden er gress. Bak minnesmerket, står en rekke med lønnetrær (*Acer*) til vestre og tre asker (*Fraxinus*) til venstre, som danner en tydelig avgrensning av kirkegården.

Kommentarer til utformingen

Utformingen på minnelunden minner om en rammegrav, da minnesmerkets hovedform har likhetstrekk med tradisjonelle tredelte gravminner brukt i rammegraver sent på 1800-tallet og granittkantsteinen rammer inn gravfeltet. Plasseringen av minnelunden er interessant da den har en kulturhistorisk kontekst grunnet sidekapellet. Plasseringen virker nærmest litt sakral når minnelunden ligger i aksen til kirkens sideskip. Det er lite, og enkel felles beplantning i minnelunden. Vegetasjonen er nyplantet, og gresset var nyklippet.

I dag er det direkte innsyn fra gangveien i parken, men bøkehekken vil med tiden hindre dette. Om man sitter på benkene opplever man lite skjerming, grunnet

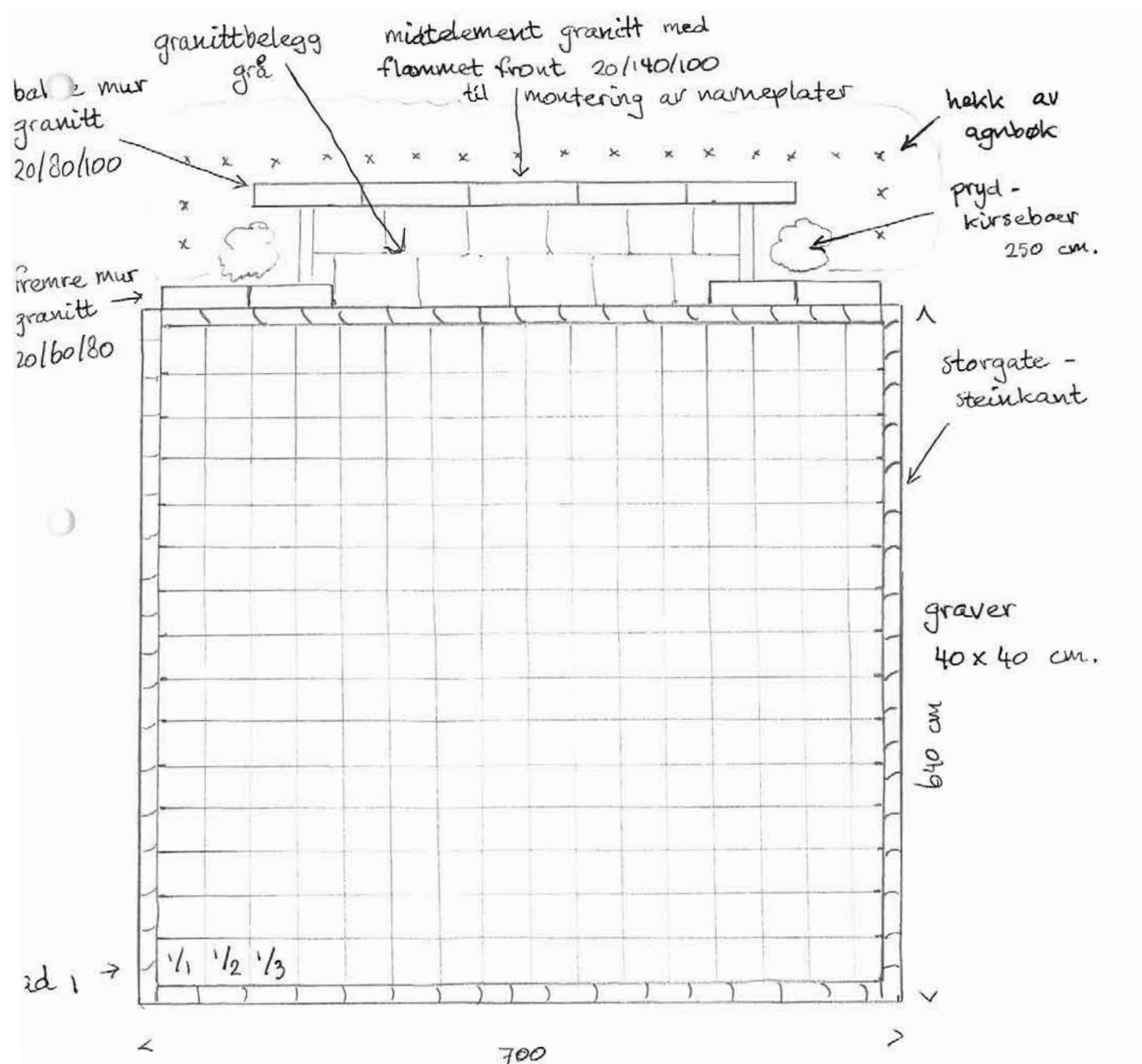
Minnelunden sett mot nord - nordvest

Navneplaten har visittkortstørrelse

Minnelunden sett mot sør, i akse med kirkens sideskip.

Gravplan Drøbak minnelund. Kilde: Drøbak og Frogn kirkekontor 2012a

direkte innsyn fra gangstien og til personer på motsatt benk. Hekken kunne vært trukket ut bak benkene, for å hindre innsyn og gi ryggdekke til sitteplassene. Beplantingen virker litt sparsom uten noe innslag av felles blomster, på den andre siden passer dette til det minimalistiske uttrykket i minnelunden. Navneplatene i denne minnelunden er av små. Størrelsen, samt gjenskinn i bokstavene gjør navnene lite lesbare. Etter hvert som navneplatene fyller opp minnesmerket vil de få lavere plassering. Dette finner jeg som en pussig løsning, da minnesmerket som er montert gjør at dersom alle frontene var flammert, kunne navneplatene tatt opp 2/3 delers mer plass, og slik hatt betraktelig høyere lesbarhet. For meg virker de to skrå elementene foran minnesmerket unødige. Disse har ingen funksjon, annet enn estetisk. Når minnesmerket først er løst som det er, kunne det vært fastsatt at kranser og blomster skulle plasseres på begge sider av midtplaten, men ikke foran navnene, for å unngå konflikter med navneplatene. I denne minnelunden blir kranser og blomster fra begravelsen plassert både på graven og på hellene foran gravminnet. Plasseringen av blomstene stående mot minnesmerket virker for meg overveldende mot de små navneplatene. Jeg mener dette kunne vært bedre løst med et separat element for plassering av lys og blomster, da dette ville forhindret at overfloden av blomster tar oppmerksomheten bort fra navneplatene. Jeg stiller meg undrende til at det dispenseres fra størrelseskravet på 0,5 x 0,5 meter, som er minste tillatte gravstørrelse etter gravferdsforskriftens §15 om anonyme minnelunder. Dette da jeg mener at denne typen dispensering skaper en risiko for at de fysiske omgivelsene ikke blir utformet med tilstrekkelig tilrettelegging av rom for antallet pårørende, som er knyttet til minnelunden.

Vedtekter for kirkegårdene i Frogn

Frogn kirkelige fellesråd har forvaltningsmyndighet for gravplassene i Frogn kommune. "Vedtekter for kirkegårdene i Frogn kommune", vedtatt av Frogn kirkelige fellesråd i 2012 gjelder for den navna minnelunden i Drøbak. Følgende paragrafer fra vedtektene regulerer minnelundene:

§ 6. ANONYM OG NAVNET MINNELUND

Kirkegårdene tilbyr nedsetting av urne enten på anonym eller navnet minnelund.

Anonym minnelund er et gravfelt for urner med et felles minnesmerke uten navn. Pårørende kan normalt ikke delta ved gravleggingen og det er kun kirkegårdsmyndighetene som skal vite hvor avdøde er gravlagt. Det betales ikke noen form for avgift for feste eller stell på anonym minnelund. Avskårne blomster og gravlys kan settes ved minnesmerket på anvist sted. Annen løs gravpynt tillates ikke.

Navnet minnelund er et gravfelt for urner med felles gravminne. På felles gravminne monteres standard navneplate med navnet til avdøde samt fødsels- og døds dato. Det må betales en engangsavgift for stell og del av felles gravminne samt en avgift for navneplate. Pårørende kan delta under gravleggingen. Avskårne blomster og gravlys kan settes ved minnesmerket på anvist sted. Annen løs gravpynt tillates ikke. Grav på navnet minnelund har fredningstid som for vanlige urnegraver. Etter fredningstidens utløp vil graven bli gjenbrukt og navneplaten fjernet.

§ 4. FREDNINGSTID OG FESTETID

Fredningstid for både kistegraver og urnegraver er 20 år.

Urne kan likevel settes ned i kistegrav selv om fredningstiden ikke er utløpt (2012b).

Om vedtektene for kirkegårdene i Frogn

Vedtektene er tydelig på hvilken type grav som er benyttet, og hvordan gravminne løses i minnelunden. Her skiller det ikke juridisk på minnesmerke og gravminne. Gravminne har, som gjennomgangen av gravferdsforskriften viste, et sett med juridiske rettigheter og plikter som knyttes til graver med gravminner. Her ville det være en fordel å endre ordlyden, slik at et felles gravminne ikke kan forveksles med et gravminne på en ordinær kiste- eller urnegrav. Felles minnesmerke er i tillegg uttrykket som FAD bruker i Høringsnotat til gravferdsforskriften (2012).

I § 6 kommer det tydelig frem hva inskripsjonen på gravminnet inneholder. Det er gunstig at kostnadene for stell av graven og navneplaten fastsettes i vedtektene. I disse vedtektene nevnes ikke skjøtsel av felles beplantning, selv om dette faller inn under stell av grav, så kunne det med fordel vært spesifisert, slik at pårørende kunne lese ut fra vedtektene om det er en ekstra kostnad for vedlikehold av felles beplantning på graven.

Som ved minnelundene i Stavanger har pårørende mulighet for å ta med seg avskårne blomster og lys, men vedtekten utelukker mer personlige gjenstander som pyntefigurer, brev, og egen beplantning.

Pårørendes tilstedeværelse under urnenedsettingen er her nevnt som et valg pårørende kan ta. I følge Lunde er det vanlig for ordinære urnegraver også (2012a). Dette gjør at formuleringen likestiller denne delen av forvaltningen med ordinære urnegraver, da den påpeker at tilstedeværelse er valgfritt.

Forvaltningen av minnelunden i Drøbak skiller seg fra de andre prosjekseksemplene ved at gravens varighet kun er i fredningstidens 20 år, og at det ikke er mulighet for noen form for forlengelse etter fredningstidens utløp. Her har ansvarlig for graven ingen rettigheter knyttet til graven. Denne bestemmelsen er trolig vedtatt grunnet plassmangelen på kirkegården.

Navna minnelunder i Trondheim

Kirkelig fellesråd i Trondheim er til nå det eneste fellesrådet som har vedtatt at det skal være navna minnelunder på alle gravplassene i kommunen. Dette vedtaket ble fattet i 2003. (Kirkelig fellesråd i Trondheim 2007)

I følge Torild Hovdenak var bakgrunnen for utbredelsen av de navna minnelundene at bystyret vedtok at rådmannen skulle gjennomføre tiltak for å øke kremasjonsprosenten. For å svare på dette vedtaket, anla Kirkelig fellesråd i Trondheim navna minnelunder på flere kirkegårder (2011). Hovdenak foreleste om prosjektet i faget LAA307 og la stor vekt på at løsninger for lys og blomster skulle være løst i prosjektene (2011).

Fire av de navna minnelundene i Trondheim ble etablert som en del av prosjektet "Kunst i offentlig miljø", under tittelen "Kunstnerisk utforming på kirkegårder i Trondheim kommune". De navna minnelundene på Moholt, Stavne, Heimdal og Tilfredshet kirkegård ble planlagt under dette prosjektet i 2007, og presenteres her da de har samme forutsetninger, men utformingen er svært ulik. De felles forutsetningene var i følge Kirkelig fellesråd i Trondheim:

- De navna minnelundene som er presentert fra Trondheim har til felles at det er engasjert en kunstner, som alene har utført en kreativ prosess og kommet med skisseprosjekt til utformingen av minnelunden.
- Minnelundene er planlagt i samme periode, det ble vedtatt at disse fire minnelundene skulle etableres i 2006.
- Minnelundene ble finansiert som et samarbeidsprosjekt mellom Kirkelig fellesråd i Trondheim og Trondheim kommune.
- Antall graver var bestemt til 30 per minnesmerke.
- Minnelundene ble godkjent av et utsmykningsutvalg, hvor det var en representant fra Kirkelig fellesråd i Trondheim, før det ble godkjent av Bispedømmerådet (2007).

Tilfredshet navna minnelund

Prosjekterende: Oddvar I. N. Daren, kunstner.
Oppdragsgiver: Kirkelig fellesråd i Trondheim
Byggeår gravplass: 1898
Areal gravplass: 106 dekar
Byggeår minnelund: 2008
Areal minnelund: ca. 90m²
Antall graver: 90 urnegraver
Festtid: Nei, mulig leieordning etter fredningstiden utløp
Reservasjonsmulighet for livsledsager: Ja
(Kirkelig fellesråd i Trondheim, 2007; Bratsberg 2008.)

Historie

Tilfredshet kirkegård ble innviet i 1898, samme år som gravkapellet i dragestil. Klokketårnet ble bygget i 1913. Kirkegården har i dag ca. 9000 gravsteder og 6000 urnegravsteder (Bratsberg, 2008). Kirkegården har to anonyme minnelunder. Den ene av disse er kun for dødfødte barn. Kirkelig fellesråd i Trondheim vedtok at det skulle etableres minnelund på kirkegården i 2006, som del av "Kunst i offentlig miljø" prosjektet (2007).

Utforming

Minnelunden ligger ved Nidelva, i et åpent landskapsrom. I følge kirkelig fellesråd i Trondheim har minnelunden en oval grunnflate på 5x9 meter, hvor minnelunden har tre stående, buede felles minnesmerker i betong. Det er støpt et rektangulært relieff for plassering av navneplatene, som danner et geometrisk mønster i den ellers glatte, buede betongoverplaten. De felles minnesmerkene er dekorert med striper av bladgull. Navneplatene er montert vertikalt på sidene som henvender seg mot omgivelsene, med 30 navneplater på hvert av de tre minnesmerkene. De lavest plasserte navneplatene er plassert ca. 45 cm over bakken. Navneplatene har tydelig skrift og god lesbarhet. Størrelsen på skriften varierer etter om det er tenkt et, eller to navn på navneplaten. Alle de 90 gravplassene er for urnenedsettelse (2007).

Kunstnerens intensjon var i følge fellesrådet å danne et skjermet landskapsrom, med utsyn mot elva, som hadde høy materialkvalitet. Benkens form forlenger buen i gravminnet, og er laget for at man både kan sitte mot gravminnene og Nidelva. På utsiden av minnesmerkene er det satt opp tre granittlement med stativer, hvor det skal plasseres lys og blomster. Stativene er montert bak granittblokkene i form av en lav stålkonstruksjon med kroker for oppheng av kranser (Kirkelig fellesråd i Trondheim 2007). Det går to gangstier til minnelunden, den ene fortsetter ned til elvebredden. Av vegetasjon finnes det et sirkulært bed med granittkantstein for sesongbeplanting i senter av minneslunden, og omkringliggende trær. Det runde fundamentet til plassen er helstøpt, og dette dekket over med grus. Stiene er delvis overgrodd av gress.

Kommentarer til utformingen

Minnelundens plassering i landskapet er en viktig kvalitet i anlegget, da plasseringen gjør at formspråket i minneslunden henvender seg mot elva, og er en kontrast i det åpne landskapet. Nidelva tilfører anlegget en særegen opplevelsesverdi og er et naturlig fokuspunkt for minnelunden. Man kan sitte og betrakte Nidelva fra benken i minnelunden og lyden av vannet gir en fredfull stemning i anlegget. Minnesmerkene har et relieff av hver tenkte plassering for en navneplate. Dette kan bidra til at minnesmerket oppleves mindre tomt, når det er få navneplater som er brukt. Navneplatene har en god plassering som øker lesbarheten, og som ikke vil by på problemer ved vinterdrift.

Komposisjonen av gravminnene virker godt gjennomtenkt i måten det henvender seg til omgivelsene på, men romdannelsen mellom minnesmerkene har ikke like

Plassering av navn på navneplate for to navn.

Minnelunden sett mot sør-sørvest

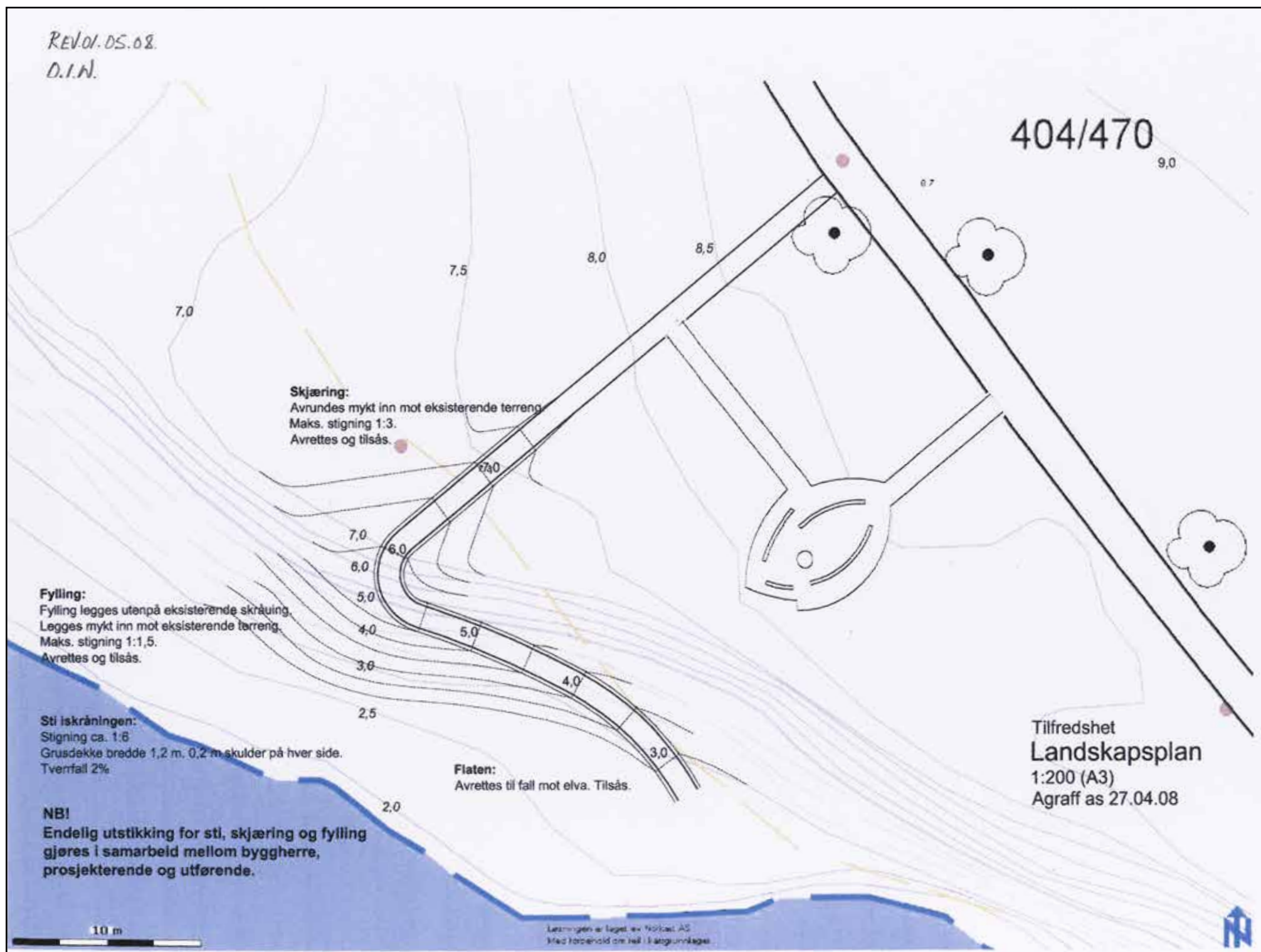

Minnelunden sett mot sørvest, med Nidelva bak

Felles minnesmerke

Plankart over minnelunden, med Nidelva i sør. Planen beskriver ikke urnefeltenes plassering. Kilde: Kirkelig fellesråd i Trondheim 2008a.

helhetlig uttrykk. Formene på minnesmerkene danner nærmest en korridor mot elva. Bedet er så lavt og lite av størrelse at det ikke bidrar til å gi fokus, eller til romdannelsen. Dette gjør at anlegget oppleves estetisk sett utenfra, og det virker mer naturlig å sitte vendt mot elva, enn mot minnelundens indre rom. Man kan ikke se noen av navneplatene fra benken, da navneplatene er montert på siden som henvender seg utad på minnesmerkene. Dette kunne kanskje vært løst med sittemuligheter slik at man både kan se på elva og navneplaten til graven man kom for å besøke. Stativene for kranser virker moderat brukt, da det på befaring ble sett blomster plassert både på element for lys og blomster, og plassert inntil gravminnet. Ved plassering inntil minnesmerket kan det her oppstå snublefare, da gangveien rundt minnesmerkene er smal. Stiene til minnelunden var tilgrodd av gress, noe som gir inntrykk av at den er mindre brukt.

Heimdal navna minnelund

Prosjekterende: Lars Traegde, kunstner
Oppdragsgiver: Kirkelig fellesråd i Trondheim
Byggeår gravplass: 1960
Areal gravplass: ca. 6700m²
Byggeår minnelund: 2008
Areal minnelund: ca. 75m²
Antall graver: 90
Festtid: Nei, mulig leieordning etter fredningstiden utløp
Reservasjonsmulighet for livsledsager: Ja
(Kirkelig fellesråd i Trondheim, 2007; Bratsberg 2008.)

Historisk utvikling

Heimdal kirke ble bygget i 1960 (Bratsberg, 2008). Heimdal urnelund er som navnet hentyder en gravplass hvor det kun utføres urnenedsettelse. Kirkelig fellesråd i Trondheim vedtok at det skulle etableres minnelund på kirkegården i 2006, som del av "Kunst i offentlig miljø prosjektet" (2007).

Utforming

Minnelunden er plassert i det sørlige hjørnet av kirkegården, og ligger åpent til under to oppstamma furutrær. Det er ordinære gravfelt på nordre og vestre side av minnelunden. Minnelunden har rektangulær form og avgrenses av en skiferkant, som er opphevet som mur på den søndre siden. Mot kirkegårds-muren er det anlagt en paviljong i tre, hvor det er plassert to benker under. Benkene er orientert mot minnesmerkene. Under paviljongen er det dekke av skifer. I følge Kirkelig fellesråd i Trondheim er minnesmerket utformet av malmfuru har dimensjonene 12x25 cm og er 10 meter langt. Bjelken er montert 50 cm over bakken. Navneplatene er 6 x 13cm, montert vertikalt, i to rader på malmfurbjelken, og er utført i messing med inngravert skrift. Minnelunden er møblert med et element for blomster og lys, utformet som en lav kasse i corténstål, fylt med grus. Av vegetasjon er det klatrekaprifol på enkelte av stolpene, og utplassert tre krukker med sesongbeplanting (2007). Krukkene ser ikke ut til å være del av kunstnerens tenkte uttrykk. Gravfeltet er hovedsakelig dekket med gress og er plassert mellom paviljong og minnesmerke. Hovedmengden av dekke er gress, men det er skifer dekke som en avgrensende kant av minnelunden, og finnes under paviljongen, samt foran minnesmerket.

Kommentarer til utformingen

De stedeegne furutrærne er integrert både i utformingen og i materialvalget i minnelunden. Utformingen gir etter min mening stedet en enkel skogsinspirert karakter som er godt stedstilpasset. Trærne og plasseringen opp mot gjerdet gjør at anlegget oppleves som en skogslusning hvor man kan sitte i ro med sine tanker. Paviljongen gir ly mot regn, og orienteringen av benkene gjør at pårørende ikke blir sittende å se på hverandre, men gir fokus mot minnesmerket.

Minnesmerket er plassert 50cm over bakken, noe jeg anser som lavt. Materialvalg og høyden på minnesmerke reduserer lesbarheten. Lesbarheten på navneplatene er lav, grunnet visittkortstørrelsen og det er lite kontrast mellom messing og skriften. Kombinasjonen mellom lesbarhet på navneplatene og høydeplassering, gjør at man må tett på, og gjerne bøye seg for å få lest navneplatene. Minnesmerket kan også stå i fare for å tildekkes helt av snø om vinteren. Minnelunden har dedikert rom for lys og blomster som organiserer medbrakte objekter på en ryddig måte, men plasseringen av denne corténstålkassen kommer i konflikt med lesbarheten, da plasseringen hindrer fremkommeligheten til minnesmerkene. De fargesprakende blomsterkrukkene, fremstår for meg som et fremmed element i anlegget,

Minnelunden sett mot syd

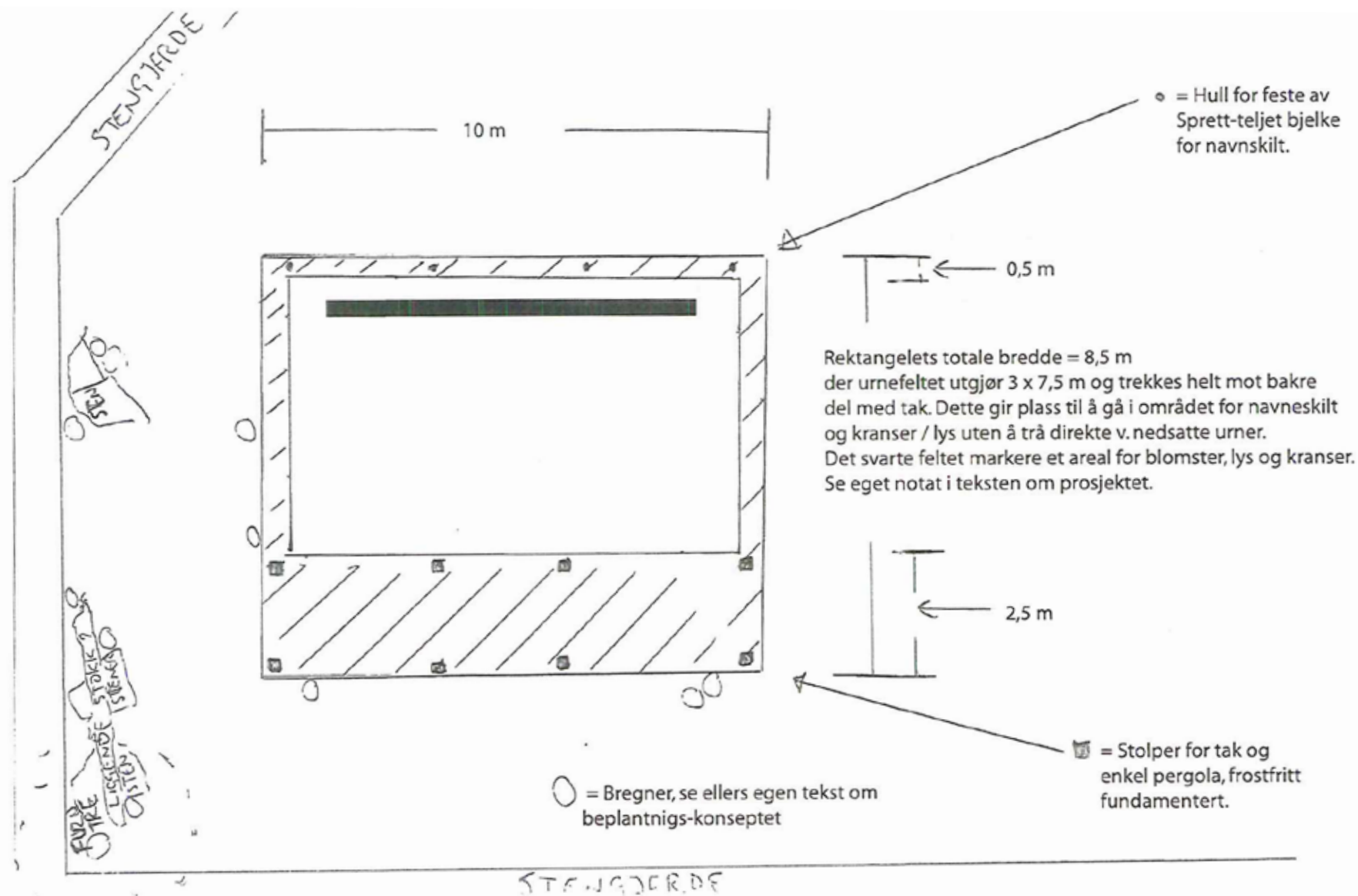

Minnesmerke og corténstålkassen

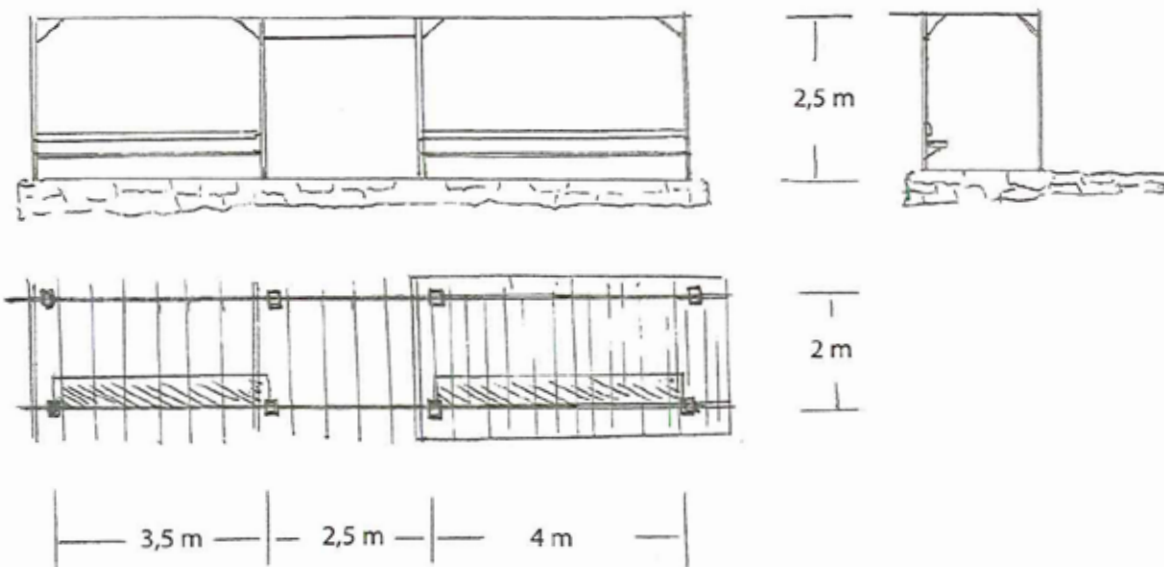

Paviljongen

Montert navneplate

Hjørnene stives av med skråttstilte innfellinger som på tegningen.
(dette er ikke markert på modellen)

Målskisse av Heimdak navna minnelund. Traegde beskriver her bruk av bregner. Disse var ikke etablert ved befaring i august 2012. Kilde: Kirkelig fellestråd i Trondheim 2007

som tar uønsket oppmerksomhet i et ellers naturinspirert uttrykk. Formen på krukkene harmonerer ikke med øvrig materialbruk, og blomstene tar av denne grunn mye fokus. Ut fra plantegningen ser det ikke ut som om krukkene har vært del av kunstnerens intensjon i minnelunden. Åpenheten i minnelunden virker naturlig, da resten av kirkegårdsanlegget, har et åpent preg. Paviljongen gir skjermende effekt. Man har ryggdekke med kirkegårdsgjerdet mot sør og øst, samt ly fra de store trærne i minnelunden og fra kirkegårdsmuren i sør. Minnelunden ligger tett opp mot boligbebyggelse, hvor det er en del innsyn. Dette kunne vært løst med vegetasjonsbruk for å minske innsynet fra boligfeltene.

Stavne navna minnelund

Prosjekterende: Eva Kun, Kunstner
Oppdragsgiver: Kirkelig fellesråd i Trondheim
Byggeår gravplass: 1916
Areal gravplass: 30 dekar
Byggeår minnelund: 2008
Areal minnelund: ca. 630m²
Antall graver: 96
Festtid: Nei, mulig leieordning etter fredningstiden utløp
Reservasjonsmulighet for livsledsager: Ja

(Kirkelig fellesråd i Trondheim 2007)

Historisk utvikling

Stavne kirkegård ble innviet i 1916 og avløste Ilens kirkegård. På kirkegården ligger Stavne kirke og rett ved kirken finnes et engelsk krigsgravfelt. Kirkelige fellesråd i Trondheim vedtok at det skulle etableres minnelund på kirkegården i 2006, som del av prosjektet "Kunst i offentlig miljø" (2007).

Utforming

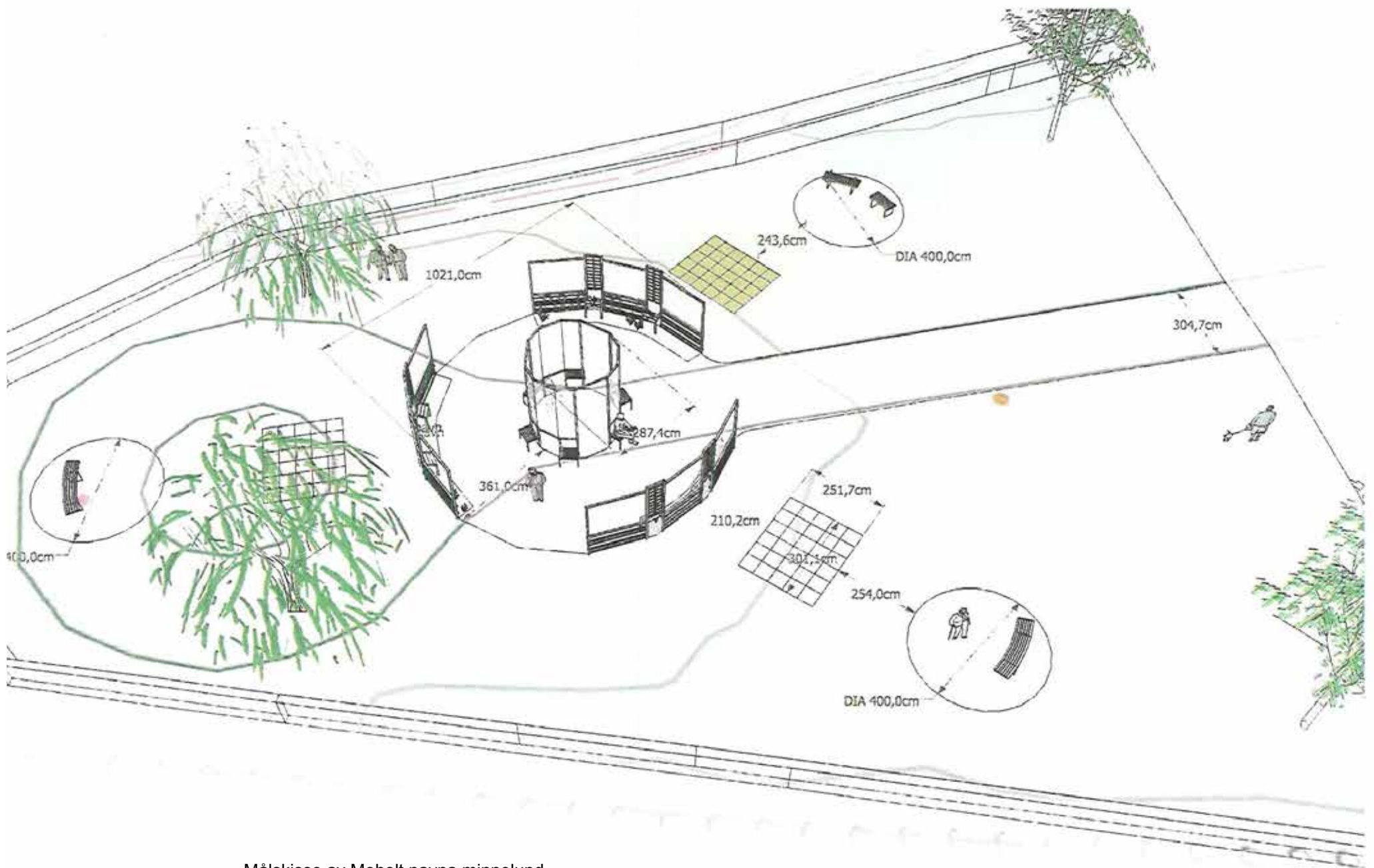
Minnelunden er plassert i det nordlige hjørnet av kirkegården, som endepunkt i akse fra kirken. Minnelunden er omkranset av høye trær som er plantet langs kirkegårdsgrerdet, med grantrær mot vest og løvtrær, samt hekk mot nord og øst. Formspråket i minnelunden er moderne, med materialer i hvitt herdet glass og stål. I følge Kirkelig fellesråd i Trondheim er minnesmerket 3,3 meter høyt og indre sirkel og 2,4 meter i den ytre sirkelen, hvor navneplatene er plassert. Minnesmerket er montert på en sirkulær grusplass. Navneplatene er montert vertikalt med laveste plate ca. 90 cm over bakken. Navneplatene er utført i hvitt herdet glass og er 20,5 x 12 cm, fordelt på to rader med 7 navneplater. I følge Kirkelig fellesråd har kunstneren latt seg inspirere av lys og refleksjoner. Glasset i minnesmerket skaper skyggespill fra omkringliggende trær og om kvelden lyser led lys opp minnelunden (2007). Det er tre benker utenfor gravfeltene og integrerte stoler i den indre sirkelen av minnesmerket. I følge kirkelige fellesråd er minnelunden delt inn i tre soner etter kunstnerens prosjektbeskrivelse: Første sone: Indre ring, som er utformet delvis skjermet med rom for kontemplasjon og personlig opplevelse. Andre sone: Ytre ring er lett skjermet, et sted for praktiske elementer som navneplater, lys og blomster med noen sitteplasser. Tredje sone: grønn ring, åpent felt med parkkarakter for urnenedsettelse og sitteplasser (2007). Det er lite vegetasjon knyttet til minnelunden, ved minnesmerket er det ingen felles beplantning. Løvtrærne som er plantet ut, oppfattes som del av den inngjerda vegetasjonen. Gresset var nyklippet ved befaring. Grusen var noe overgrodd med mose og gress.

Kommentarer til prosjekteringen

Det moderne formspråket utgjør en kontrast mot det tradisjonelle plenkirkegårdsuttrykket som preger resten av kirkegården. Materialvalget og formen på denne minnelunden gir spennende arkitektoniske egenskaper med gjenskinn i glasset som skaper et vakkert skyggespill. Skyggespillet gjør at minnelunden oppleves på ulike måter fra innsiden og fra utsiden. Jeg mener soneinndelingen er en sterk side ved minnelunden, da den tilrettelegger for differensiert bruk. Dette er tydelig ved benkenes plassering, som gir flere valgmuligheter; Man kan sitte i utkanten av minnelunden og iaktta i fred fra avstand, eller man kan sitte inne i minnesmerket, og se på navneplatene.

Skyggedannelsene i glasset har en bieffekt; Navneskiltene er lite lesbare i solskinn grunnet refleksjoner i glasset og skygger på bokstavene. I tillegg er de øverste navneplatene montert høyt over bakken, så om man skal lese navnene,

Målskisse av Moholt navna minnelund.
Kilde: Kirkelig fellesråd i Trondheim 2007

må man se ganske høyt opp. Kombinasjonen av utformingen og materialvalget i minnesmerket gjør at det er vanskelig å tolke minnelundens primær funksjon som sørget ved første øyekast. Lys- og blomsterhyllene vekker hos meg assosiasjoner til butikkinteriør grunnet antall, det harde materialvalget, formen og planlagt plassering av kranser i to nivåer. Hyllene har i tillegg en svært sentral plassering i minnelunden. Dette kombinert med at det ikke er etablert felles beplantning i minnelunden, og det er tilgrodde stier skaper for meg en følelse av tomhet og at minnelunden er lite brukt. Formspråket gir ikke en intuitiv lesbarhet av funksjon som navna minnelund. Dette gjør at utformingen for meg virker fremmedgjort. Kanskje det er denne manglende gjenkjenneligheten som gjør at det pr. august 2012 kun finnes en person gravlagt i minnelunden?

Moholt navna minnelund

Prosjekterende: Lise Stang Lund, Kunstner.
Oppdragsgiver: Kirkelig fellesråd i Trondheim
Byggeår gravplass: ca. 1900
Areal gravplass: 90 daa
Byggeår minnelund: 2008
Areal minnelund: ca 300m² (ca. 600m² med utvidelsen)
Antall graver: 108 (216 i utvidelsen, totalt 324)
Festetid: Nei, mulig leieordning etter fredningstiden utløp
Reservasjonsmulighet for livsledsager: Ja
(Kirkelig fellesråd i Trondheim 2007)

Historie

Moholt kirkegård ble trolig innviet rundt samme tid som Strinda kirke, i 1900. Kirkegården har ca. 8000 gravplasser. I 1996-97 ble det oppført et krematorium ved kirkegården (Bratsberg 2008). Kirkelige fellesråd i Trondheim vedtok at det skulle etableres minnelund på kirkegården i 2006, som del av prosjektet "Kunst i offentlig miljø" (2007). Minnelunden ble fort populær og det ble vedtatt at minnelunden skulle utvides. Utvidelsen ble tatt i bruk i 2010 (Hovdenak 2012). Utvidelsen omtales på side 78.

Utforming

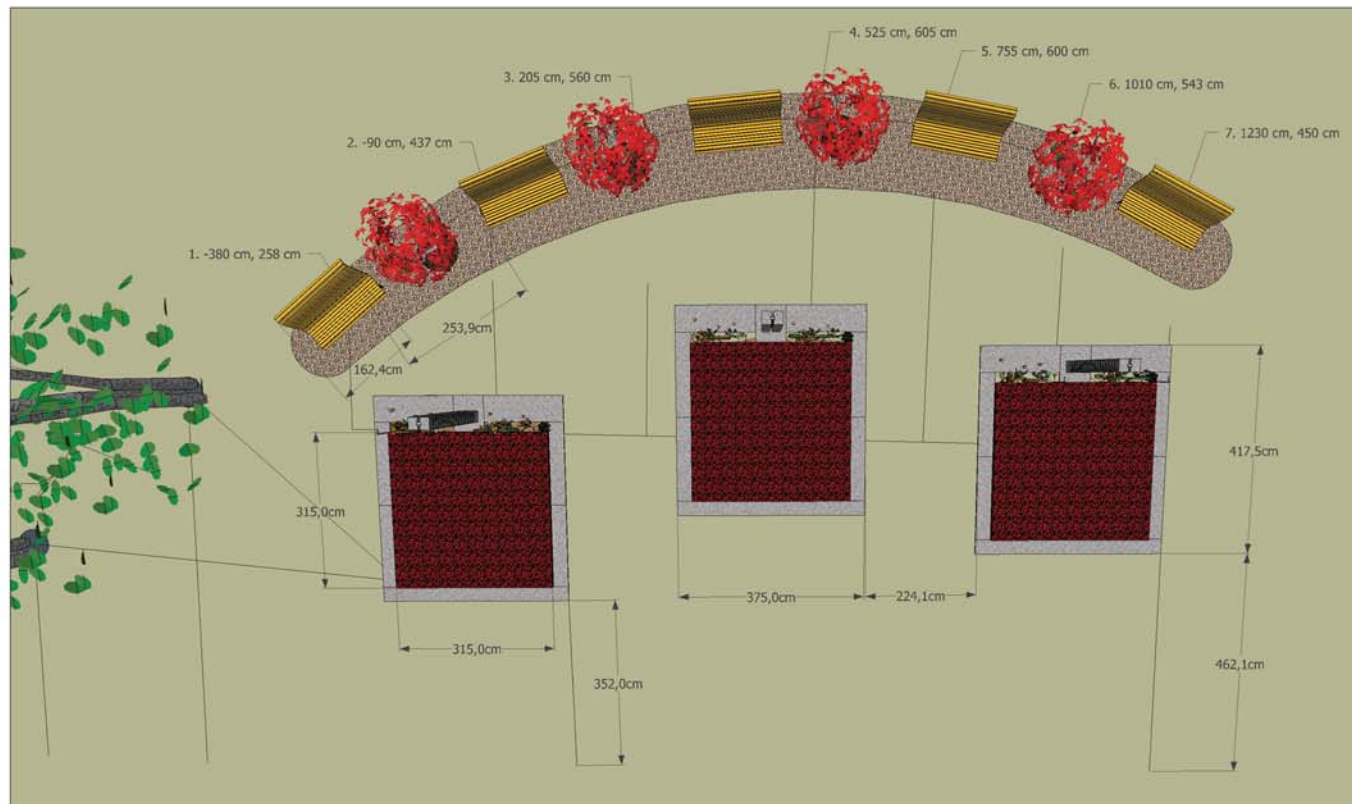
Gravfeltene er innrammet av granittrammer og utført med plantefelt med sesongbeplanting. Gravfeltene ligger forskjøvet i forhold til hverandre, og utformingen henvender seg mot gangstien. De felles minnesmerkene er utformet som smale kvadratiske søyler i lys granitt med navneskilt på to sider, i søylens senter er det en kile hvor det er montert tynne glassflater oppå hverandre som dannet et lysspill i de horisontale flatene. I følge Kirkelig fellesråd i Trondheim er det er montert to rader med 18 navneplater på hver rekke på minnesmerket. Navneplatene måler 6 x 20 cm (2007). Fem benker er plassert i en bue i bakkant av gravminnene. Benkene er montert i grusdekke, men disse grusfeltene har ingen forbindelse til gangstien. Dekket for øvrig i minnelunden er gress. Vegetasjonen var velskjøttet på befaring, med nyklippet gress, felles sesongbeplanting av sommerblomster i gravfeltene og lite ugress i bed og grusflater. Det er en hengebjørk (*Betula pendula*) nordvest for minnelunden, som skiller den nye og den eldre minnelunden fra hverandre.

Kommentarer til utformingen

Denne navna minneslunden har en stilren, klassisk utforming som tydelig uttrykker minnelundens primærfunksjon som gravsted, ved plassering av plantefelt foran minnesmerket og markering av gravfeltet med granitkantstein. Markeringen av gravfeltene kan minne om 1800-tallets rammegraver. Et særegent trekk ved utformingen er at ingen navneplater henvender seg mot gangstien. For å lese navnene må man opp på siden for å kunne lese navnene. Det er lyskilen som er fokuspunkt ut fra plasseringen i minnesmerkene. Landskapsformen av gressbakken i bakkant og med bjørketreet (*Betula pendula*) mellom minnelundene har en skjermende effekt som gir en lun følelse når man sitter i minnelunden, til tross for landskapets åpenhet. Det åpne landskapet gjør at selve gravene med minnesmerkene er fokuspunkt i minnelunden. Selv om det er tre av disse, mener jeg at dette fungerer godt som fokuspunkt, grunnet deres identiske formspråk. I tillegg vil pårørende vil ha spesiell tilknytning til et av disse gravstedene, som gjør en av minnelundene til naturlig fokuspunkt for dem. Plasseringen av benkene virker naturlig i landskapsformen, men undrer på hvilken funksjon grusflatene under benken har når disse feltene ikke er forbundet med gangstien. Benkene ville vært tilgjengelige for mennesker med nedsatt funksjons evne dersom de ikke må krysse plenen for å komme til benkene. En detalj som jeg mener kunne vært bedre løst er anordningen for lys og blomster. Pårørende plasserer lys og blomster i plantefeltet ved minnesmerket, og dette er i konflikt med estetikken i minnesmerkets enkle for og kan virke skjemmende for de nederste navneplatene.

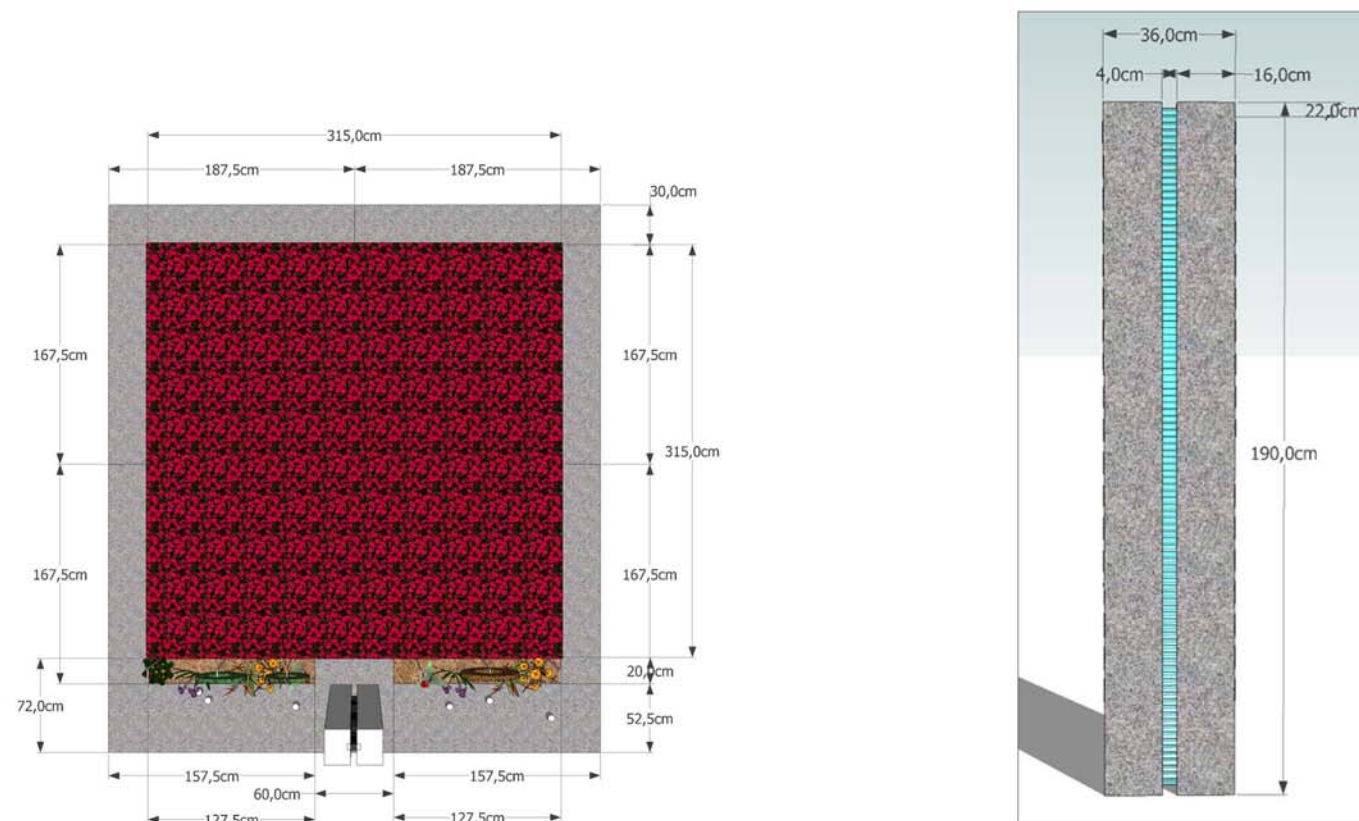

Feltene ligger fra ca. 3,5 til 5,5 meter inn fra gangsti. Avstand mellom feltene ca. 2,25 meter (målt fra ytterkant steinblokk). Målene i urnefeltet er satt til 315 cm for å gi plass til fastmerkene innenfor steinblokkene. Målene i toppkant angir buen benkerekkens skal følge, etter oppmåling i terrenget (referansepunkt i ett fastmerke).

Feltet med natursingel under benkene har en dybde på 175 cm på det bredeste, hvilket gir god tilgjengelighet for gressklipper både foran og bak benkene, og cirka 80 cm i fri plass i forkant av benkene. Feltet rammes inn av 10cm's brostein i granitt satt i betong. Det er ca. 2,5 meter mellom benkene.

Det høye monumentet monteres på en sokkel som tar hensyn til forskriftene mht. anleggsflate og fundamentdybde.

Utvidelse av Moholt navna minnelund

Historie

Minnelunden ble planlagt som en konsekvens av at den eksisterende navna minnelunden på Moholt raskt ble populær og slik fylt opp. Minnelunden ble tatt i bruk i 2010 (Hovdenak 2012).

Utforming

Minnelunden ligger nordvest for den eksisterende minnelunden. Selv om de to minnelundene skilles av en hengebjørk (*Betula pendula*), oppfattes minnelunden som en utvidelse av eksisterende minnelund, men design og materialvalg skiller seg fra den eksisterende. I denne navna minnelunden er formspråket fra den eksisterende navna minnelunden videreutviklet i minnesmerkene. Den slanke kvadratiske søyleformen er beholdt i et nytt design, men utførelsen og materialvalg er særegent for minnelunden. Her er det benyttet mørk labrador syenitt (Larvikitt), utført med kontrast mellom naturlig overflater og polerte overflater. Navneplatene er utført i børstet stål, og montert på alle fire sidene av minnesmerket. Dette gir en høy utnyttelse av minnesmerket, med 72 navneplater per minnesmerke. Navneplatene er 6 cm høye som i den opprinnelige minnelunden, men litt kortere i lengden. Minnesmerket er designet av Torild Hovdenak (Hovdenak 2012). Terrenget bærer preg av samme landskapsform som gir ryggdekke i minnelunden.

Til forskjell fra den eksisterende minnelunden er plantefeltene med sesongbeplanting plassert i gressflaten, trukket unna minnesmerkene. Gangveien er utformet med lommer rundt minnesmerkene, slik at man kan gå hele veien rundt dem. I denne minnelunden er det plassert ut fire benker i bakkant av minnelunden, som også er plassert i grus. Selv om gangveien går parallelt med benkene, er det en gressflate i mellom benkene og grusfeltene. Av felles beplanting er det tre plantefelt med sesongbeplanting av sommerblomster. Urnefeltene er plassert separat fra beplantingen, bak benkene. Minnelunden vegetasjon virker velholdt. Teknisk utførelse av gangveien er mangelfull, da kantsteinen ikke er satt i betong, og kan fjernes for hånd. Kurvaturen på gangveien er ujevn og grusfraksjonen som er valgt har større kornstørrelse enn grusfraksjon på gangveien.

Kommentar til utformingen

Minnesmerkene har en vakker, stilren utforming og er godt utnyttet med tanke på antall navneplater. Det er for meg overraskende hvor mange navneplater minnesmerket rommer, uten at dette skjemmaer estetikken eller virker overveldende, da alle sidene av minnesmerket har navneplater. Minnesmerkene er montert med alle navneplater på plass, før de er tatt i bruk. Dette bidrar til å skape en estetisk helhet, selv om navneplatene ikke er tatt i bruk. Denne estetikken kan bidra til å gi en lavere terskel for å ta i bruk et nytt minnesmerke, da det ikke oppleves like tomt når navneplatene allerede er montert.

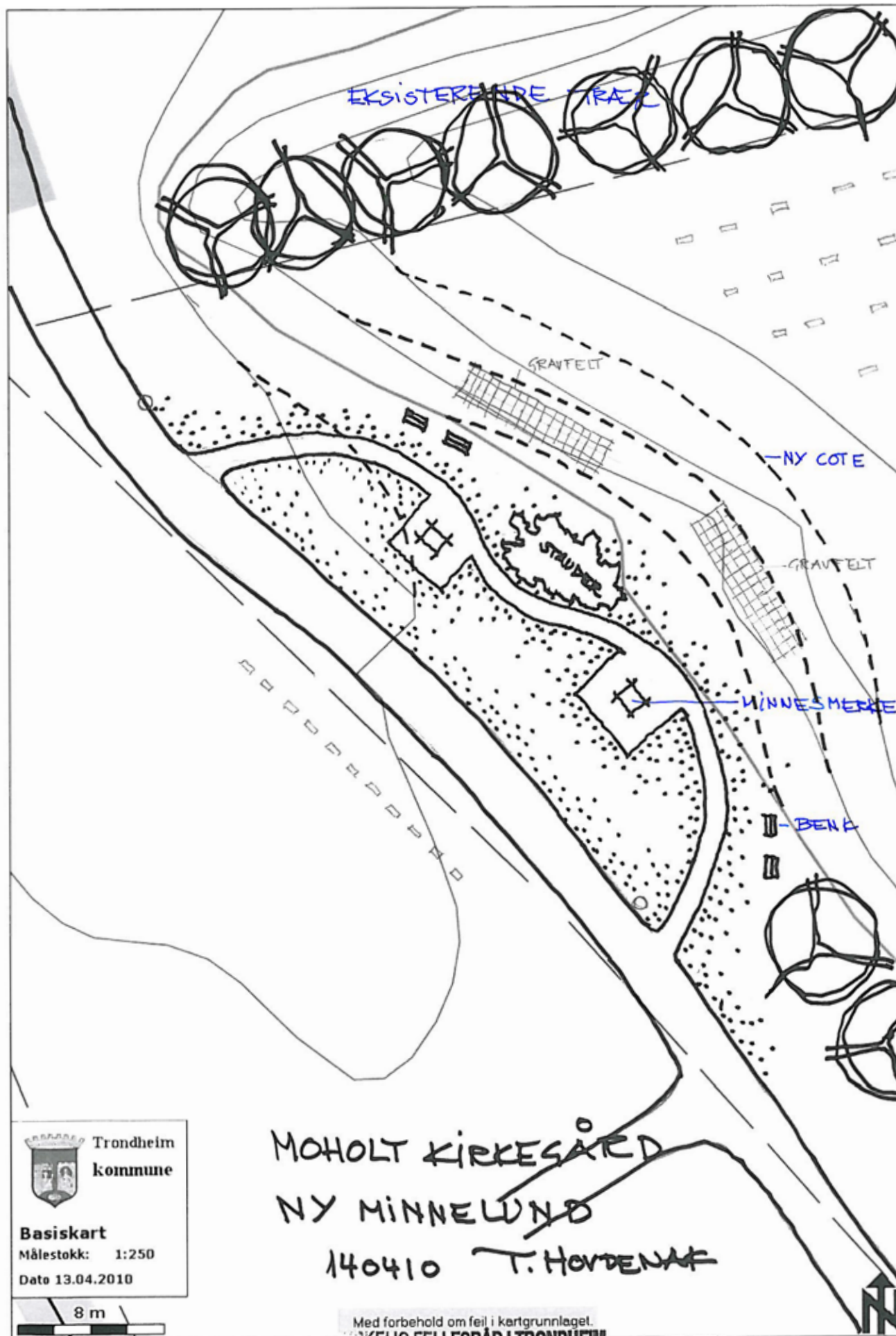
At minnelunden har gangvei inn til minnesmerkene synes jeg er positivt, da dette øker fremkommeligheten. Fremkommeligheten kunne allikevel vært bedret om gangstien var forbundet med benkenes grusflater og hadde samme fraksjon på grusen på hovedgangstien, som er komprimert slik at man ikke synker ned i grusen. Jeg mener anleggsteknikken i det nye feltet er ikke fagmessig utført. Kantsteinen ligger løst i gresset, og den ujevne kurvaturen skaper for meg en negativ kontrast til det stilrene formspråket minnesmerkene. Når hovedgangstien er gruset uten kantstein, er det etter min mening mer helhetlig å lage en gruset sti uten kantstein som samsvarer med helheten i anlegget.

Her er to forutsetningene som var satt for prosjektene i "kunst i offentlig rom" ikke fulgt, ved at det ikke er en tydelig løsning for plassering av lys og blomster og at det er over 30 navneplater per minnesmerke (72 stk.). Navneplatene er løst på en hensiktsmessig måte, men denne minnelunden har samme problematikk rundt minnesmerkene som den eksisterende på Moholt; pårørendes utplassering av lykter og blomster. Personlige effekter og blomster plasseres på minnesmerkets sokkel og dette skaper et noe uryddig uttrykk.

Alt i alt mener jeg denne minnelunden har vakre minnesmerker, og den har arvet noen av de samme gode egenskapene i beliggenheten og den skjermende landskapsformen som den eksisterende minnelunden. Minnesmerkene har høy estetisk utførelse. Men detaljene i anleggsteknikken trekker ned helhetsinntrykket.

Plan over utvidelsen på Moholt navna minnelund.
 Kilde: Kirkelig fellesråd i Trondheim 2010.

Vedtekter for navna minnelunder i Trondheim

Kirkelig fellesråd i Trondheim har forvaltningsmyndighet for gravplassene i Trondheim. De navna minnelundene på Tilfredshet, Heimdal Stavne, og Moholt reguleres av "Vedtekter for kirkegårdene i Trondheim kommune". For de nevnte minnelundene gjelder følgende vedtekter:

§ 4 *Minnelunder*

4.1 Kirkelig fellesråd har vedtatt å opprette minnelunder på alle kirkegårdene i Trondheim. Det finnes to typer minnelunder som betegnes som *Navnet* og *Anonym*.

4.2 Anonyme minnelunder består av anonyme graver hvor gravens plassering kun er kjent av Kirkelig fellesråd.

4.3 I navnet minnelund er avdødes navn og gravens plassering kjent. Avdødes navn, fødselsår og dødsår gjøres kjent på felles minnesmerke.

4.4 Utforming, beplantning og stell av minnelunder er Kirkelig fellesråd sitt ansvar. Det er ikke tillat for pårørende å foreta beplantning av minnelundene. Blomster, lys og kranser som pårørende bringer med, skal settes på dertil anlagt sted.

4.5 Kirkelig fellesråd besørger minnesmerke og navneplate i navnet minnelund. For dette betales en engangsavgift etter en sats bestemt av kirkelig fellesråd.

4.6 Fredningstid gjelder i minnelund som for graver for øvrig.

4.7 I navnet minnelund kan det reserveres plass både i gravfelt og på navneplate. Avgift for en reservert plass faktureres fra reserveringsdato. Navneplate, minnesmerke og stell faktureres fra det tidspunkt graven tas i bruk.

Av disse vedtektene kommer det frem at graver i navna minnelund har fredningstid, men det foreligger ikke festerett på gravene. Om fredningstiden er det vedtatt at:

§ 2 *Fredningstid, festetid og gjenbruk*

2.1 Gravferdsloven fastslår at alle innbyggere i kommunen har rett til fri grav i 20 år. Dette kalles fredningstiden for en grav, og i denne perioden gjøres regler om gravfred gjeldende. Det er likevel slik at urnenedsettelse i kistegrav kan skje i fredningstiden.

2.2 For graver hvor siste nedsetting fant sted før 01.01.1997, er fredningstiden 25 år. Fredningstiden for graver tatt i bruk etter 01.01.1997 er 20 år.

2.3 Festetiden for grav er 20 år. Jfr. § 3, 2. ledd, om gjenfeste av gravsted.

2.4 Ved fredningstidens utløp kan grav gjenbrukes. Kistegrav som kommer inn under §12, 3. ledd i gravferdslovens forskrifter (ikke tillatt gjenbruk), kan likevel brukes til urnegrav.

Om vedtektene for navna minnelunder i Trondheim

I §4.3 av vedtektene utdypes det at navn og plasseringen av graven er kjent. Her nevnes ikke om pårørende har mulighet til å være tilstede ved urnenedsettelsen. Dette mener jeg er informasjon som burde fremkomme av kirkegårdsvedtektene. Når graven er kjent, mener jeg at muligheten for tilstedeværelse ved urnenedsettelsen burde være tilrettelagt kjent for pårørende.

I §4.4 avklares at ansvaret om utforming, stell og beplantning av graven er fellesrådets ansvar på en tydelig måte. Vedtekten åpner for at fellesrådet kan velge om det skal være felles beplantning i anlegget, da dette forholdet kun reguleres under ordlyden utforming. I fjerde setning kunne det gjerne presiseres at det er avskårne blomster pårørende har lov å bringe med. Denne paragrafen henviser plassering av lys og blomster til '*dertil anlagt sted*'. Jeg kan ikke se at dette 'sted' er anlagt med en tydelig utforming på de to navna minnelundene på Moholt.

I §4.5 avklares det tydelig at det er fellesrådet som anskaffer minnesmerket og at minnesmerket skal ha navneplater, men hva som er tillatt innhold på navneplaten er ikke spesifisert. Paragrafen gjentar innhold i §4.3. Her kunne det heller med fordel vært klargjort spørsmål som om det er mulig å ha minneord på navneplanten.

Av §4.6 disse vedtektene kommer det frem at minnelundene har fredningstid som for resten av kirkegårdene. Festetid er ikke nevnt for minnelundene, og festerett dermed ikke en rettighet som foreligger for gravene i de navna minnelundene i Trondheim. Dette vil si, at ut fra vedtektenes ordlyd, foreligger ikke muligheten til å feste graven etter utgått fredningstid.

Et forhold som ikke nevnes i vedtekten ble avdekket gjennom e-postkorrespondanse med Torild Hovdenak ved Kirkelige fellesråd i Trondheim. Hovdenak utdyper at selv om det ikke er festerett på graven kan pårørende leie gravstedet videre i 3x10 år (2012). Dette forholdet burde vært belyst i vedtektene, da det er en viktig del forvaltning av minnelunden og regulerer pårørendes rettigheter i navna minnelunder. Når gravene ikke reguleres av den lovfesta festeretten, gjør dette at slik leieordningen er nå kan fellesrådet endre denne praksisen over kort tid om ønsket, da pårørende ikke har juridiske rettigheter ved leieavtalen. Det er kirkegårdsvedtektene som definerer lokale forhold ved gravplassene, og er slik det naturlige medium å kunngjøre slike ordninger som leieforhold i. Da dette ikke fremkommer i det naturlige mediet, er det ikke naturlig å anta at denne ordningen eksisterer, dette kan antas å føre til at gravtypen blir valgt bort til fordel for ordinære graver, dersom pårørende ønsker grav med en varighet på over 20 år.

Det er et stort skille mellom leie og feste. Ved festerett har festeren råderett over graven, og kan blant annet bestemme hvem som skal gravlegges i graven etter fredningstiden er gått ut. En leieavtale gir ikke de juridiske rettighetene forbundet med festerett, men sikrer varigheten av navneplaten på minnesmerket. Slik kan en leieavtale være en mer ryddig forvaltningsordning enn feste, dersom det er en intensjon om å flytte, eller "bytte ut" felles minnesmerke med et nytt etter en gitt tid etter festetiden for gravene tilknyttet minnesmerkene er løpt ut.

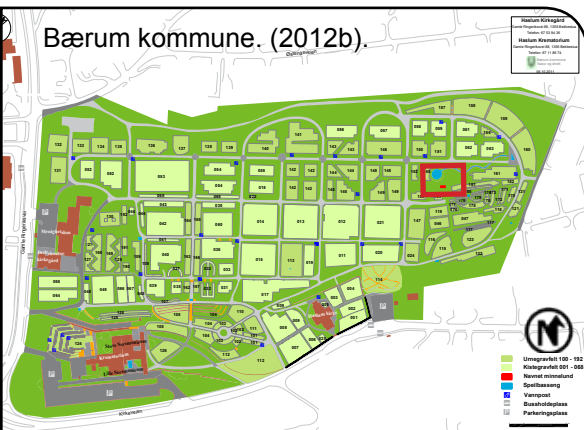
Vedtektene nevner heller ikke hvilken gravtype som benyttes i de navna minnelundene. Her burde det fremkomme om det er urne- eller kistegraver, eller begge deler, slik at mennesker som har religiøse livsyn mot kremasjon kan ta stilling til om dette er en aktuell gravtype for dem.

§4.7 åpner for reservering av grav og navneplate. Her avklares det tydelig de økonomiske forholdene rundt reservasjon og grav i de navna minnelundene.

Pårørendes rettigheter er godt ivaretatt gjennom at det kan reserveres både gravplass og navneplate til livspartner, samt har mulighet til å leie graven etter fredningstidens utgang. I praksis har leieavtalen samme funksjon som festerett, men er ikke bundet av gravferdslovens regler rundt festeretten.

Haslum navna minnelund

Prosjekterende: Bjørbekk og Lindheim (LARK) og Marit Lyckander, kunstner.

Oppdragsgiver: Bærum kommune

Byggeår gravplass: ca. 1100-tallet

Areal gravplass: 120 daa

Byggeår minnelund: 1993

Areal minnelund: 715m²

Antall graver: 206 urnegraver

Festetid: Nei, fredningstid 40 år uten forlengelse

Reservasjonsmulighet for livsledsager: Nei
(Bærum kommune, 2012).

Historie

I følge Bærum kommune har det vært kirke på Haslum siden 1100-tallet, og det antas at kirkegården har eksistert like lenge. Rundt kirkegården finnes åpent kulturlandskap og rett ved kirkegården, i Hoslegata finnes det en gravhaug fra bronsealder/ jernalder. Kirkegården ble utvidet på 40-, 70- og 90-tallet. Haslum kirkegård er den største kirkegården i Bærum kommune. Kirkegårdens navna minnelund ble ferdigstilt i 1993, og i dag er det få ledige plasser igjen i minnelunden. Bærum kommune har forvaltningsansvaret for denne kirkegården (Bærum kommune, 2012a).

Utforming

Minnelunden ligger nordøst i anlegget, og er omkranset av andre gravfelt på alle sider, med gangsti på nordsiden av minnelunden. Kun urnenedsettelse finner sted ved minnelunden. Et sirkulært vannspeil som er litt nedsenket i terrenget, utgjør minnelundens fokuspunkt. vannspeilet går vannrenne som slynger seg gjennom kirkegården, ned til en liten plass hvor vannet renner ut i trekantet basseng. Minnesmerket er utformet som en massiv granittvegg, med et innrykk hvor det er utformet et hull i granittblokken. I følge Bærum kommune er minnesmerket 6,5m langt, høyden er fra 160 til 210 cm og den kunstneriske utformingen uttrykker en port, hvor lysstripen skal hentyde mot "den andre siden" (2012a). Navn og data skrives direkte inn i minnesmerket og navnene er inngravert på siden som henvender seg mot vannspeilet, hvor nederste navne er ca. 35 cm over bakken. Dette si at navnene kun kan leses når man er inne i minnelunden. Navnene har god lesbarhet grunnet størrelsen og relieffet i inngraveringen. Plassering av navn på en horisontal vegg gjør dem lesbare gjennom hele året. Lys og blomster plasseres inntil minnesmerket. Den sirkulære formen fra vannspeilet tas opp i den klippede bøkehekk (*Fagus*) som omkranser anlegget. Fra Minnelundens beplantning domineres av piletrær, med innslag av staudefelt ved minnesmerket, og minnelunden er omkranset av en klippet bøkehekk. Det er plassert ut tre benker langsiden sirkulære hekken. Dekket i minnelunden er gress, hovedgangveien nord for minnelunden er anlagt med grusdekke. I utvidelsen er det følge Bjørbekk og Lindheim et hovedelement det sirkulære vannspeilet med en vannrennen som bukte seg gjennom anlegget, som forbinder anleggets ulike deler (2012).

Kommentarer til utforming

Minnelunden danner et vakkert landskapsrom, som oppleves skjermet og fredfullt. Vannspeilet gir et meditativt fokuspunkt i minnelunden. Plasseringen av benkene med utsikt mot vannspeilet, gir rom for en meditativ stemning i minnelunden. Benkene har stor nok avstand seg i mellom til at det ikke er forstyrrende om flere sitter i minnelunden samtidig. Skyggene fra piletrærne kaster vakre skyggespill over gresset. Vegetasjonen og staudebedet virker generelt velholdt. Minnesmerkets massive utforming, og høydeplasseringen av navnene, gjør at den ene bukett som var plassert ved minnesmerket ikke kom i konflikt med inskripsjonene. Fremkommeligheten er redusert for mennesker med nedsatt funksjonsevne grunnet gressdekket, da man ikke har tilgang til minnesmerket uten å måtte krysse gresset.

Lysåpningen sett fra utsiden av minnelunden

Vannspeilet med minnesmerke i bakgrunnen

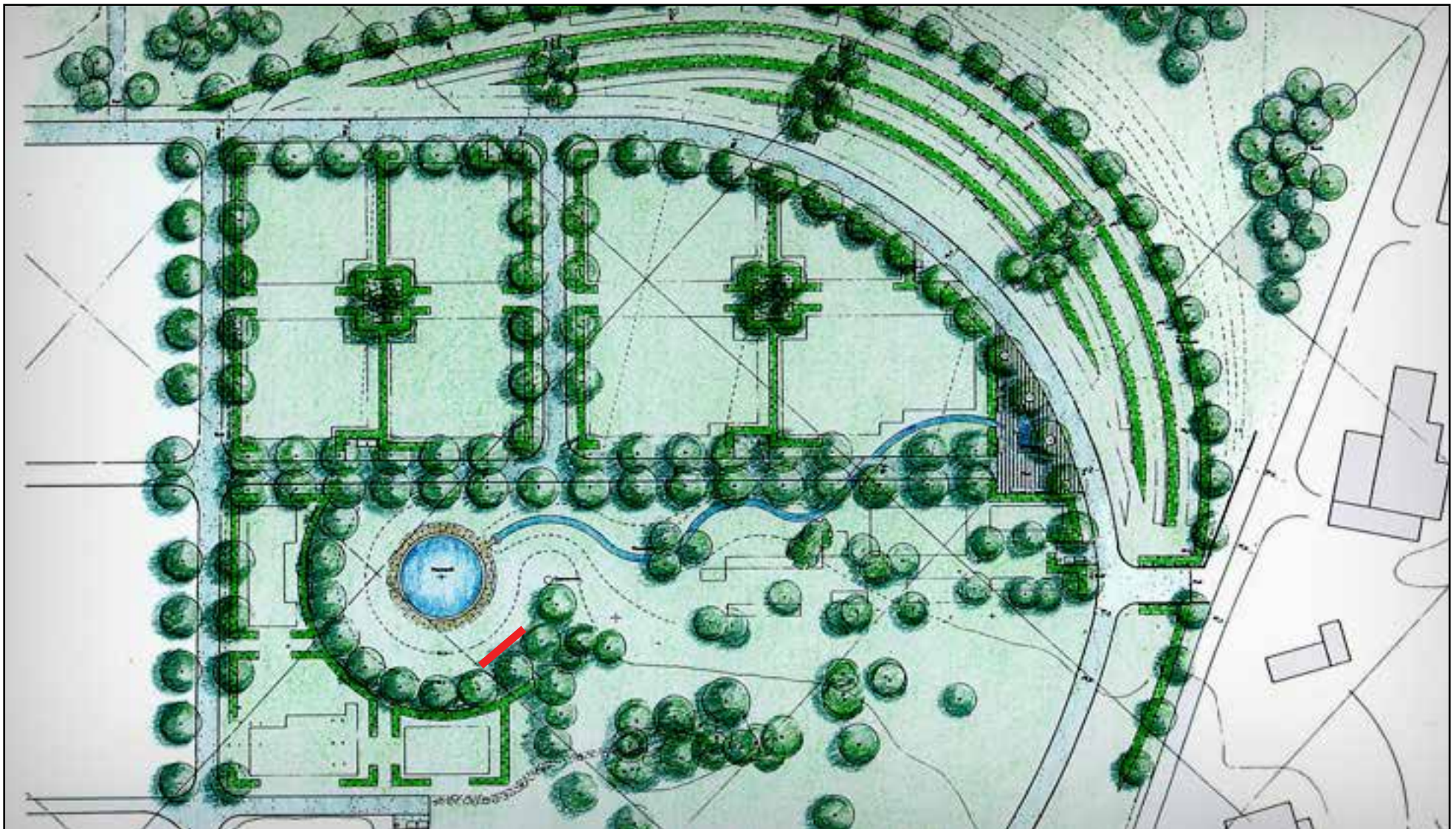
Minnesmerket, staudebed og vannrenna

Plassering av navn

Vannrenna

Plantegning av den navna minnelunden på Haslum. Vollen med formklippa bøkehekker (*Fagus*) anses av Bjørbekk og Lindheim som et hovedelement i planen (2012), men jeg mener vollen har lite betydning for utformingen av den navna minnelunden. I plantegningen av anlegget er plasseringen av minnesmerket og benkene ikke markert. Jeg har tillatt meg å påføre minnesmerket i planen, markert i rødt. Plantegningen forelå ikke i målestokk. Kilde: Bjørbekk og Lindheim AS, www.blark.no

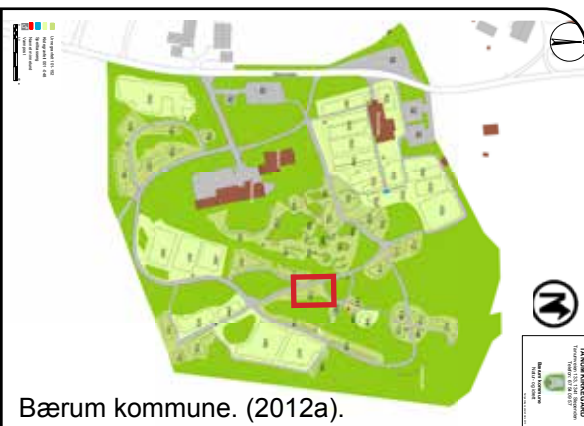
I denne minnelunden er det noen driftsmessige detaljer å utsette noe på. Noen av røttene på piletrærne hadde skader fra gressklippere. På befaring var vannrenna ute av drift, og det var en del løv oppsamlet i vannrenna og bassenget. En forbipasserende ansatt på kirkegården kunne fortelle at tørleggingen skyldtes at vannrenna ikke var tett og at formen hadde gjort det vanskelig å få reparasjonene til å holde tett, grunnet setninger og oppsprekking ved tele. Det er synd at et så sentralt element i anlegget blir stående ubrukt, fordi lyden av vann ville bidra til en ekstra opplevelsesverdi i anlegget.

Forhold mellom blomster og nederste navn på minnesmerket 83

Tanum navna minnelund

Prosjekterende: Sundt & Thomassen (LARK) og Asbjørn Andresen, kunstner.
Oppdragsgiver: Bærum kommune
Byggeår gravplass: ca. 1100-tallet
Areal gravplass: ca. 50 daa
Byggeår minnelund: 1993-1994
Areal minnelund: ca. 460 m²
Antall graver: 171 urnegraver
Festetid: Nei, fredningstid 40 år uten forlengelse
Reservasjonsmulighet for livsledsager: Nei
(Bærum kommune, 2012).

Historie

På Tanum har det trolig vært gravlund siden kirken ble etablert i middelalderen. Kirkegården bærer preg av dette og middelalderdelen skilles fra utvidelsen ved kirkegårdsmuren. Den navna minnelunden ligger i den nyere delen av kirkegården. Siste utvidelse av kirkegården ble prosjektert av Sundt og Thomassen i 1998-1999 og ble tatt i bruk i 1999. Tanum ble tildelt Statens pris for god byggeskikk i 2000 (NLA, 2012).

Utforming

Minnelunden ligger plassert i en lysning i den nyere delen av kirkegården som er utformet som skogskirkegård. Minnelunden ligger ved et kryss i gangstien. Kun urnenedsettelse finner sted ved minnelunden. I følge Bærum kommune er minnesmerket et kunstverk utformet av Asbjørn Andresen med tittelen "Livets hjul". Minnesmerket består av flere granittblokker i et aksesystem, som leder mot hovedelementet i minnelunden "Livets hjul" som er har en sirkulær utforming med diameter ca. 180 cm, utformet i rød Bohusgranitt. Granittblokkene i det felles minnesmerket, hvor navnene påføres er 1m² med 30 cm vis. Det er tre navneblokker i minnelunden. Det er tilpasset to rektangulære granittblokker for plassering av lys og blomster (Bærum kommune, 2012). For plassering av medbragte blomster er det tilpasset to separate granittelement. På elementet nærmest furua (*Pinus*) er det utformet med et basseng i granittelementet, hvor det er montert gitter over for plassering av blomster. Navnene til avdøde inngraveres horisontalt i de kvadratiske granittblokkene som ligger til høyre for livets hjul. På blokkene kan det påføres 26 navn, fordelt på to rader. Innskripsjonene er utført horisontalt og er 30 cm over bakken. Skriftens utforming er godt lesbar. Det er utplassert en benk på motsatt side av gangstien ved skogkanten, med utsikt mot minnelunden. I minnelunden er plantet rød begonia (*Begonia*) ved minnesmerket og det finnes et høyt, solitært bjørketre (*Betula*). Dekket i minnelunden er gress.

Kommentarer til utformingen

Minnelundens sterkeste kvalitet er hvordan den er plassert i landskapet. Minnelundens sterkeste kvalitet er hvordan den er plassert i landskapet. Minnelunden oppleves som en lysning i skogskirkegården, hvor trærne kaster vakre skygger over anlegget. Minnelundens enkle formspråk passer godt inn i dette landskapet, og måten navn og data er skrevet inn i steinen passer godt stilmessig med dette uttrykket. Den sirkulære steinblokken fungerer som fokuspunkt i minnelunden. En benk tilknyttet minnelunden er plassert diskret i bakkant av gangstien, med god ryggdekke mot skogen. Løsningen for blomster og lys er godt gjennomtenkt, med basseng for avskårne blomster i granittblokken. Dette gjør at blomstene blir plassert slik at disse ikke dominerer over navneplatene. Felles beplantning i anlegget virker sparsom, med kun to røde Begoniaer. Allikevel veier skogsomgivelsene veier opp for denne enkeltheten i felles beplantning og gir stemningsfulle blondeskygger. Vegetasjonen er enkel, men velholdt. Fremkommeligheten er redusert av gressdekket, men når det gjelder fremkommelighet er den nære plasseringen til gangveien en fordel for

Minnelunden plassering, ved gangstien

Minnelund med benk i bakgrunnen

Navnenes plassering på felles minnesmerke

Livets hjul, med begonia plantet ved kunstverkets sokkel.

Urnegravfeltene som hører til minnelunden er markert av landskapsarkitekten i gult, og minnesmerkets plassering i brunt. Skravuren i planen er ikke forklart i tegnforklaringen og reduserer lesbarheten. Tanum kirkegård, utsnitt av plan. Benkens plassering er ikke markert. Jeg har tillatt meg å markere benkens plassering i planen, benken er vist i rødt. Kilde: Sundt og Thomassen AS, 2012 Planen er skalert ned fra originalformat A3 for illustrasjonsformål.

mennesker med nedsatt funksjonsevne. En ting å utsette på denne navna minnelunden, er det åpenheten. Selv om rommet er vakkert, mangler skjerming for pårørende, da minnelunden er tett plassert inntil gangveien. Dette løses delvis med den tilbaketruke plasseringen av benken, men det kunne med fordel vært tenkt ut flere steder slik at flere kan sitte ved minnelunden samtidig i omgivelser for stille kontemplasjon og sorg, da anlegget er et kollektivt sørgested.

Jeg stiller spørsmål til hvordan minnelunden er tenkt vinterdriftet, da navnene er innskrevet på horisontale flater, vil snøen tildekke navnene.

Basseng for blomster

Kirkegårdsvedtekter for Haslum og Tanum minnelund

Bærum kommune forvalter gravplassene i kommunen og har forfattet kirkegårdsvedtektene. Haslum og Tanum minnelund reguleres av "Vedtekter for kirkegårdene i Bærum kommune".

For Haslum urnefelt 155, og Tanum urnefelt 150, 151 og 152, som utgjør gravfeltene i de to navna minnelundene gjelder følgende vedtekter:

(Urnefelt 115)

Urnefelt:
150, 151, 152

Urnegraver med fellesminnesmerke

Avdødes navn og fødsels/dødsår påføres felles minnesmerke.

Avdødes navn blir stående på minnesmerke i 40 år.

Kirkegårdsmyndighet sørger for beplantning.

Det betales for inngravering av navn og andel av felles beplantning.

Avskårne blomster kan settes ved minnesmerket på anvist sted.

Annen løs gravpynt tillates ikke.

Gravene i navna minnelund er ikke festet og fredningstid gjelder etter følgende vedtekt:

§ 3. Fredningstid og festetid

Fredningstid er 20 år for både urnegraver og kistegraver.

Festetid er 10 år.

Første festetid for grav nummer to i et kistegravsted er lik fredningstiden som er 20 år.

Om vedtektene for navna minnelunder i Bærum

I Bærum er varigheten på navneplatene på felles minnesmerke 40 år, uten ekstra kostnad for pårørende. Dette er 20 år lenger hva som er lovfestet etter fredningstiden etter gravferdsloven (Lovdata 2012). Blant prosjekteksemplene er dette de eneste vedtektene som utvider hvor lenge navnet blir stående på felles minnesmerke. Baksiden av dette er at man etter 40 år ikke kan forlenge varigheten, da det ikke er vedtatt festerett for graven.

I følge Lunde er det ved festerett gravfester som har rett til å bestemme hvem som kan gravlegges etter fredningstidens utløp (2012a). Dette gjør at løsningen med forlenget festetid har fordeler ved en navna minnelund, dersom man ønsker å bytte ut eller flytte minnesmerket når fredningstiden er gått ut. Ved å forlenge festetiden løser Bærum kommune de forvaltningsmessige problemstillingene rundt råderett over graven, samtidig som graven oppnår en likestilling til kiste- og urnegraver, ved forlenget varighet. Det kommer tydelig frem av vedtektene at navnet vil bli stående i 40 år, og det er ansett som en tilstrekkelig periode for en gravs varighet, når pårørende enkelt kan gjøre seg kjent med forutsetningene for graven i kirkegårdsvedtektene.

Når det gjelder forvaltning og finansiering av anlegget følger dette trenden hvor minnelunden forvaltes av kirkegårdsmyndigheten, og felleskostnaden av at ansatte på gravplassene steller graven og sørger for felles beplanting blir delt på de som har grav i minnelunden.

En ting å merke seg ved vedtekten er at bestemmelsene ikke åpner for plassering av lys ved felles minnesmerke. På befaringer er det tydelig at gravskikken er praktisert i Bærum. Dette er den eneste av kirkegårdsvedtektene i prosjekteksemplene som har restriksjoner for dette. Ved befaring på Tanum var det to lykter utplassert på felles minnesmerke, en av lyktene var utbrent, så det ser ikke ut til at denne vedtekten blir strengt overholdt.

Jeg mener det er enkelte mangler ved disse vedtektene. For det første opplyses det ikke om at graven er kjent. For det andre opplyses det ikke om at pårørende kan være tilstede ved urnenedsettelsen. Slik gjenbruk av grav praktiseres i dag, har kommunen løst de forvaltningsmessige problemstillinger på en lett håndterlig måte med forlenget festetid.

Alt i alt er de forhold som er nevnt i vedtektene klare og lett forståelige, pårørendes rettigheter er godt belyst, da det ikke er tvil om gravens varighet og hvilke effekter pårørende kan medbringe til gravstedet. Jeg finner det svært positivt med den utvidede varigheten av perioden navneplaten står på gravminnet, da dette gir en ekstra kvalitet ved valg av grav i minnelund, ved at man får dobbelt så lang varighet på graven som ved en vanlig urne eller kistegrav.

4.4 Andre gravtyper med felles minnesmerke

Under befaringene av gravplass anlegg ble det avdekket to gravtyper som har nær relasjon til ordinære navna minnelunder, og disse gravtypenes utforming presenteres her da de avdekker to relaterte versjoner av gravtypen.

Ordinær urnegrav med felles gravminne

På Steinskogen gravlund i Bærum kommune er det utviklet et vanlig urnegravfelt hvor et gravminne deles med fire andre. I følge Bærum kommune imøtekommer gravtypen ønsket om lettstelte graver, som også kan brukes som familiegrav. Bærum kommune utdyper at det er fire ordinære urnegraver som er tilknyttet ett fellesgravminne, hvor hver familie disponerer en side av gravminnet og deler kostnadene deler på kostnadene tilknyttet beplantingen. Steinskogen ble tatt i bruk i 2002 som hovedgravlund i Østre Bærum (2012b). I dag er de fleste gravminnene i dette gravfeltet tatt i bruk. Gravminnet er fastsatt av Bærum kommune, og det er kirkegårdens ansatte som forvalter felles beplanting. Denne urnegravtypen har tatt prinsippene fra minnelunden og skalert den ned til et mer intimt nivå. Dette er et mer privat alternativ til navna minnelund. Her får fester mulighet til å plassere fire navneplater, og slik egner gravminnet seg godt som en familiegrav. Gravtypen har vært benyttet i 20-25 år i Sverige, som i Jönköping (Lunde, 2012a). To vesentlige forskjeller fra navna minnelund er her at man leaser en side av et firesidet gravminne, og at graven ligger inntil minnesmerket.

Ordinære urnegraver med felles minnesmerke på Steinskogen kirkegård.

Hinduistisk urnelund

Etter endringene som ble utført i gravferdsloven i 2012 har religionstilpassa gravfelt blitt en lovfestet rettighet. En videreutvikling av navna minnelund er i denne sammenheng kan være å etablere en navna minnelund som er innviet og tilpasset etter en religions riter og behov.

På Jåttå gravlund, som ble åpnet sommeren 2012 er det anlagt en hinduistisk urnelund. Urnelunden har liknende utforming som den navna minnelunden (se bilde s. 38) i anlegget, men er av mindre størrelse og har et vannarrangement i senter av urnelunden. I artikkelen 'Den siste hvile' beskriver journalisten Reilstad Jåttå gravlund. Hun skriver at på kirkegården er det lite symbolbruk, da kirkegården har både muslimsk og hinduistisk gravfelt. Videre påpekes det i artikkelen at hinduer har tradisjon for å kremere sine døde, og at det hinduistiske gravfeltet derfor stort sett er planlagt for urner (2012). Minnelunden er beplantet med breibladliljer (*Hosta*) og en lav hekk av agnbøk (*Carpinus betulus*) langs kanten av minnesmerket. Dekket i minnelunden er skiferheller, og minnesmerket er utformet som en granittsirkel. Ved befaring i oktober 2012 var ingen gravlagt i urnelunden. Navneplatene monteres på granittflatene som er skråskjærte toppflater i sirkelen, på samme måte som i den navna minnelunden i anlegget. Vannarrangementet er et symbol som kan tolkes religiøst, da hinduister tradisjonelt ønsker asken spredd utover den hellige elven Ganges, kan vannet symbolisere dette ritet.

Hinduistisk urnelund på Jåttå gravlund, med vannarrangement i senter av minnelunden.

4.5 Observasjoner om navna minnelunder

I prosjekteringseksempelene innvirker stedegne forhold på minnelundenes kvaliteter. Jeg har allikevel observert en del fellestrekk i de navna minnelundene som innvirker positivt, eller negativt på mitt faglige inntrykk av minnelundenes funksjonalitet. Observasjonene om navna minnelunder inneholder mine faglige refleksjoner om positive og negative sider ved utforming på prosjekteksempelene og omfatter en kobling mellom teori, samt regelverk. Observasjonene omhandler lokale kirkegårdsvedtekters betydning, samt fysisk utforming av minnelundene.

Betydningen av lokale kirkegårdsvedtekter

Lokale kirkegårdsvedtekter er et medium som åpner for hensyn til stedegne forhold. Dette er en sterk side av lokal myndighetsutøvelse. Dette mener jeg er et viktig virkemiddel for å sikre muligheten til å tilpasse bestemmelser vedrørende f.eks. dårlige jordforhold, eller gravplasser for lokale trossamfunn. Men kirkegårdsvedtektene fastsetter i dag også rammene for rettigheter ved valg av grav i navna minnelund. Kirkegårdsvedtektene avgjør dermed om det er i navna minnelund er festetid på graven, fredningstiden lengde og festtidens lengde, om festetiden kan forlenges, om det kan reserveres navneplate, om det er urne eller kistegraver som benyttes i navna minnelund, samt om pårørende har anledning til å sette ned blomster og lys, eller andre personlige gjenstander i minnelunden. Til sammenligning er bestemmelser for fredningstid og festerett tilknyttet ordinære urne- og kistegraver fastsatt i gravferdsforskriften.

I prosjekteringseksempelene ble det avdekket store lokale forskjeller i pårørendes rettigheter og gravens varighet i navna minnelunder. Sammenligner man kirkegårdsvedtektene for Frogn og Bærum avdekkes det en 20 års differanse i gravens varighet. Minnesmerkene på Tanum og Haslum blir stående i 40 år, uten mulighet for å forlenge festetiden, mens i Drøbak er det 20 års fredningstid uten mulighet for å forlenge varigheten. I begge disse tilfellene har pårørende ikke festerett. I Stavanger er graver navna minnelunder knyttet til samme rettigheter tilsvarende for ordinære kiste- og urnegraver på stedet. Dette innebærer at det åpnes for 10 år festerett med mulighet for å forlenge festeavtalen når festetiden utløper. I Trondheim er det ikke festerett tilknyttet graver i navna minnelund, men det finnes en mulighet for å forlenge leie av graven på 10 x 3 år etter festetidens utløp. Denne leieavtalen er ikke vedtektsfestet, noe som både svekker informasjonsflyten til publikum om ordningen samt åpner for muligheten for endringer uten særlig byråkrati. Pårørende sikres dermed ikke samme sikkerhet i ordningen som ved lovfestet festerett. Som tidligere nevnt er skillet mellom leie og feste stort. Ved valg av den ene eller den andre ordningen, mener jeg intensjonen for felles minnesmerke bør være fastsatt på forhånd. Dette da en fester har råderett over graven, og mens et feste bare forlenger gravens varighet, som vil si at festerett kan benyttes, dersom man tillater at festeren kan bestemme at en annen skal gravlegges i graven etter endt fredningstid. Dersom man kun ønsker å forlenge varigheten av eksisterende grav er forlenget fredningstid, eller leieavtale et gunstig alternativ. Et siste alternativ kan være å kombinere forlenget fredningstid, og mulighet for leieavtale ved festetidens utløp.

Det er også lokale forskjeller i mulighet til å reservere navneplate for pårørende, hvor dette var tillatt i Bærum, Stavanger og Trondheim, mens det ikke var tillatt i Drøbak. Prosjekteksempelene viser dermed at pårørende ikke har like rettigheter selv om de velger samme gravtype i navna minnelund. Disse lokale forskjellene er åpnet for ved lokale kirkegårdsvedtekter i gravferdsloven §21, så lenge det ikke er fattet vedtak om gravtypen i gravferdsforskriften. Dette vil si at alle vedtektene som er presentert er i tråd med gjeldende regelverk.

Lokal fastsettelse av forvaltning av navna minnelunder og rettighetene tilknyttet ved grav navna minnelund åpner etter min mening opp for forskjellbehandling av pårørende. Jeg mener at rettighetene tilknyttet graven ved festetid burde være regulert i gravferdsforskriften, for å sikre pårørende samme rettigheter som for ordinære urne- og kistegraver, samt for å sikre pårørende like rettigheter ved valg av samme gravtype, uavhengig av lokale kirkegårdsvedtekter. Dette mener jeg med bakgrunn i at vi lever i et demokratisk samfunn hvor like rettigheter tas for gitt som en folkerett. Forvaltere bør derfor være oppmerksomme på at mennesker som er i en situasjon hvor de skal gravlegge en av sine nærmeste er i en sårbar posisjon. Etter min mening ikke det ikke forventes at pårørende undersøker hvilke rettigheter man får om man velger navna minnelund i hjemkommunen

eller i en annen kommune. Dersom ønsket utvikling er at flere skal velge å gravlegges i navna minnelunder, må pårørendes rettigheter være likestilt med de andre gravtypene på gravplassen; Pårørende bør sikres mulighet for festerett, eller mulighet for forlenget leie av gravsted etter fredningstidens utløp.

Samsvar mellom utforming og vedtekter

Når festerett og rammene for forvaltning som avgjør hvordan minnelunden ønskes brukt avgjøres i kirkegårdsvedtektene, vil jeg hevde at en minnelunds utforming ikke alene kan sikre minnelundens funksjonalitet som et sørgested hvor pårørendes rettigheter er ivaretatt på en hensiktsmessig måte. Dette gjør at for å sikre funksjonaliteten av både den fysiske utformingen av minnelunden og rettighetene tilknyttet den, må både planlegging av utforming og vedtekter samsvare, dette vil si at vedtektene bør foreligge når formgiveren skal utforme minnelunden, slik at omgivelsene kan tilpasses ønsket bruk.

Fysisk utforming

Angående utformingen av navna minnelunder har jeg gjort meg følgende observasjoner:

Felles minnesmerke

Felles minnesmerke er etter min mening den navna minnelundens viktigste element, da det er minnesmerket, som definerer minnelunden som gravtype. Det er navnplatene på minnesmerket som skiller navna minnelunder fra andre gravtyper, som anonym minnelund. Jeg mener av denne grunn at det er viktig at utformingen kommuniserer tydelig at dette er et felles minnesmerke, som identifiserer de avdøde, og at tydeligheten kommer frem i formspråk og lesbarhet. Jeg vil hevde at utformingen av felles minnesmerke innvirker på minnelundens karakter. Ut fra observasjoner ved befaringene mener jeg at det er viktig å tenke gjennom minnesmerkets utforming og størrelse for å oppnå en god stedstilpassing.

Jeg fant det overraskende at ingen av minnesmerkene i de befarte anleggene tredde frem som monumentale, men at deres størrelse var godt planlagt i forhold til minnelundens størrelse. Den navna minnelunden på Haslum er et eksempel på dette, hvor minnesmerket er utformet som en to meter høy, massiv natursteinsvegg, men utformingen faller harmonisk inn i omgivelsene. Minnesmerkene som var av moderate størrelser, hvor alle navneplatene var samlet på et minnesmerke bød etter mitt syn på større utfordringer, da liten størrelse innvirker negativt på lesbarheten av navneplatene.

Navneplatene

Ut fra befarte navna minnelunder vil jeg hevde at lesbarheten av navneplatene på felles minnesmerke har proporsjonal relasjon i forhold til størrelsen på minnesmerke; Jo mindre størrelse på minnesmerket: jo mindre er arealet til navneplater, som resulterer i små navneplater. Dette gjør at minnesmerker i befarte anlegg, hvor minnesmerket har moderat størrelse, hadde redusert lesbarhet på navneplatene, grunnet størrelse. Størrelsen på navneplatene ved de befarte minnelundene har variert fra visittkortstørrelse på ca. 5 x 9 cm til 12,5 x 17cm. Lesbarheten av minneplatene påvirkes av materialvalg, skriftstørrelse og skrifttype. Materialer med høyt gjenskinn i, samt materialer med skyggevirksomheter i materialet reduserer lesbarheten grunnet refleksjoner. Av denne grunn mener jeg herdet glass er lite egnet material til navneplater. I mange de navna minnelundene hvor det var god lesbarhet på navneplatene var felles minnesmerke i to elementer eller flere, som ved Eiganes, Hundvåg, og Tilfredshet. Ved de fleste prosjekteksempelene var det benyttet skrifttype uten seriffer, som fonten arial, bortsett fra på Heimdal- Etter min mening var navneplater med visittkortstørrelse lite lesbare, da man må tett innpå minnesmerke for å lese navneplater av en slik størrelse. Ut fra befaringene mener jeg navneplater med størrelse 12x15, eller større, med skrift uten seriffer har god lesbarhet.

Lav høydeplassering på navneplatene førte til redusert lesbarhet i anlegg hvor navneplatene var små. Dette har konsekvens dersom man er svaksynt, og må man bøye seg ned for å lese navneplatene. Det er derfor min mening at kombinasjonen av liten størrelse på navneplatene og lav plassering på minnesmerker bør unngås og at plasseringen av navn bør planlegges slik at de er lesbare gjennom hele året. Det ble i de befarte anleggene observert

Navneskilt med god lesbarhet.

Navneskilt med lav lesbarhet.

Navneskilt med lav lesbarhet, og lav plassering.

noen konflikter mellom navneplatene og plassering av medbrakte blomster samt lykter, der hvor navneplatene hadde lav plassering og objektene delvis dekket til navneplatene. Det er viktig å ta høyde for at navneplatene plasseres i en høyde hvor denne konflikten unngås, eventuelt at minnelunden utformes med separat plassering av lys og blomster fra minnesmerket. Jeg mener at en god lesbarhet av navneplaten er viktig å etterstrebe for å oppnå en likestilling av grav i navna minnelund med ordinære urne- og kistegraver, da dette er den eneste personliggjøringen av avdøde i fellesanlegget.

Symboler og minneord

På befaringene er det observert at det er varierende om det benyttes minneord på navneplatene. I noen navna minnelunder som ved Eiganes er minneord både benyttet og ikke benyttet. I de fleste minnelundene som Moholt og Drøbak var minneord ikke benyttet. Symbolbruk på navneplatene forekom ikke i noen av minnelundene. Vår tids gravkultur preges i følge Kirsten Lunde av individualisme (2011). Jeg mener at valgmuligheten til personlig symbolbruk, og minneord på minnesmerket kan imøtekomme pårørendes behov for individualisme og at dette kan skape en økt tilhørighet til en felles gravtype for pårørende. Jeg mener også at en slik individualisering kan bidra til å skape et mer tydelig skille mellom felles minnesmerker i navna minnelunder som individuelle graver, og andre felles minnesmerker som krigs- og katastrofeminnesmerker.

Plassering av lys og blomster

Ved alle prosjekteksemplene kunne pårørende plassere avskårne blomster og kranser i minnelunden. Kirkegårdsvedtektene til prosjekteksemplene varierte angående bestemmelser om det var tillatt med plassering av lys eller ikke. Ved befaringene ble det observert at plassering av lys og blomster som regel var plassert tett inntil felles minnesmerke, uavhengig av om vedtektene definerte plasseringen til *'ved felles minnesmerke'* eller *'på dertil anvist sted'*. Dette fellestrekket kan ha sammenheng med utformingen. Da det var varierende om formspråket viste tydelig hvor lys og blomster skulle plasseres, som ved Heimdal, eller ikke hadde et tydelig definert sted for lys og blomster, som ved utvidelsen på Moholt. I flere av de befarte anleggene kom plasseringen av lys og blomster i konflikt med navneplatene, enten ved å tildekke platene, eller ved tomme vaser og visne blomster ved sokkelen. Et fellestrekk for anleggene hvor denne typen konflikt oppstod var at *'dertil anvist sted'* ikke var tydelig definert i utformingen, eller hadde en svært diskret utforming. Dersom blomster og lys tillates ved minnesmerket mener jeg er det viktig at minnesmerket er utformet med en høyde og form som gjør at lys og blomster ikke kommer i konflikt med lesbarheten av navneplatene.

I prosjekteksemplene hvor stedet for lys og blomster var et tydelig separat element fra minnesmerkene, som ved Heimdal og Stavne, ble det ikke observert denne typen konflikter. Etter min mening anses det av denne grunn gunstig å anlegge element for lys og blomster separat, da det ikke er observert større konflikter mellom blomster, lys og minnesmerke ved en slik utforming. som nevnt i avsnitt 2.7, har Bilfeldts erfaringer med et forskjellig uttrykk på blomster, som gjør at hun mener element for blomster ikke bør anlegges i rommets sentrale deler (2011). Jeg mener dette er gode råd for å sikre at det ikke oppstår et uryddig uttrykk, og for å unngå at personlige effekter blir plassert uten konflikt med navneplater.

På grunnlag av Sørensens påstand om at moderne utforming endrer bruken fra handling til opplevelse (2007-2008), mener jeg utformingen bør tilrettelegges for handlinger tilpasset minnelundens funksjon som sørgested, som lystening og medbrakte blomster til graven. Etter min mening er det viktig at formgiveren har et bevisst forhold til konfliktene som kan oppstå, dersom denne typen element ikke løses i utformingen.

Personlige gravgaver

På befaring er det observert at mange pårørende plasserer gravgraver som tegninger, bamser, brev, navnesteiner, lykter og andre pyntegjenstander ved felles minnesmerke. Plasseringen viste at pårørende som regel plasserer disse gjenstandene så nært som mulig navneplaten de har relasjon til. Dette mener jeg kan virke invaderende på andre pårørende, blant annet grunnet den nære plasseringen til andre navneplater.

I de befarte navna minnelundene var det i kirkegårdsvedtektene fastsatt at det kun var tillatt med

utplassering av blomster og lys, eller kun blomster. Observasjonene viser at pårørende som utfolder sin sorg tar med seg de gjenstandene de ønsker til graven, uavhengig av vedtektenes bestemmelser. Dette gjør at forvalterne bør at stilling til om slike objekter bør fjernes eller flyttes til stedet hvor blomster og lys skal plasseres. Dersom det skal etableres rutiner hvor gravplassens ansatte har mulighet til å fjerne, eller flytte slike gjenstander, bør dette være nevnt i kirkegårdsvedtekt, så pårørende er bevisst muligheten for at deres gjenstander kan bli flyttet. Denne typen rutiner mener jeg kan bidra til å minne de pårørende om at navna minnelunden er en felles gravtype og man bør ta hensyn til hverandres sorg. Bilfeldt påpeker at pårørendes behov for å pynte graven med andre gjenstander en kun blomster og lys. Hun fremhever viktigheten av at en avgjørelse på hvilke gjenstander som skal tillates fastsettes allerede i planleggingsprosessen, slik at formgiveren har mulighet til å tenke ut steder for denne typen formål i minnelunden (2011). Av denne grunn støtter jeg påstanden om at kirkegårdsvedtekter bør ta stilling til om gravgraver skal tillates eller ikke, hvor de eventuelt skal plasseres og om de kan fjernes av gravplassens ansatte.

Sittemuligheter

I de fleste prosjekteksemplene fantes det sittemuligheter tilknyttet minnelunden. I enkelte av de befarte minnelundene, som ved Eiganes, manglet sittemuligheter nær minnelunden. Om det fantes ryggdekke og utsikt mot minnesmerket varierte i prosjekteksemplene

Arkitekten Jahn Gehl hevder at gode sittemuligheter gjør lengre opphold mulige i byrom, og at sittemulighetene åpner for aktiviteter (2007). Når det gjelder slike sårbare aktiviteter som sorgbearbeidelse, så mener jeg at sittemulighetene bør tilrettelegges i halvprivate, eller halvoffentlige rom, med en form for skjerming, for å skape trygge rammer for denne typen aktivitet. Når det gjelder gangveier, mener jeg disse bør tilrettelegges som offentlige rom, da de bør invitere til bruk. Jeg mener sittemuligheter også kan bidra positivt til opplevelsesverdien av minnelunden. Denne type tilrettelegging mener jeg var best ivaretatt i minnelundene hvor det fantes sittemuligheter hvor det var en form for ryggdekke og utsikt mot felles minnesmerke, som ved minnelundene Haslum og Heimdal.

Beplanting

I prosjekteksemplene er det varierende bruk av type og mengde av felles beplanting. Alle de befarte anleggene hadde grønne gressflater på gravfeltene, bortsett fra den første minnelunden på Moholt. Dette er i tråd med Berglunds anbefalinger angående et grønt innbydende dekke på gravene (1994). Et fellestrekk er at ved anleggene hvor kunstnere har hatt ansvar for utformingen, er det mindre vegetasjonsbruk enn i anlegg hvor landskapsarkitekter har vært engasjert. Vegetasjonen kan brukes som et avgrensende, romdannende element som ved den navna minnelunden på Haslum, hvor den klippa bøkehekken skaper et hegn som skiller minnelunden fra det resterende kirkegårdsanlegget. Landskapsarkitekten Berglund hevder at store trær skaper en sakral stemning i minnelunder (1994), jeg vil påstå at åndelighet er noe som bør være valgfritt å tolke inn i vegetasjonsbruk, men at store trær har en funksjon for å skjerme mot omgivelsene og kan bidra til å gi minnelundene et særpreg. Jeg mener vegetasjonsbruken er et viktig virkemiddel for å skape et romlig hierarki, etter s prinsipper om romdannelse (nærmere beskrevet på side 103) for å skille mellom de ulike måtene en gravplass brukes på i dagens samfunn.

Bruk av vann

Vannelementer var lite utbredt i befarte anlegg. I prosjekteksemplene var det kun to anlegg som hadde vann som del av utformingen. På Haslum utgjør vannspeilet et sentralt fokuspunkt. På Tanum er det et lite vannspeil på granittelementet foran "Livets hjul" til å plassere blomster i, hvor det er montert rist over for å støtte opp blomstene. I Sverige er denne typen bruk av vann i navna minnelunder mer vanlig. Bilfeldt påpeker at vannelementer av denne typen bør ha en anordning som støtter opp blomstene, og at det er gjennomstrømming i vannet for at det skal holde seg friskt og ikke bli illeluktende (2011). Jeg stiller meg positiv til mer utbredt bruk av vannarrangement, men mener man bør være oppmerksom på at det kan oppstå driftsproblemer slik som ved Haslum og Eiganes. Formen bør derfor være nøye planlagt, for å unngå lekkasjer og driftsproblemer.

Skjerming fra hoved gangvei

Bruken av gravplasser er på befaringene observert at varierer fra turgåing, jogging, stell av graver og stille iakttagelse. Alle disse bruksmåtene utfoldes i et offentlig rom. Et viktig hensyn for å bistå

pårørende i sitt sorgarbeid er å tilrettelegge for forskjellig type bruk. Berglund påpeker viktigheten av å tilrettelegge for at besøkende kan føle seg trygge til å slippe frem sine indre følelser ved besøket i minnelunden (1994). For å tilrettelegge for slik bruk mener jeg må navna minnelunder bør ha en form for skjerming fra hoved gangstien. Et virkemiddel for å oppnå skjerming er hierarkisk inndeling av landskapsrom, etter Gehls prinsipper som er beskrevet i avsnitt 2.7. Minnelunden bør utformes som halvprivate soner som oppleves mer skjermet, enn den offentlige sonen gangveien gjør. Dette kan løses ved å plassere minnelunden tilbaketrukket fra hovedgangvei. Berglund presiserer videre at minnelunder skal tilrettelegges slik at støy holdes ute (1994). Jeg vil hevde at det er viktig å planlegge minnelunder slik at de er skjermet for visuell og audiell støy, så langt det lar seg gjøre etter stedegne forhold, for å tilrettelegge for minnelundens primærfunksjon som grav- og sørgested.

Fokuspunkt

Fokuspunktet er et naturlig blikkfang og felles for de befarte minnelundene er at det i alle minnelundene var minst et objekt å feste blikket på. I prosjekteksemplene er det ulik bruk av fokuspunkt, hvor fokuspunktet var vann, trær, eller en kirke. I noen av minnelundene som på Stavne er felles minnesmerke fokuspunkt i minnelunden. På Haslum var fokuspunktet et sentralt vannspeil. På Tilfredshet kirkegård er plasseringen av minnelunden tilrettelagt med særlig hensyn til stedegne forhold, slik at utsikten mot Nidelva gir et naturlig fokuspunkt. Berglund hevder at et sentralpunkt for blikket kan bidra til å finne indre fred og bør ha en symbolsk verdi, videre påpeker hun at flere sentralpunkt bør unngås i en minnelund (1994). Jeg mener det er viktig å tilrettelegge et fokuspunkt for å bidra til at den navna minnelunden har en opplevelsesverdi som innbyr til lengre opphold.

Utsyn

Berglund påpeker at pårørendes mulighet til å få overblikk over omgivelsene bør ivaretas i minnelunder (1994). Denne type tilpasning for utsyn er svært avhengig av stedegne forhold kirkegårdens plassering og av omgivelsenes vilkår. Det er dermed ikke gitt at dette kan oppnås i like stor grad i alle anlegg. Jeg mener en god form for tilrettelegging for å få både utsyn og skjerming, er å benytte formklippede hekker, som ved Haslum, hvor tykkelsen på hekken gir god skjerming, mens høyden er tilpasset at man kan se omgivelsene når man sitter på benkene i minnelunden.

Religionsfrihet og symbolbruk

Berglund påpeker at forvaltningen bør tilrettelegges med frihet i religiøse uttrykk og mulighet for å tolke symboler (1994). Etter endringene i gravferdsloven er religionsfrihet på gravplasser nå blitt lovfestet norm. I prosjekteksemplene ble det observert moderat bruk av symboler, og ingen av symbolene var direkte knyttet til enkelte religioner. Navna minnelunder har primært urnegraver, og er av denne grunn ikke forbeholdt alle religioner slik gravtypen utformes i dag, en ytterligere tilpasning vil være å tilrettelegge for en andel kistegraver tilknyttet minnelundene, som ved Eiganes. På den andre siden har ofte religioner behov for en felles tilhørighet og mulighet til å uttrykke sine riter og symboler, og vanlig praksis i dag er etablering av religionstilpassa gravfelt som muslimske felt. Av denne grunn mener jeg at navna minnelunder bør utformes som i dag, med moderat symbolbruk, og at spesielle tilpasninger som kistegraver i navna minnelunder, kan vurderes, men ikke er en nødvendighet, da det er valgmulighet mellom ordinære kiste- og urnegraver. Berglund hevder også at minnelunder bør utformes med en åndelig tyngde (1994). Jeg mener symbolbruk, eller store trær kan bidra til å gi en fredfull stemning i minnelunden. Sirkelen er et religionsnøytralt symbol som gikk igjen i befarte anlegg, som ved Hundvåg, Haslum og Jåttå navna minnelund. Religionsfrihet mener jeg er godt ivaretatt i symbolbruken i de befarte anleggene.

Plassering av gravfelt

I alle minnelundene har gravfeltene hatt en direkte, eller nær tilknytning til de navna minnelundene. Jeg mener det er et viktig prinsipp i utformingen at det er en forbindelse mellom gravfelt og minnesmerker for å skape en tilhørighet mellom grav og minnesmerke for de pårørende.

Gravfeltenes plassering er en viktig del av navna minnelunder. Ved å minske på størresleskravene for urnegraver som er blitt gjort ved Drøbak, mener jeg det er det en risiko for at redusert størrelse gå ut over kvaliteten på landskapsrommet, som sørgested for de pårørende.

Gjenkjennelighet

Ved de befarte stedene hvor det ble observert at det var mange gravlagte i minnelunden, kommuniserte minnesmerket og formspråket tydelig funksjonen som gravsted. Dette vil si at man enten leste funksjonen ut av minnelundens form, som ved Moholt, eller at navneplatene var organisert slik at de var godt synlige på avstand og lett lesbare. Jeg vil hevde at disse to forholdene bidrar til å gi en gjenkjennelse av minnelunden som gravsted og sørgested. At gjenkjennelighet i formspråket kan bidra til å gjøre en minnelund populær kan tolkes ut av konteksten ved Moholt, hvor minnelunden har en tydelig lesbarhet, gjennom et klassisk design som minner om en rammegrav. Minnelunden ble så populær at det måtte anlegges en ny minnelund på stedet etter to års bruk. Sammenligner man dette med den navna minnelunden på Stavne, hvor minnelunden har en moderne utforming med utradisjonelt formspråk og materialvalg i glass og stål, ser man at i på Stavne kun en eneste person gravlagt. De to anleggene hadde samme forutsetninger ved anleggelse, men har svært forskjellig resultat i antall gravlagte i minnelunden. Jeg hevder at forskjellen har sammenheng med gjenkjenneligheten av primærfunksjonen som gravsted.

Tim Flohr Sørensen påpeker at kistegravens estetikk ligger i handling, mens plenavdelingens estetikk defineres av opplevelsen av stedet (2007-2008). Jeg mener Sørensens påstand om estetiske opplevelser kan overføres til navna minnelunder da utformingen av navna minnelunder også gjør at tradisjonelle handlinger som å stelle ved graven faller bort, og erstattes av en mer iakttagende opplevelse av minnelunden. Denne forandringen i bruk mener jeg understreker viktigheten av en gjenkjennelse av funksjonen som gravsted, slik at opplevelsen av lys, lyder og lukter ikke virker så fremmedgjort at man ikke oppnår en sanselig kontakt med gravstedet.

Jeg mener at identitet tilknyttet gravstedet er en viktig del av gjenkjennelsen for pårørende. Dette mener jeg på bakgrunn av at erfaringer fra navna minnelunder fra Drøbak, hvor saksbehandler i Drøbak og Frogn kirkelige fellesråd, Govert van der Brink forteller at etter den navna minnelunden i Drøbak ble tatt i bruk for to år siden, har ingen valgt plass i den anonyme minnelunden, mens 16 urner er satt ned på den navna minnelunden (2012). Dette eksempelet viser i praksis at det ved denne kirkegården foretrekkes minnelund hvor det er tilknyttet identitet, over anonyme minnelunder.

Vinterdrift og årstidsvariasjon

På minnelundene som er befart virker det som det i ulik grad er planlagt for snøfall. I flere av anleggene var navneplatene eller inskripsjonene montert tilnærmet horisontalt, som vil si at de kan tildekkes av snø. Berglund påpeker at minnelunder bør planlegges med hensyn til årstidenes endringer og beholde sine viktigste egenskaper gjennom hele året (1994). Skal dette hensynet oppfylles bør det planlegges for at pårørende kan finne igjen navneplaten gjennom hele året. Når det gjelder vinterdrift bør det måkes frem til minnesmerket, dersom Berglunds råd skal imøtekommes. I følge Lunde måkes det ikke frem til graver på norske gravplasser (2012a). Dette vil si at en slik tilrettelegging ikke vil likestille navna minnelunder med andre gravtyper, men tilrettelegge for særbehandling av pårørende som har valgt gravtypen. Dersom det skal måkes er plasseringen av navneplaten viktig å ta hensyn til med tanke på dette. Utformingen bør gjøre det enkelt å måke snø, da vinterdrift bør innebære at pårørende kommer helt frem til navneplatene i anlegget. Årstidsvariasjon mener jeg at kan oppnås med et variert plantevalg, hvor det planlegges med arter som gjør at noe blomstrer gjennom hele vekstsesongen.

Universell utforming

Nyanlegg og utvidelser av eksisterende anlegg skal følge krav til universell utforming gitt i byggeteknisk forskrift. I prosjekteksemplene er det flere av anleggene som var anlagt før gjeldende byggeteknisk forskrift tredde i kraft i 2010, noe som gjorde at de ble bygget etter mindre strenge krav enn gitt i gjeldene byggeforskrift. Allikevel var det moderate stigningsforhold i alle prosjekteksemplene, som er innenfor dagens regelverk. Det var varierende i hvilken grad fremkommeligheten var universelt utformet, da gress er et vanlig dekke på kirkegårder og var benyttet flere av i minnelundene som Eiganes, Drøbak, Moholt og Heimdal. På Heimdal var det ikke trinnfri adkomst til minnelunden. Jeg mener at gangstien i navna minnelunder bør lede frem til minnesmerket, og at det bør anlegges et fast dekke på hele strekningen for å tilrettelegge for optimal fremkommelighet. Gode eksempler på denne type tilrettelegging finnes i navna minnelunder som Stavne, Tilfredshet og Jåttå. God lesbarhet av navneplater, og tilrettelegging av benker med

armene og ryggstøtte er også en viktig tilrettelegning for universell utforming. Dette er forhold som ikke direkte nevnes i byggeteknisk forskrift, men er en direkte konsekvens av diskriminerings- og tilgjengelighetsloven. Dette gjør utforming av benker og lesbarhet til viktige virkemidler for å tilrettelegge for minnelundens primærfunksjon som sørgested for mennesker i alle aldre.

Bevegelsesmønstre

I noen av prosjekteksemplene var det ikke anlagt gangstier frem til minnesmerket, man måtte gå over gress for å komme frem. I andre minnelunder var det kun en tilkomst via gangvei, som ved Stavne. På Hundvåg og Tilfredshet var det god fremkommelighet, da det var alternative ruter inn til minnesmerket via gangvei. Sørensen påpeker at kirkegårdens fysiske rammer på forhånd definerer vår kroppslige bevegelse (2007-2008). Jeg mener av denne grunn at er viktig å planlegge for alternative bevegelsesmønstre ved å tilrettelegge for tilkomst til minnesmerkene fra mer enn et punkt på gangveien. Dette mener jeg også kan bidra til å oppnå Berglunds intensjon om en fredfull stemning, ved at god fremkommelighet er et planleggingsgrep som kan tilrettelegge for at flere mennesker kan oppholde seg i minnelunden samtidig.

Romlige hierarkier

I prosjekteksemplene var det få av minnelundene som hadde tydelige romlige inndelinger, de fleste var anlagt åpent i landskapet, nær gangsti. De to anleggene som skilte seg ut ved å ha et tydelig romlig hierarki var Stavne og Haslum. På Stavne var det soneinndelingen, og skillet mellom innsiden av minnesmerket og det åpne landskapet rundt. På Haslum var minnelunden skjermet med en tydelig avgrensende hekk, som skapte en halvoffentlig sone i minnelunden. Jeg mener denne hekken hadde en viktig funksjon i anlegget, da den bidro til å gi en trygghetsfølelse i minnelunden, og slik var utformet i tråd med Gehls romlige hierarki med tanke på grad av offentlighet.

Sørensens påstår at kirkegårdens fysiske rammer bestemmer våre bevegelser (2007-2008). For å utforme en minnelund som gir gode rammer for planlagt bruk, mener jeg formgiveren må ha et bevisst forhold til bevegelsesmønstre og hvilken bruk som er intendert i de ulike deler av anlegget. Dette mener jeg er et viktig virkemiddel for å tilrettelegge for den differensierte bruken som finnes i gravplassanlegg i dag, både som sørgested, sted for stille kontemplasjon og for turbruk. For å tilrettelegge for turbruk mener jeg gangveien bør anlegges som offentlig rom. Den navna minnelunden skal være et sted for å bearbeide sorg, og trenger etter min mening en skjerming som definerer minnelunden som et halvoffentlig landskapsrom, med områder som kan oppleves som halvprivate soner i minnelunden. Denne typen romlige avgrensinger kan også etter min mening, bidra til å oppnå Berglunds intensjon om en åndelig dimensjon, ved å skape romdannelser slik at det oppleves behagelig for flere å sitte alene eller i små grupper i minnelunden.

4.6 Sammendrag av observasjoner om navna minnelunder

Det ble observert en del fellestrekk i navna minnelundene som er presentert i avsnitt 4.3. Disse fellestrekkene er:

- Alle de navna minnelundene i prosjektekseemplene er anlagt med 90 urnegraver, eller flere.
- På befaringene er det observert at det er overvekt av er eldre mennesker og spedbarn som gravlegges i navnet minnelund.
- Det er hovedsakelig urnegraver som blir benyttet. I prosjektekseemplene var det kun ved Eiganes det er tilknyttet en andel kistegraver til minnelunden.
- De fleste gravfeltene som var tilknyttet navna minnelunder i prosjektekseemplene var dekket av gress.
- Ved alle prosjektekseemplene var det mulighet for å plassere avskårne blomster i minnelunden etter vedtektenes ordlyd.
- Ved de fleste prosjektekseemplene åpnet vedtektene for å plassere lys i minnelunden, men ingen av anleggene hadde egne stativ eller sted som kun var dedikert plassering av lys.
- Alle var utformet enten uten symboler eller med religionsnøytral symbolbruk.
- Lesbarheten av felles minnesmerker henger sammen med navneplatens størrelse, de navneplatene som hadde god lesbarhet var minimum ca. 5,5 x 20 cm, men størrelsene på lesbare navneskilt varierte. Det var lav lesbarhet på navneskilt med dimensjoner rundt 8,5 x 5 cm (visittkortstørrelse). I alle prosjektekseemplene er det benyttet skrifttyper uten seriffer på navneplatene.
- Alle befarte navna minnelunder har navneplate, eller innskripsjon hvor minimum avdødes navn, fødsels- og dødsdato er inngravert.
- I de navna minnelundene hvor det var god lesbarhet på navneplatene var felles minnesmerke delt inn i to elementer eller flere.
- Symbolbruk på navneplatene forekom ikke i noen av minnelundene.

For å kunne bidra til å ivareta funksjonaliteten som gravsted er det etter min mening viktig at man tilrettelegger en navna minnelund som sørger for flere. Det bør være en samtidig planlegging av vedtekter og utforming, for å oppnå samsvar mellom intendert bruk, rettigheter ved gravtypen og utformingen. Ved etablering av navna minnelunder mener jeg at det i utformingen bør være gjennomtenkt et samsvar i forholdene mellom, minnesmerkets form og størrelse, navneplatens form og størrelse, plassering av lys, blomster og gravgaver, sittemuligheter, beplantning, skjerming, utsyn, religionsnøytral symbolbruk, gjenkjennelighet som gravsted, universell utforming, romlig hierarki og fremkommelig tilrettelegging av bevegelsesmønstre. Disse forholdene bør etter min mening utformes slik at anlegget kan driftes gjennom hele året og tilrettelegges med årstidsvariasjoner. Utfyllende argumentasjon for disse synene finnes i avsnitt 4.3 og 4.5.

Det lar seg vanskelig definere en universell oppskrift på funksjonell utforming av minnelunder, da utformingen må tilpasses etter stedegne forhold. Enkelte forhold som innvirker på opplevelsen er vanskelige å definere, som skala i det overordna landskapsrommet. Jeg mener et skille som er viktig å definere i utformingen er skillet mellom gjenkjennelighet av navna minnelunder som personlige graver og andre fellesanlegg som anonyme graver, krigs- og katastrofeminnesmerker.

4.7 Forslag til videreutvikling av gravtypen navna minnelund

Funksjonalitet vil i denne oppgaven si å tilrettelegge etter sørgende sine behov. Ved granskingen av dagens utforming av navna minnelunder er det flere idéer jeg har kommet opp med som jeg mener kan bidra til å øke funksjonalitet og slik popularitet av navna minnelund, ved å gjøre grep som tilrettelegger for personliggjøring av navneplatene og fysisk utforming som tilrettelegger for endringer i bruk av navna minnelunder.

Symbolbruk og minneord på navneplater

Bilfeldt påpeker at en mulighet for å gjøre gravene mer personlige er ved å gravere inn yrkestitler eller symboler, og bestemme skrifttypen man vil ha selv på navneskiltene og da denne personliggjøringen kan fortelle en historie om den avdøde (2007). Jeg stiller spørsmål til hvor helhetlig og estetisk et minnesmerke vil oppleves, dersom det er fritt valg av fonter og skrifttyper, men jeg støtter påstanden om en tilrettelegging for individualitet. Vår tids gravkultur preges i følge Kirsten Lunde av individualisme (2011). Min påstand er at valgmuligheten til personlig symbolbruk, og minneord på minnesmerket kan ivareta pårørendes behovet for individualisme og at dette bidra til å gi pårørende en økt tilhørighet til en felles gravtype, vil jeg anbefale å åpne for mer bruk av symboler og noen korte ord til minne om den avdøde på navneplatene. Dette vil jeg hevde kan bidra å likestille valgmulighetene man har ved valg av i navna minnelund, med ordinære urne- og kistegraver. Dersom man ønsker å regulere hva som blir skrevet, eventuelt hvilke symboler som får benyttes, kan dette tas inn i kirkegårdvedtektene. Dette kan gunstig forvaltningsordning for å unngå symboler med negativ ladning, eller upassende minneord, som kan virke støtende for andre pårørende som har tilknytning til minnesmerket.

Tilrettelegge for nye begravelsesriten ved felles minnesmerke - Kistebord

I mitt arbeid med denne masteroppgaven har samtaleemnet med folk jeg har møtt fort sporet inn på gravplassplanlegging. Under en dialog med en anonym kilde angående valg av grav kom følgende ytring: *"Det som er så fint med kistegravlegging er at man får bært den man har kjær til sitt siste hvilested. Hva som skjer med kista etter dette, er ikke så farlig. Da føler man at man har gjort det man kan."*

Dette fikk meg til å tenke på hvordan begravelsen avsluttes. For vedkommende person opplevdes det kunstig å sende kista med en bil, som en siste avskjed. Ved en ny gravtype som navna minnelund mener jeg det burde være mulighet for fysisk tilrettelegging av nye skikker ved bisettelsen, som muligheten for å bære kista til det siste hvilested, som kan være en symbolsk handling. Mitt forslag for slik tilrettelegging er at der det anlegges navna minnelund ved gravplasser tilknyttet kapell, kirke eller seremonirom kunne anlegges et opphøyd i kistens størrelse i den navna minnelunden; et kistebord. Rundt dette bordet må det anlegges rom nok til at en form for avskjedsseremoni kan finne sted. Slik kan pårørende bære kisten til graven og jordpåkastelsen kunne skje der, før kisten så bæres, enten av de nærmeste pårørende, eller personer fra begravelsesbyrået, tilbake til bårebilen. Ved en slik ending av begravelsesritet, vil jeg hevde at tilretteleggelsen fører til at pårørende får en verdig siste avskjed ved graven, som kan bistå med å gi dem fred, selv om liket skal kremes.

5

Registeringer og analyser av prosjektområdet

Fra det valgte
prosjekteringscaset
St. Jacob kirkegård med utsikt
mot Ulriken og Byporten i østlig
retning.

5.1 Forutsetninger for valg av prosjekteringscaset

I valg av prosjekteringscaset var målet å velge et sted hvor jeg kan ta tak i utfordringer man står ovenfor i den daglige forvaltningen, samt å kunne prosjektere en funksjonell navnet minnelund tilpasset stedegne forhold. I dette kapitlet presenteres grunnlag for valg av prosjekteringscase, og en presentasjon av prosjekteringscaset med relevante registreringer og analyser.

5.2 Valg av prosjekteringscase

Under et Norske landskapsarkitekters forening fagdag i Gjøvik 2012 kom jeg i dialog med Frode Rønnesdal ved Bergen Kirkelige fellesråd (heretter klat BKF) angående masteroppgavens tema. Rønnesdal viste stor interesse og tilbød at BKF kunne stille med forslag til prosjekteringsområder for masteroppgaven og videreformidlet forespørselen. BKF foreslo så tre konkrete prosjekteringsområder hvor de vurderer å anlegge navna minnelund, som jeg kunne velge mellom.

- St Jakob kirkegård: En middelalderkirkegård i indre by, i Kong Oscars gate.
- Storetveit kirkegård: En kirkegård i et forstadsmiljø nær Fana.
- Fyllingsdalen kirkegård: Utvidelse av eksisterende gravplass på et areal som i dag er å regne som uberørt skog.

Den 25. mai 2012 var jeg i møte med sjef for BKF Forvaltning, Inghild Hareide Hansen og sjef for BKF Landskap, Bjarne Lien. I møtet drøftet vi prosjekteringsområdene. I de tre forslagene var premissene forskjellige. På Storetveit var plasseringen av minnelunden fastsatt. Minnesmerket var ønsket plassert ved en mur på en liten kolle inntil gangstien. På St. Jacobs er alle gravene med tilhørende gravutstyr vedtatt bevart og kulturmiljøet må tas hensyn til i prosjekteringen. Fyllingsdalen bød på utfordrende skogsareal i en kupert skråning, og tilknytning til eksisterende gravplass måtte løses (Hansen og Lien 2012).

Rammene som ble lagt angående plasseringen på Storetveit synes jeg var for fastsatte i forhold til intensjonen min og ble derfor utelukket som prosjekteringscase. Da stod valget mellom etablering av minnelund i uberørt skogsterreng på Fyllingsdalen kirkegård, eller i et kulturhistoriskmiljø på St. Jacob kirkegård. Begge prosjekteringscasene oppfylte krav til prosjekteringsområde, men jeg mente det ville mer utfordrende å ta tak i St. Jacob, hvor prosjekteringscaset kan vise at navna minnelunder kan etableres som et bærekraftig tak ved gjenbruk av nedlagte kirkegårder. Det kulturhistoriske hensynet synes jeg var en spennende ramme for prosjekteringen og av min interesse for kulturmiljø og historie, valgte jeg St. Jacob kirkegård som prosjekteringscase. Jeg tok tak i prosjektet med Miljøverndepartementet sitt utsagn i bakhodet; Kulturminnervernet kan sikres ved bevaring med ny bruk (2000).

Prosjekteringsdelen av denne masteroppgaven vil være å prosjektere en navnet minnelund på St. Jacob kirkegård. Prosjekteringsoppgaven er blitt utviklet i dialog med landskapsarkitekt Frode Rønnesdal ved BKF.

Kulturhistorisk miljø med klassiske graver fra 1800 tallet på St. Jacob kirkegård.

Prosjekteringsområdet på Storetveit kirkegård. Minnesmerket skulle plasseres til høyre i bildet, i tilknytning til muren, som er delvis sjult av busker langs gangstien.

Urnefelt med uberørt skog i bakgrunnen, Fyllingsdalen Kirkegård.

5.3 Om prosjekteringsområdet

St. Jacobs kirkegård ligger i kjernen av Bergen by, inntil Kong Oscars gate. Kirkegården ligger på sentrumssiden av byporten og med en sentral beliggenhet som en grønn lunge i Bergen sentrum. For å dokumentere hvilke lokale hensyn som må tas ved prosjekter ble det utført registreringer og analyser av St. Jacob kirkegård. Registreringene og analysene som er utført omhandler:

Registreringer:

Av eksisterende forhold, bruk, kulturminner, historisk utvikling og vegetasjon på kirkegården.

Analyser:

Sol og skyggeførhold
Romdannelser på kirkegården

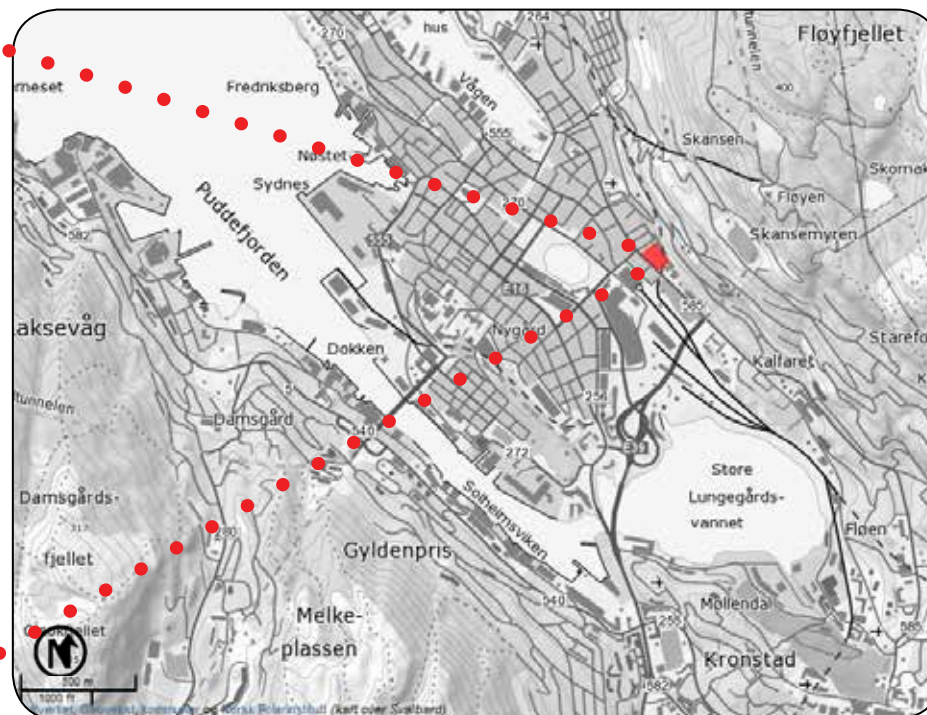
På bakgrunn av registreringer og analyser, presenteres valgt prosjekteringsområde, med rammer for prosjektet i avsnitt 5.9.

Over: 3d bilde av Bergen sentrum. Kart fra finn.no

Under: Flyfoto av St. Jacob kirkegård.
Kart fra norgebilder.no

Under: Kart over Bergen hvor St. Jacob kirkegård lokasjon er uthevet i rødt. Kart fra norgebilder.no

Plassering i landskapet

St. Jacob kirkegård ligger til ved bunnen av Fløyfjellet. Fløyen danner en naturlig høy vegg bak kirkegården, i landskapsrommet mot nordøst. Landskapsformen på selve kirkegården er vist som vist i avsnitt 5.4.

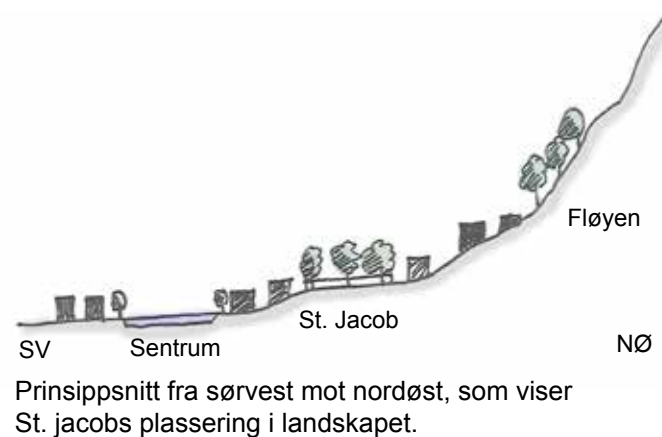
Naboforhold

Mot nordøst er nærmeste nabo Domkirkehjemmet som er et privateid sykehjem. Enkers aldershjem er nærmeste nabo i Øst. Mot Nordvest ligger det tradisjonelle bygårder fra 1800 tallet i 4-5 etasjer, som benyttes til boligformål. I sørvest i Kong Oscars gate er det varierende bebyggelse av ulik høyde. Mot sørøst er adkomstveien til Domkirkehjemmet og Enkers aldershjem.

Byporten ligger sørøst for kirkegården, og markerer den gamle bygrensen. Kirkegården er lite skjermet mot bebyggelsen i nord og øst. Beboerne her har direkte innsyn på kirkegården fra bygårdene, fra Domkirkehjemmet har vegetasjonen en delvis skjermende effekt. Avgrensingen mot Domkirkehjemmet ligger nesten vegg i vegg med bygningen og er kun adskilt av et støpejernsgjerde.

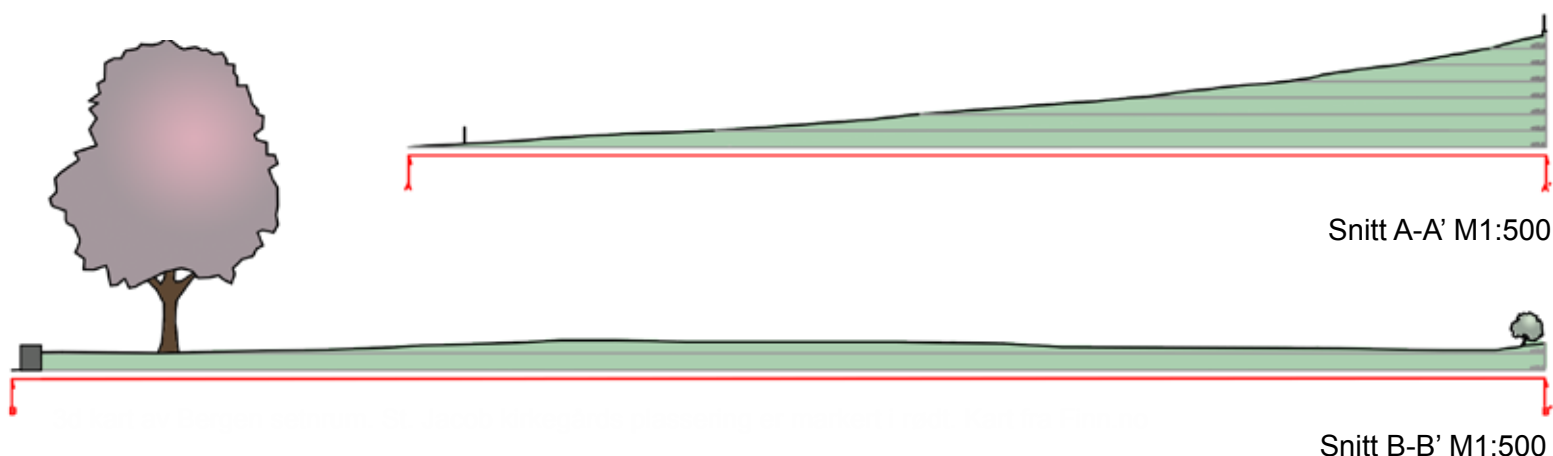
Adkomst - Infrastruktur

Det er kort gangavstand både til togstasjonen, bybanen og busstasjonen fra St. Jacob. Gangavstanden fra disse kollektive transportmidlene ble målt og varierer mellom 470 til 180 meter. Det går også busser mellom sentrum og Kalfaret i Kong Oscars gate. Nærmeste parkeringshus finnes på Byporten kjøpesenter, ved busstasjonen. Gangavstanden til parkeringshuset er ca. 470 meter. Alle disse forbindelsene ligger på sørvestsiden av kirkegården. Den naturlige adkomsten til kirkegården er dermed fra Kong Oscars gate i sørvest.

5.4 Snitt av eksisterende terreng

Snittene av det eksisterende terrenget på St. Jacob kirkegård viser terrengforholdene på kirkegården. Det slak helning i nordvestlig-sørøstlig retning. I Nordøstlig- sørvestlig retning er det et brattere helningsforhold som slakker ut mot sørvestlig retning. Dette er en landskapsform som naturlig forekommer grunnet plasseringen av kirkegården ved bunnen av Fløyfjellet. På det bratteste er helningen ca. 1:5. Helningen fra nordøst til sørvest tilfredsstillende ikke krav til universell utforming etter byggeteknisk forskrift som er helning 1:20, men helning 1:12 tillates over kortere distanser (Lovdata 2012), men er 1:12 over store deler av strekningen. Snittlinjene hvor snittet er tatt er markert i rødt i kartet til høyre.

5.5 Registeringer på St. Jacob kirkegård

For å klargjøre hvilke lokale hensyn som må tas på St. Jacob kirkegård ble det utført registrering av stedegne forhold. Registreringene har som arbeidsverktøy bidratt til å gi økt kunnskap om prosjektområdet. Følgende ble registrert:

Hovedtrekk

Kirkegårdens karakter preges av gravutstyret som dominerer i helhetsinntrykket, kombinert med store trær og det er lite beplantning i busksjiktet på gravfeltene.

Bruk av kirkegården

Kirkegården er nedlagt og har derfor hovedsakelig funksjon som et rekreasjonelt område. På kirkegården er det godt skiltet med kirkegårdens historie, for dem som ønsker å oppleve kirkegårdens kulturhistoriske verdi. På befaring er det registrert at kirkegården brukes til turgåing av beboerne på Enkers aldershjem og Domkirkehjemmet, og til lufting av hunder. Det ble observert at gangveien på utsiden av kirkegårdsgjerdet ble mye brukt, da denne har funksjon som fortau til Kong Oscars gate. Det er lite gjennomgang på kirkegården, da gangstien gjennom kirkegården kun leder til en blindvei som stopper ved Domkirkehjemmet i nord.

Naturmangfold og dyreliv

På befaring ble kun sett duer, men det var fulgekviser i trærne. Ett søk i Direktoratet for naturforvaltning sin naturbase ble utført som viste at det var ikke registrert rødliste-arter, eller verneområder i området. Søket viste at det er innført landskapsvern for dyrelivet på Fløyfjellet (Dirnat 2012).

Lokalklima

Kirkegården ligger lunt til med bygninger på alle sider, og lite vindutsatt i det overordnede skålforma landskapet. Trærne på kirkegården skaper mye skygge, selv midtsommers.

Inngjerding og murer

På sørvestsiden av St. Jacob kirkegård er det et vakkert støpejerngjerde, antatt fra 1800-tallet utfra stil og utførelse. Dette gjerdet monteret på en natursteinmur som tar opp høydeforskjellen mellom kirkegården og gangveien. På sør vest siden av kirkegården er det en bred natursteinmur som er dekket av gress. Mot domkirkehjemmet i nordvest forsetter natursteinsmuren et stykke inn fra det vestre hjørnet. I det vestre hjørnet er det monteret et nettinggjerde. I Nordvest går det et mer moderne støpejernsgjerde som fortsetter på kirkegårdens Nordøstre side. På den nordøstlige siden er det etablert mur i betong.

Kulturminner og kulturmiljø

Etter bevaringsinnstillingen av Moltu, Espelid, Tinnereim og Skurtveit ble det vedtatt at alle gravminner og gravutstyr på St. Jacob, med tilhørende innhegning er vedtatt fredet grunnet sin kunst- og kulturhistoriske verdi, og BKF har ansvaret for vedlikehold av gravminnene og gravutstyr, som omfatter vasking, fjerning av mose, samt reparasjon av knuste gravminner så langt det lar seg gjøre (1985). De fleste av gravene er fra 1800-tallet og er hovedsakelig rammegraver, gravplater i naturstein og støpejernjern. Det er også innslag av stående gravminner. På flere av gravminnene er skriften uleselig, men alle gravene og innskripsjoner er dokumentert i bevaringsvedtaket fra 1985. Støpejernporten og støpejernsgjerdet mot Kong Oscars Gate er ikke nevnt i bevaringsvedtaket. Lunde påpeker at da liggende gravplatene var nye ble de ofte monteret slik at de lå over terrenget, men at med tiden har de seget ned i flukt med plenen (2012). Familiegraver kan etter vedtaket benyttes til urnedesttelser ved godkjennelse (Moltu, Espelid, Tinnereim og Skurtveit 1985).

Jordforhold

Det er ikke foretatt grunnundersøkelser i forbindelse med prosjekteringsoppgaven. Bergen kirkelige fellesråd opplyser om at det er morenejord på kirkegården (2012).

Belysning

Kirkegården har ikke belysning.

Velholdt rammegrav på kirkegården, med formklippet buksbom.

Opphøyde støpejernsgraver fra 1800-tallet.

Tre liggende gravplater i naturstein fra begynnelsen av 1800-tallet.

Eksisterende avfallspann.

Informasjonsskilt og benk ved gangveien.

Landemerker

Byporten er nærmeste landmerke til kirkegården og ligger øst for kirkegården i Kong Oscars gate. Byporten vises i bilde s. 98.

Gangveisystem og fremkommelighet

Gangveien er anlagt med kompakt grusdekke. På gravkartet fra 1960, som vises i kartene til høyre, er gangveien kun opparbeidet med en inngang og det L-formede gangveisystemet går til den nordvestre enden av Kirkegården. I dag er gangstien kun etablert i halve lengden av denne akse. Utgangene mot nordøst er en nyere tilføyning til gangveisystemet. Denne stien leder opp til kirkegårdens høyeste punkt. På befaring kommer det også frem at dette ikke er det eldste gangveisystemet da den originale kirkegårdsporten sine stolper står igjen ut mot Kong Oscars gate. Disse portstolpene har trolig vært kirkegårdens hovedinngangsport i eldre tider, men kan ikke dokumenteres da BFK opplyste om at det ikke finnes eldre kart av kirkegården enn gravkartet fra 1960 (Hareide og Lien 2012). Dette ble bekreftet ved en epostkorrespondanse med byarkivet i Bergen, som hadde et digitalisert kart av kirkegården fra 1934, men kartet var for overordnet til å si noe om gangveiene (Fjeldtvedt 2012). Fremkommeligheten på grusdekket på gangstien er god, da grusen er godt komprimert.

Innsyn og utsyn

Kong Oscars gate ligger lavere i terrenget enn kirkegården og dette gjør at lindetrærne gir en god skjermende effekt mot innsyn fra sørvest. Her er det allikevel direkte innsyn fra gangveien som går langs kirkegården i Kong Oscars gate. Mot nordvest, nord og nordøst er det innsyn fra de høye bygningene. De store trærne på kirkegården har en skjermende effekt for naboskapet og hindrer en del innsyn fra de omkringliggende bygningene. Mot sørøst er det godt hegn av vintergrønn rododendronhekk (*Rhododendron*) som hindrer innsyn fra og utsyn til veien. Når man er på kirkegården er utsynet begrenset mot bygningene som omkranser kirkegården og av trærne ved kirkegården. Går man ut på de åpne flatene som danner åpne landskapsrom i den sørvestlige delen av kirkegården har man utsikt mot Fløyfjellet og Ulriken (vist i kart til høyre). Innsynet og utsyn er større i vinterhalvåret, da alle de store trærne er av løvfellende arter

Møblering

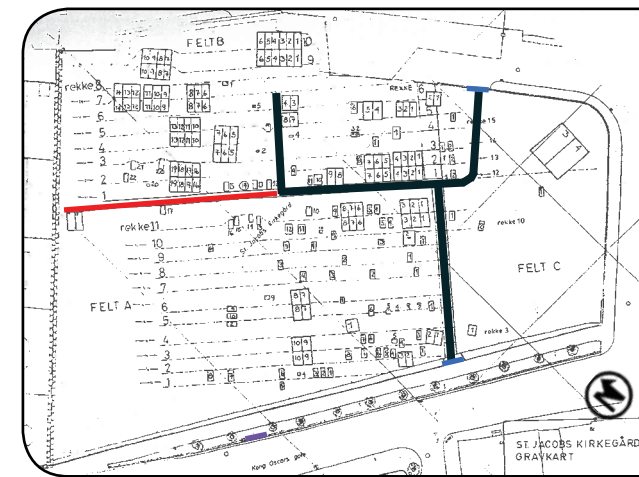
Det plassert to benker langs gangstien og en benk ved muren, nordvest på kirkegården. Det er plassert tre informasjonsskilt og et avfallsspann langs gangveien. Det finnes ikke tekniske installasjoner uttak for tinstrom eller vannposter.

Driftsbygninger

Det finnes ikke driftsbygning eller driftsavdeling på kirkegården. Alle kirkegårdene i sentrumsområdet har felles driftsavdeling og maskiner transporteres fra sted til sted.

Parkering

Det er ikke registrert noen parkeringsplasser tilknyttet kirkegården.

- Dagens gangveisystem
- Overgrodd gammel gangvei
- Gamle portstolper
- Dagens porter

- Utsikt til byfjellene
- /// Innsyn fra og utsyn til bygninger
- ◇◇◇◇ Innsyn fra og utsyn til gangvei
- Skjermende trær

Original portstolpe i Kong Oscars gate.

natursteinsmur, moderne gjerde og netting-inngjerding, ved kirkegårdens nordlige hjørne.

Smijernsgjerdet er montert på natursteinsmur mot Kong Oscars gate i sør.

Tilgrodd gangvei i nordøst-sørvestlig akse.

5.6 Historisk utvikling av St. Jacob kirkegård

Navn:	St. Jacob Kirkegård
Byggeår:	1629
Eier:	Bergen kirkelige fellesråd
Totalt areal:	ca. 5000m²

I følge Moltu, Espelid, Tvinnereim og Skurtveit Kirkegården ble innviet i 1629 og var den første kirkegård i Bergen som ble anlagt uten tilknytning til en kirke. Pesten hadde rammet Bergen både i 1600, 1618 og et nytt utbrudd kom i 1629. St. Jacobs skulle benyttes til å begrave fattige som ikke hadde råd til å betale for begravelse på de gamle kirkegårdene. I 1654 ble det St. Michaelis kirke bygget på St. Jacob. Kirken var bygget i treverk med kor og våpenhus. Kirkens plassering kommer ikke frem av dokumenter som forelå i bevaringsinnstillingen. Kirken ble kun benyttet til gravkapell og ble utbedret sist i 1750. Gradvis forfalt kirken og ble til sist revet. Kirkegården ble benyttet av alle kirkesognene i byen; Domkirken, Nykirken og Korskirken frem til 1761. Etter dette avlastet andre assistentkirkegårder Nykirken og Korskirken. Etter 1761 ble det åpnet for vanlige begravelser på kirkegården, med samme avgift som begravelse ved domkirken. I 1831 ble det vedtatt at St. Jacobs skulle utvides med 6140 kvadratalen, av arealet som lå inntil kirkegården ved St. Jørgens hospital. Vedtaket ble vedtatt ved Kongelig resolusjon av 19. nov. 1831. Ingeniør Lieutnant J. Mandall kartla området som ble innmålt til 5869 kvadratalen. I følge wikipedia utgjorde en kvadratalen i 1824 tilsvarende 0,3938m² (2012), som vil si at området var ca. 2311m² i 1834. I 1838 var ved også en mindre utvidelse av kirkegården på 520 (ca. 205m²) kvadratalen østover mot fjellsiden. Kirkegårdens areal ble senere redusert grunnet opparbeidelse av Domkirkens aldershjem som ble bygget i 1930 og fortau ut mot kong Oscars gate i 1961-1962 (1985). Tallene som forelå i bevaringsinnstillingen er ikke nøyaktige, eller gjennomført ved en annen verdi for kvadratalen, da kirkegårdarealet er målt til ca. 5000m² i kartgrunnlaget.

Flere kjente personligheter er gravlagt på St. Jacob. Juristen Wilhelm Frimann Koren Christie som var sekretær på Eidsvoll i 1814 ble gravlagt på St. Jacob i 1849 og kunstmaleren I.C. Dahl kjent for sine nasjonalromantiske landskapsbilder ble gravlagt på St. Jacobs i 1857.

Moltu, Espelid, Tvinnereim og Skurtveit redegjør for at St. Jacob kirkegård ble nedlagt 01.03.1920. Festegraver kunne fremdeles benyttes ut festetiden. Siste begravelse ble foretatt 12.09.1943. I 1985 var det satt ned en komité som skulle registrere og tilstandsvurdere gravene på kirkegården. Alle gravene med tilhørende gravutstyr ble vurdert som bevaringsverdige. Senere samme år vedtok kirkelig fellesråd at gravene skulle bevares. (1985)

På 2000-tallet er det utført noen få urnenedsettelse på St. Jakob. Siste urnenedsettelse ble utført i 2003 (Røynesdal 2012).

Varierte graver i felt A sett mot øst

Port ved inngang fra Kong Oscars gate

Rammegraver i felt B med utsikt mot vest.

TEGNFORKLARING

- Innganger
- Eksisterende tre
- Eksisterende busk
- Eksisterende hekk
- Gangvei
- Eksisterende kistegraver
- Mur

Det henvises til plan 2 for eks. lignoser

Det henvises til plan 3 for kirkegårdsplan ny situasjon

Kartet viser nabofohold og gravenes plassering basert på gravkart fra ca. 1960 (Røynesdal 2012).

ST: JACOB KIRKEGÅRD

KIRKEGÅRDSPLAN

EKSISTERENDE SITUASJON

Prosjekterende

Kine Krogh Olesen

Tegn. nr

1

Målestokk

M1: 750

Arkstarrelse

A3

Dato

07.12.12

5.8 Registrering av vegetasjon på St. Jacob kirkegård

Dokumentasjon på eksisterende vegetasjon forelå ikke i kartgrunnlaget. Det ble derfor utført registrering av eksisterende vegetasjon, med hovedvekt på lignosene som finnes på kirkegården.

Hovedtrekk

Vegetasjonen på kirkegården preges av vekstkraftige løvtrær og innhegning av Rododendron (*Rhododendron*) mot nord og øst. Noen steder i anlegget er det frittstående busker, men generelt preges gravfeltene av lite vegetasjon i felt- og busksjiktet. Det finnes noen få innslag av stauder og sommerblomster ved gravstedene.

I følge Myklebost blir trærne på St. Jacobs blir regelmessig kontrollert av arborist. Kun et bøketre (*Fagus*) er synlig skadet. Skaden vises på bildet til høyre og er tre år gammel, men Bøk (*Fagus*) råtner svært langsomt. Som sikkerhetstiltak er kronen blitt bardunert. Treet vist på bildet til høyre er listet for årlig kontroll og kontrollert fire ganger de siste 10 årene av en arborist (2012). Gresset var nyklippet på begge befaringene.

Trær

St. Jacobs preges av vekstkraftige oppstammede eldre bøketrær (*Fagus sylvatica*) og Blodbøker (*Fagus sylvatica 'Atropunicea'*). De store trærne skaper romdannelse, og har skjermende effekt fra omgivelsene, men kaster en del skygge på gravlunden. Mindre enkeltrær finnes ved gravene i nordøst, blant disse en gullregn (*Laburnum*) og en hengeask (*Fraxinus excelsior 'pendula'*). Det er også et eksemplar av hengebøk (*Fagus pendula*), og et hjertetre (*Cercidiphyllum japonicum*) øst på kirkegården.

Vidar Myklebost enhetsleder for Landskapsdrift ved Kirkelig fellesråd i Bergen, og kunne fortelle at det er ukjent når trærne på St. Jakob kirkegård ble plantet. Bøketrærnes størrelse antyder en alder på ca. 120-150 år. Assistentkirkegården like ved ble anlagt i 1837, og mange av trærne der ble trolig plantet i årene etter det. Myklebust antar derfor at trærne på St Jakob også er fra samme periode. For 150 år siden var blodbøk (*Fagus sylvatica 'Atropunicea'*) en nyhet i Norge og ofte plantet som et eksotisk innslag fra amerikanske frø, som slektninger sendte hjem (2012).

Busker

Det er enkeltstående busker av rododendron (*Rhododendron*) og en større busk av barlind (*Taxus baccata*) finnes på kirkegården. Rododendronen mot Domkirkehjemmet er kraftig tilbakeskjært, mens rododendron hekken mot øst har kraftig vekst.

Hekker

Formklippede busker er tilknyttet enkelte gravsted av artene alperips (*Ribes alpinum*) og buksbom (*Buxus*).

Stauder og sommerblomster

Noen få av gravene er beplantet av hosta (*Hosta ssp.*) som dekket hele gravstedet. På flere av rammegravene og ved kunstneren Dahls grav var det ulike sommerblomster, hovedsakelig bestod beplantingen av rød og hvit begonia (*Begonia*) og stemorsblomster (*Viola*).

Ugress

Det ble observert en del løvetann og mose i grusdekkene i rammegravene.

Bøk og Blodbøk sett fra K. Oscars gate

Enkeltstående Rhododendron v. gravsted.

Gullregn

Ask

I. C. Dahls gravsted

Bøk (*Fagus*) med skade i grenfeste.

TEGNFORKLARING

- Innganger
- Eksisterende koter
- Eks. lind
Tilia
(Tilhører ikke kirkegården,
forvaltes av Bergen kommune)
- Eks. hengebøk
Fagus pendula
- Eks. blodbøk
Fagus sylvatica 'Atropunicea'
- Eks. bøk
Fagus sylvatica
- Eks. rhododendron
Rhododendron
- Eks. barlind
Taxus
- Eks. Formklippet alperips
Ribes alpinum
- Eks. Formklippet buksbom
Buxus
- Eks. hengeask
Fraxinus excelsior 'Pendula'
- Eks. gullregn
Laburnum
- Eks. hjertetre
Cercidiphyllum japonicum
- Eks. platanlønn
Acer pseudoplatanus
- Informasjonskilt
- Benk
- Eksisterende port
- Gjerde
- Gangvei
- Eksisterende portstolper
i gjerdet

Det henvises til plan 1 for oversiktssplan eks. situasjon
 Det henvises til plan 3 for kirkegårdsplan ny situasjon

ST: JACOB KIRKEGÅRD	Tegn. nr	2
	Målestokk	M1: 500
REGISTRERING AV LIGNOSER	Arketterelse	A3
EKSISTERENDE SITUASJON	Dato	07.12.12
Prosjekterende	Kine Krogh Olesen	

5.9 Analyser

Sol skygge analyse

Det ble utført sol og skygge analyse i en 3d modell av St. Jacob kirkegård for å dokumentere lysforholdene på kirkegården. Modellen er laget i 3d programmet Sketchup og er geografisk referert for å gi så nøyaktig lyssetting som mulig.

Lysforhold har i følge direktoratet for byggkvalitet stor betydning for menneskets helse og trivsel (2012). Ut fra sol og skygge analysene er det tydelig å se at det sørvestre delen av kirkegården har mest lys gjennom hele året. Lindealleen kaster lange skygger over felt C. Dette gjør at lysforholdene i felt A gjør området best egnet for plassering av navna minnelund.

Vårjevndøgn 2012 kl.12

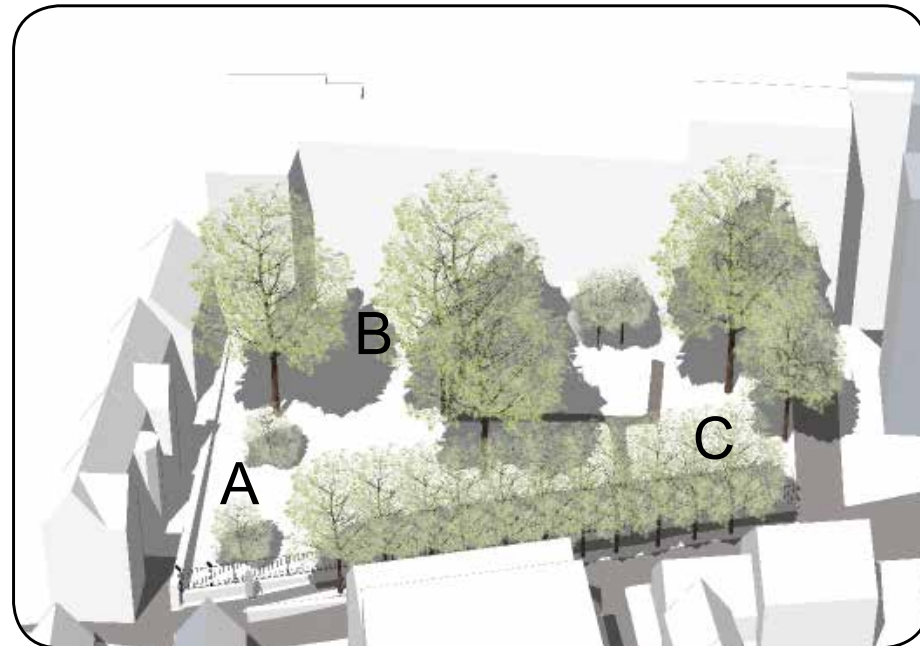
Sommersølv 2012 kl. 12

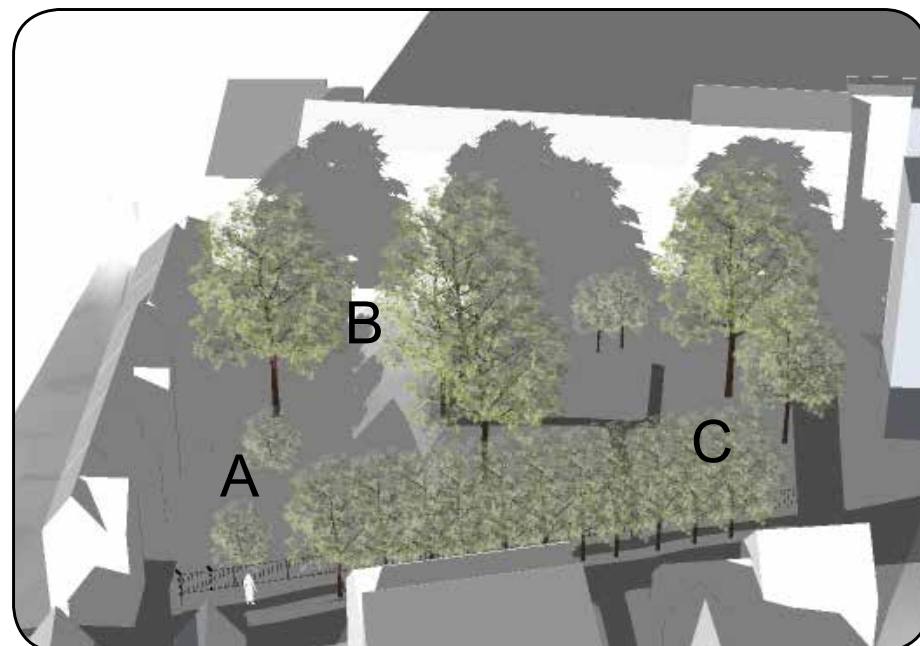
Høstjevndøgn 2012 kl. 12

Vintersølv 2012 kl. 12

De beste lysforholdene ved sommersølv , gravfeltene vises med bokstaver.

Det laveste lyset i året ved vintersølv, gravfeltene vises med bokstaver .

Det ble utført analyse for å avdekke stedegne forhold som romlighet og lysforhold.

Romdannelser på kirkegården

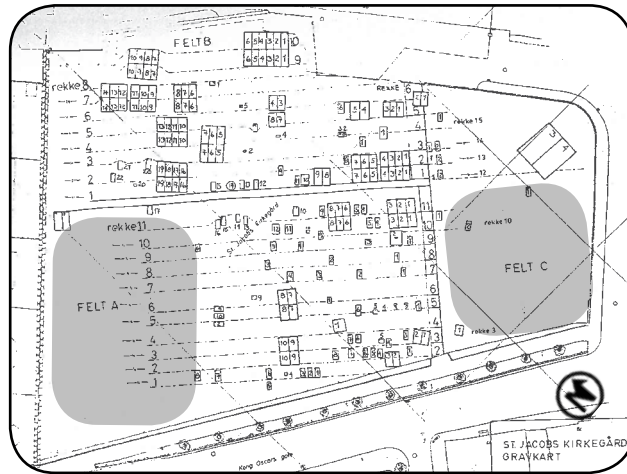
Kirkegårdens hegn avgrensner kirkegården mot omgivelsene og skaper slik en ytre avgrensning av kirkegården som et grønt landskapsrom i byen. Denne avgrensningen forsterkes ved at det er høye bygninger på alle sider av kirkegården.

De interne omdannelsene på kirkegården er ikke markante, men har glidende overganger, hvor det skillet i rommenes karakter er om trærne danner "tak", eller om det er åpne landskapsrom. Stedene hvor trærne danner tak oppleves mer skjermet enn de åpne delene av kirkegården. Dette gjør at ingen av romdannelsene på kirkegården ikke oppleves som lukkede landskapsrom. Rammegravene er for små til å skape romdannelser, de oppleves som elementer i landskapsrommet. Romdannelsene på kirkegården er vist i kartet under.

Romdannelser på St. Jacob kirkegård

5.10 Valg av prosjekteringsområde

- Aktuelle prosjekteringsområder
- ▣ Bevaringsverdige graver

Aktuelle prosjekteringsområder

St. Jacob er en kulturhistorisk innholdsrik kirkegård. Når man gransker eksisterende gravkart, kommer det tydelig frem at det er to områder som har lav konsentrasjon av bevaringsverdige graver: felt A og felt C. Da disse har lav konsentrasjon av verna graver med gravutstyr, vil det være minst inngrep i kulturmiljøet å prosjektere på en av disse to lokasjonene.

Jeg valgte å prosjektere navnet minnelund i gravfelt A på St Jacobs på bakgrunn av følgende argumenter:

- I felt A er det få bevarte graver, og få konflikter med bevaringsverdige graver og gravutstyr.
- I felt A er det en fordel at det er større areal tilgjengelig enn i felt C, som gir større frihet i utformingen av minnelunden.
- I felt A finnes de beste solforholdene på kirkegården.
- Ved plassering i felt A vil det være naturlig å gjenåpne den originale hovedinngangen fra Kong Oscars gate, som vises av de originale proststolpenes plassering.
- Ved plassering av navna minnelund i felt A vil det ikke oppstå større konflikter med eksisterende lignoser.

Valgt prosjekteringsområde

5.11 Rammer for prosjektering

Ut fra registreringer, analyser og dialog med Bergen kirkelige fellesråd er det kommet frem noen rammer for prosjekteringscasen som det skal tas hensyn til;

Minnelundens størrelse

Gjennom e-postkorrespondanse med Frode Røynesdal kom det frem at Bergen kirkelige fellesråd ønsker å anlegge en navna minnelund på St. Jacob med om lag 200 urnegravplasser (2012).

Tinestrøm og vannpost

Gjennom e-postkorrespondanse med Frode Røynesdal kom det frem at Bergen kirkelige fellesråd ønsker uttak for tinestrøm og vannpost i tilknytning til minnelunden (2012). Vanntilførsel utføres med sommerledning.

Jordforhold

Driftsavdelingen i Bergen kirkelige fellesråd opplyser om at det er morenejord på kirkegården. Da det ikke foreligger mer detaljert informasjon om grunnforhold, jordtype og porevolumer forutsettes det i prosjekteringsarbeidet at morenejorden gjør grunnforholdene så gode nok til at det ikke behøves øvrig drenering i den navna minnelunden.

Gangveisystemet

Det forutsettes at portene og gjerdet beholdes som i dag, hvor eventuelle nye forbindelser utføres med samme design på port som eksisterende port i Kong Oscars gate.

Vernehensyn

Kirkegårdshegnet og alle eksisterende gravminner og gravutstyr bevares etter Moltu, Espelid, Tvinnereim og Skurtveit i bevaringsinstillingens punkt 1 og 2.

1. "(...)St. Jacob med innhegning m.v. fredes"

2. *Samtlige gravminner og gravutstyr fredes, da de representerer betydelige kunst- og kulturhistoriske verdier" (1985).*

Bergen kirkelige fellesråd har opplyst at på gravene som er verna er det ikke lov å grave mer enn 30 cm ned i bakken, av kulturhistoriske hensyn (Røynesdal 2012). Det forutsettes at det kun benyttes urnegraver slik at gravdybdene utgjør minst mulig inngrep i kulturhistorisk og arkeologisk viktig grunn.

Driftsordninger

I følge Røynesdal er et eksternt lager for driftsutstyr, som flyttes mellom sentrumskirkegårdene etter behov i vedlikeholds og skjøtselsrutiner (2012). Det forutsettes at eksisterende driftsordninger, opprettholdes og det planlegges derfor ikke driftsbygning på St. Jacobs.

Parkering

Grunnet kirkegårdens sentrale plassering og eksisterende eiendomsforhold vanskeliggjøres muligheten for å etablere parkeringsplasser eller HC parkeringsplasser til kirkegården. Besøkende henvises til offentlig transport eller parkering i parkeringshus tilknyttet Byporten kjøpesenter. Estimert gangavstand fra parkeringshus er 300meter.

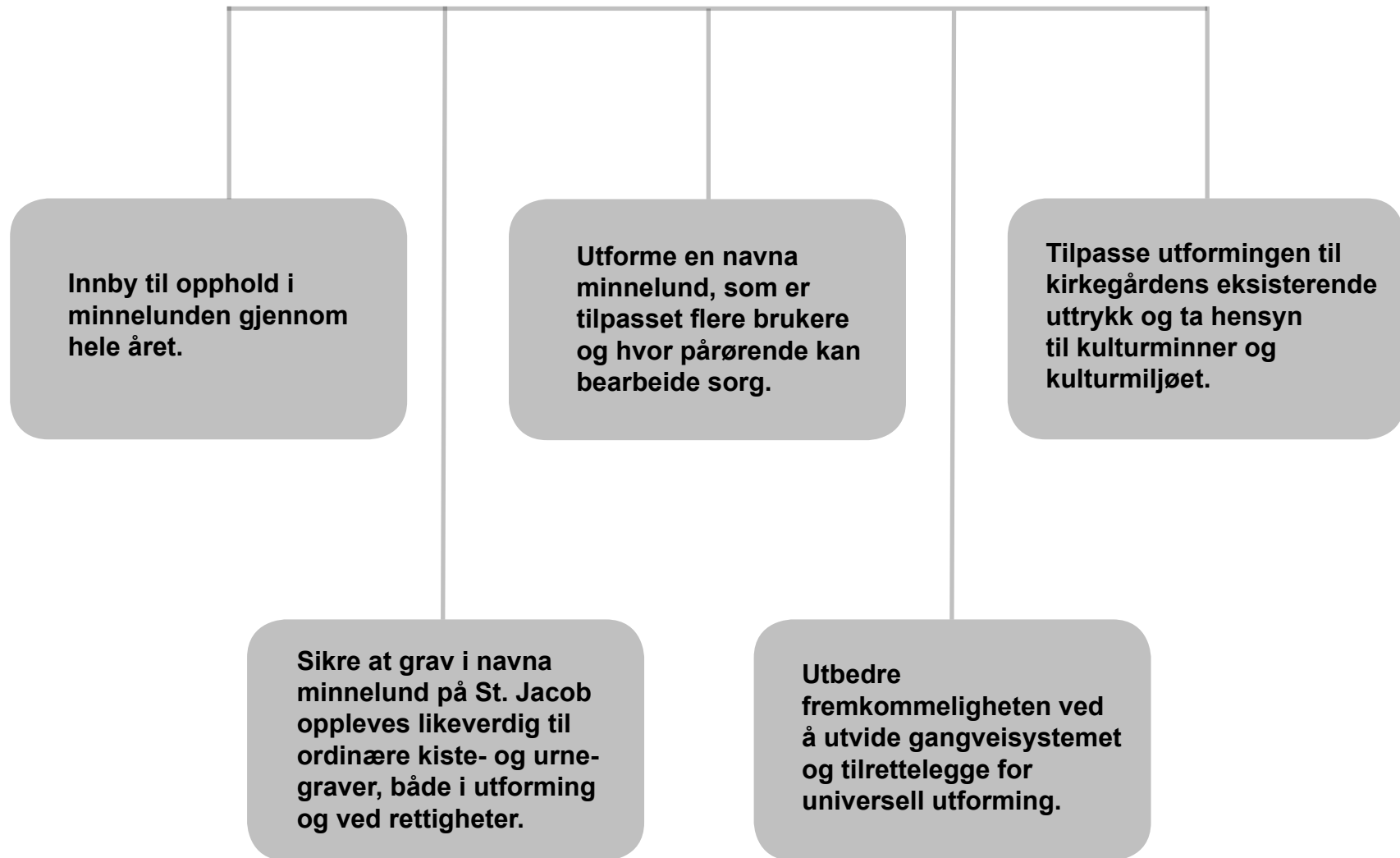

6

**Prosjekteringscase:
St. Jacob navna minnelund**

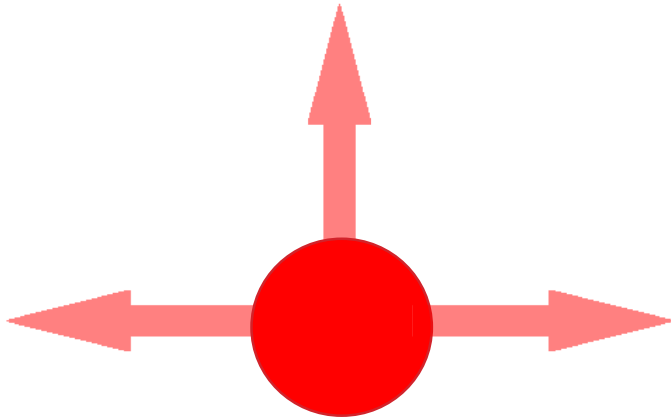
6.1 Intensjoner for St. Jacob navna minnelund

I denne delen utformes det et konkret forslaget til navna minnelund på St Jacob kirkegård i Bergen med følgende intensjoner:

Følges intensjonene vil St. Jacob navna minnelund kunne bli en funksjonell navna minnelund, som er godt stedstilpasset og ivaretar pårørendes interesser.

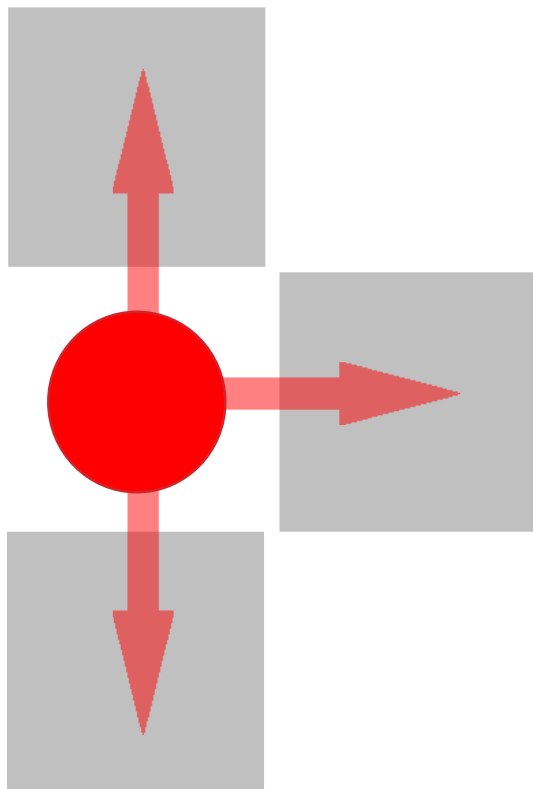
6.2 Konsept

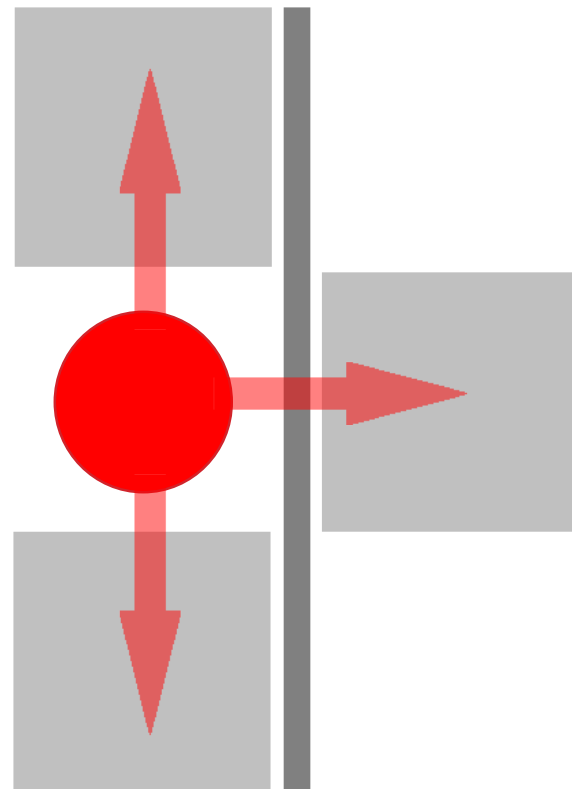
Overordnet konsept: Utstråling

Underordnet konsept: Moderne rammegrav

Samlet konseptide: Utstråling.

Hvordan forbindelse med gangveisystemet løses i konseptet.

Om konseptet

Minnelunden er utformet med bakgrunn i et overordnet, og et underordnet konsept:

Overordnet konsept - Utstråle

I minnelunden ønsket jeg å etablere et fokuspunkt som utstråler en egenart og ved sin plassering som kan binde sammen de enkelte komponentene i minnelunden og skape en helhet. Dette formgrepet understrekes med en direkte forbindelse til fokuspunktet fra alle deler av minnelunden. Fokuspunktet skal utstråle en særegenhet for stedet og være felles for alle enhetene i minnelunden. Det var viktig for meg at fokuspunktet ikke vil overvelde det eksisterende uttrykket med de kulturhistoriske gravene, og slik faller det naturlig med et vegetativt fokuspunkt.

Konseptet blir også tatt inn i detaljutformingen av minnesmerkene, hvor minnesmerkene i seg selv skal utstråle en symbolikk om den andre siden, og utformes slik at de bidrar til særegenheten fra hovedtrekkene i konseptet.

Underordnet konsept - Den moderne rammegraven.

Jeg lot meg inspirere av Susanne Guldagers utsagn om helhet i historiske anlegg, som gjengitt til høyre, og tok inspirasjon fra eksisterende anlegg for å skape en moderne utforming, men som var tilpasset det eksisterende uttrykket på kirkegården. På St. Jacob er det flere rammegraver fra 1800-tallet. Disse har tilnærmet kvadratisk grunnflate. Jeg har latt meg inspirere av rammegravens form og markante avgrensing med forseggjorte støpejernsrekkverk. Ved valg av en slik kvadratisk form er det viktig at minnelunden utformes med et moderne formspråk, som speiler samtiden og kan harmonere med eksisterende uttrykk på kirkegården.

Med denne formen var skala viktig for å kunne skape et rom som kan være for flere, med god tilkomst, men fremdeles opprettholde en viss intimitet.

Denne kvadratiske formen vil utgjøre avgrensing av de enkelte minnelundenhetene. Avgrensingen skal understreke en lesbarhet av at minnelunden er et nytt tilført element til kirkegården. Avgrensingen bør bidra til å fremme trygghetsfølelsen, ved å åpne for at pårørende får overblikk over omgivelsen. Da en navna minnelund er et sørgested for mange, er det viktig å planlegge for alternative innganger og utganger fra minnelunden, slik at man kan velge om man vil støte på andre sørgende når man går til eller fra. Slik er avgrensingen av minnelunden et av de viktigste elementene i utformingen. Avgrensingen ble utformet for god tilkomst, med tre innganger, tydelig avgrenset form med skjerming av minnelunden mot gangsti.

Sammenslått konsept - Utstråling

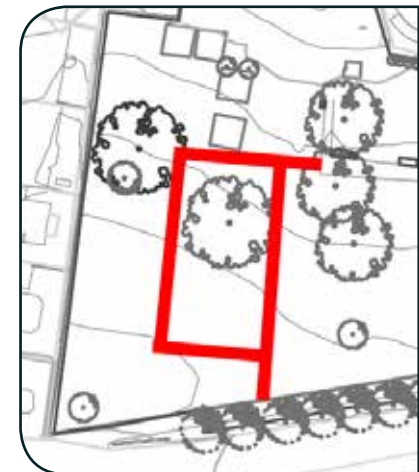
Konsept idéen baseres på geometriske grunnformer, hvor vegetasjon vil stå som fokuspunkt og en myk kontrast til de stramme og tydelige grunnformene. Et bærende prinsipp i konseptet er at fokuspunktet skaper en sammenheng mellom minnelundenhetene og det dannes romlig hierarki etter Gehls prinsipper. Romlig hierarki etterstrebes for å oppnå tydelig skille mellom offentlige og halvoffentlige soner på kirkegården, som er en egenskap man finner i tradisjonelle rammegraver (Gehl 2007). Felles minnesmerker utformes med symbolikk rundt temaet utstråling.

I konseptet er tre minnelundenheter plassert i utstrålingsakser fra fokuspunktet. Kirkegårdsmuren vil danne en rygg for utformingen av minnelunden. Fokuspunktet plasseres i senter av minnelunden og henvender seg mot alle enhetene. I dette anlegget utformes gangveien som offentlige soner, da den skal være utformet med tilrettelegging for turbruk og minnelundene som halvoffentlige sone, da navna minnelunder bør ha en mer skjermet utforming for å tilrettelegge for bearbeidelse av sorg, med sittemuligheter som oppleves som halvprivate.

"De dødes have er et spejl af tiden. I de ældste anlæg er utfordringen at rumme de skiftende tider innenfor en helhed, hvor også nutiden kommer formmæssigt og æstetisk til udtryk" (Guldager 2006 s 123).

Avgrensing av minnelundenhetene, ble valgt etter konsept om moderne rammegrav, tilpasset med en utrasjosjonell plassering av åpningene av intensjonen å sikre god tilkomst og skjerming av minnelunden mot gangsti.

Valgt utvidelse av gangveisystem som tilrettelegger for plassering av minnelund etter konsept og gir en mulighet for en rundtur langs gangveisystemet, med ny inngang fra Kong Oscars gate.

6.3 3d visualisering av St. Jacob minnelund

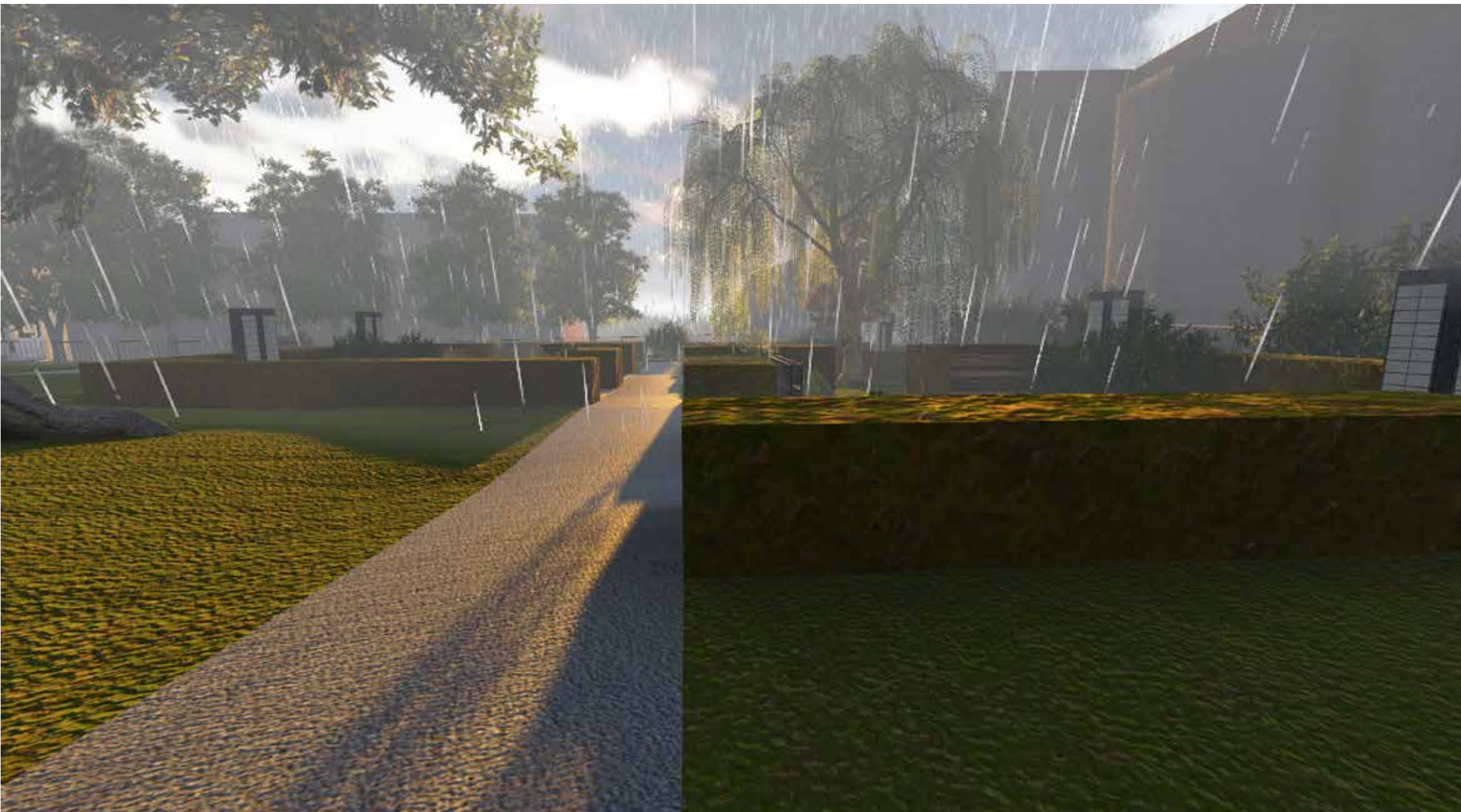
Minnelunden sett mot vest.

Minnelundenheten i det vestre hjørnet av kirkegården.

Minnelunden sett mot sørvest

6.4 Tegningsliste - St. Jacob minnelund

nr.	Tittel	Målestokk	Beskrivelse:	side:
	Snitt av eksisterende terreng	1:500	Snitt av eksisterende terrengforhold på St. Jacob	99
1	St. Jacob kirkegårdsplan	1:750	Kirkegårdsplan, oversiktplan av eksisterende situasjon	105
2	St. Jacob eksisterende lignoser	1:500	Registrering av lignoser på St. Jacobs	103
3	St. Jacob kirkegårdsplan	1:500	Kirkegårdsplan ny situasjon	119
4	St. Jacob navna minnelund	1:200	Illustrasjonsplan navna minnelund	122
5	St. Jacob navna minnelund	1:200	Detaljplan av navna minnelund m. gravfelt	123
6	St Jacob planteplan	1:200	Planteplan ny vegetasjon	126
7	St. Jacob planteplan for minnelundenhetene	1:50	Prinsippplan for staudebedene i minnelundenhetene	127
8	St. Jacob materialplan	1:50	Prinsippplan for materialbruk i minnelundenhetene	135

	Detaljtegninger			
	Felles minnesmerke	1:20	Måltgning av felles minnesmerke	137
	Element for lys og blomster	1:20	Måltgning av element for lys og blomster	139

TEGNFORKLARING	
	Ekisterende koter
	Nye koter
	Eksisterende lignose
	Ny lignose
	Klippet hekk
	Vannpost
	Avfallspann, eksisterende
	Nye avfallspann for restavfall og kompost
	Ny benk
	Eksisterende kistegraver
	Eksisterende graver som forskyves.
	Nye urnegraver, totalt 216stk
	Informasjonskilt, eksisterende
	Informasjonskilt, nytt
	Gjerde
	Stauvede
	Felles minnesmerke
	Element for lys og blomster
	Kantstein av lys granitt
	Otta skifer
	Gangvei
	Eksisterende mur
	Eksisterende port
	Ny port
	Eksisterende portstolpe

Det henvises til plan 1 for eks. situasjon
 Det henvises til plan 2 for eks. lignoser
 Det henvises til plan 4 og 5 for detalj av minnelunden
 Det henvises til plan 6 og 7 for ny vegetasjon
 Det henvises til plan 8 for materialbruk
 For beskrivelse av minnesmerke og element for lys og blomster henvises det til avsnitt 6.11 og 6.12

ST. JACOB KIRKEGÅRD	Tegn. nr. 3
KIRKEGÅRDSPLAN	Målestokk M1: 500
NY SITUASJON	Arkstørrelse A3
Prosjekterende Kine Krogh Olesen	Dato 07.12.12

6.5 Om kirkegårdsplanen

Planen viser ny situasjon på St. Jacob kirkegård, med en navna minnelund i gravfelt A og utvidelse av eksisterende gangveisystem. Planen viser eksisterende graver, og nye graver. Disse skiller ved størrelsen, da det kun etableres urnegraver. Eksisterende graver er kistegraver av ulik størrelse.

Etablering av minnelund

Minnelunden består av tre enheter med fire tilhørende gravfelt og vegetasjon. Utformingen har bakgrunn i konseptet Utstråling, beskrevet på side 126. Konseptet blir uttrykket gjennom minnelundens form og avgrensing. Minnelunden blir beskrevet i avsnitt 6.6

Utvidelse av gangveisystemer

Ved e-postkorrespondanse med Frode Røynesdal kom det frem at BFK ønsker utformingen på gangveisystemet ” *slik at det blir lavere terskel for byens befolkning og besøkende å bruke gravplasser som parker*”. (Røynesdal 2012). Nytt gangveisystem vil derfor tilrettelegges med utbedret forbindelse mot Kong Oscars gate.

Gangveisystemet kobles på eksisterende gangvei på den sørøst-nordvestlige akse, hvor eksisterende gangvei slutter. Ny tilkobling etableres til Kong Oscars gate. Den nye del av gangveisystemet former en rektangulær rundløype som er tilkoblet minnelunden og gir mulighet for å gå en rundløype på kirkegården. Helningen på gangstiene i sørvest-nordøstlig retning, og regnes som kortere distanser. De kortere distansene er løst med maks helning 1:12, grunnet eksisterende terrengforhold. Strekninger med helning 1:12 er anlagt med minimum 1,6m hvilerepos for hver 0,6 meter terrengstigning. Gangveien i nordvest-sørøstlig retning tilfredsstiller krav om stigningsforhold 1:20. Gangveienes bredde på 1,8 meter. Denne bredden er minstekrav for universell utforming, men er valgt for å gi god sammenheng med eksisterende gangvei som varierer i bredde fra ca. 2-1,2 meter. Inngangspartiene til minnelundene defineres som kortere strekning og er utformet med 1,4 meter bredde, for å oppnå ønsket effekt ved utformingen som er nærmere beskrevet i avsnitt 6.7. Med denne dimensjoneringen oppfyller gangveisystemet krav til universell utforming etter byggeteknisk forskrift.

Gravfelt

Det blir etablert 216 nye urnegraver, fordelt over fire gravfelt som vist i tegning nr. 2 og 3. Det plasseres koordinatfestede fastmerker i de fire ytre hjørnene i hvert av de fire gravfeltene. Gravfeltene endres ikke i utstrekning, men det gjøres endringer i eksisterende rader etter gravplan fra 1960. Gravplan for urnefeltene produseres dersom prosjektet blir realisert.

Vegetasjon

Ny vegetasjon er inspirert av kulturhistoriske planter og eksisterende vegetasjon. Plantevalget er nærmere beskrevet i planteplan og beskrevet i avsnittet vegetasjonsvalg og skjøtsel. Skjøtelsplan produseres dersom prosjektet blir realisert.

Alle eksisterende lignoser bevares. Skjøtelsplan for anlegget detaljutføres dersom prosjektet blir vedtatt bygget.

Materialvalg

Materialvalget omtales nærmere i avsnitt om materialplanen. Det er valgt materialer som regnes som sklisikre fra leverandør, som er faste og har tydelige visuelle og taktile avgrensinger

Utstyr

Det benyttes benkemodellen April fra Vestre AS, som vises i avsnitt 6.11. Benkene monteres etter produsentens anvisninger. Det benyttes samme type avfallsspann ved plassering på siden av benk som er benyttet i eksisterende anlegg.

Terrenginngrep og forskyving av graver

Tilpasningen av gangveisystemet til universell utforming fører til terrenginngrep hvor fire eksisterende graver og gravutstyr må forskyves og åtte gravplater heves. Forskyvningen og heving av gravminnene skjer med forbehold om at gravutstyret ikke skal skades.

Elektrisk uttak, avfall -og vannposter

Det etableres en plass for plassering av restavfall og kompostdunker for å imøtekomme nytt behov på kirkegården grunnet minnelunden. Det etableres vannpost tilknyttet plasseringen av avfallsdunker. Vannpostene etableres med sommerledning og kobles på vannledninger i Kong Oscars gate. Tinestrømsuttak plasseres ved vann og avfallsposten, slik at det kan nå alle urnefeltene. Planen viser plassering for tinestrøm, vann- og avfallspost. Detaljering av vannpost og plass for avfalldunker vil utføres som arbeidstegning dersom prosjektet realiseres.

Belysning

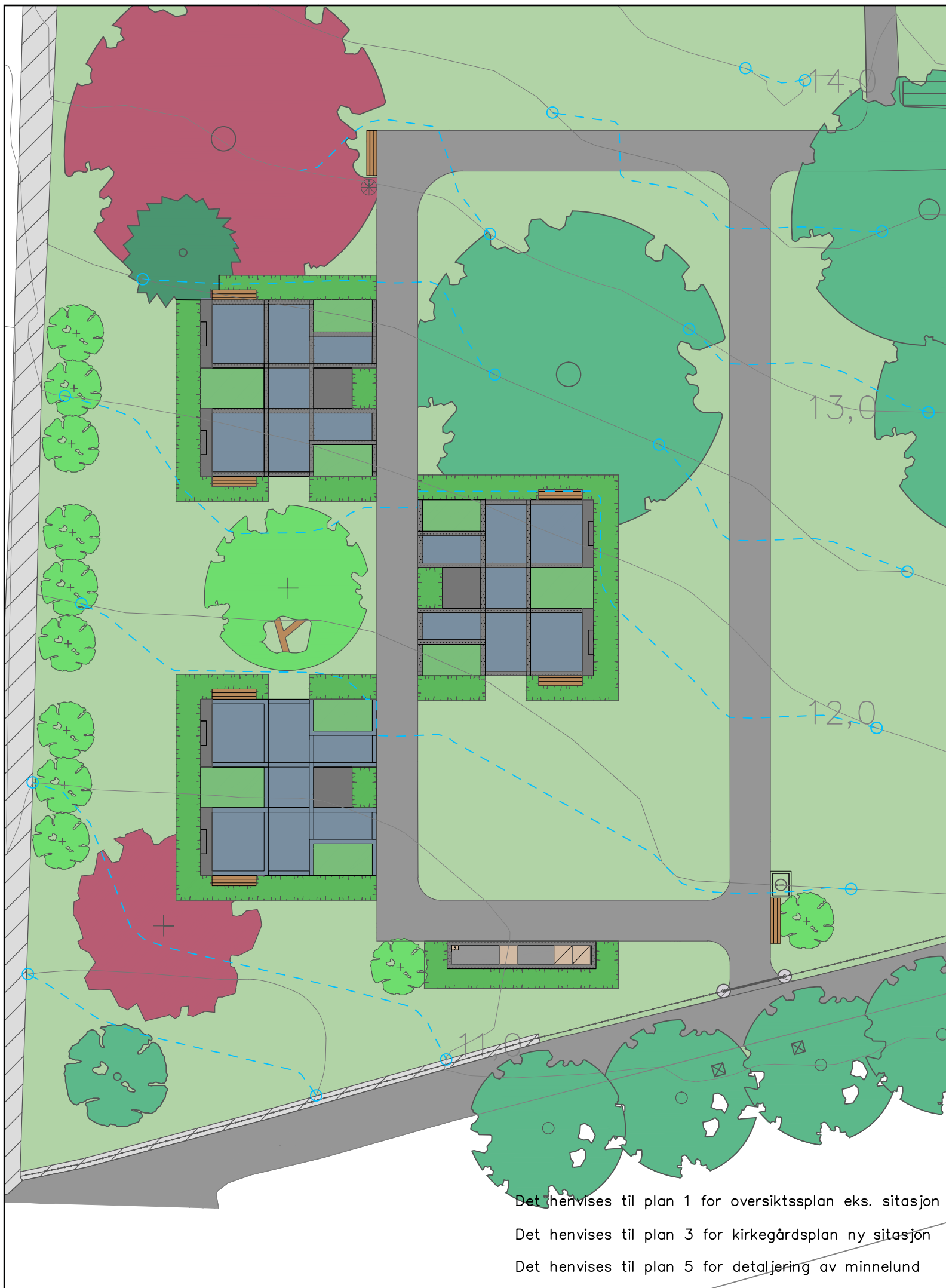
Det er ikke etablert belysning på kirkegården. Å la anlegget fortsatt ubelyst vil jeg hevde at kan bidra til å hindre uønsket aktivitet og støy i et storbymiljø på kveldstid. Det er også et kulturhistorisk hensyn ved å opprettholde kirkegårdens uttrykk som det er i dag. Kirkegården er delvis opplyst av gatelys i Kong Oscars gate. Dette gjør at det ikke vil bli planlagt belysning på kirkegården.

Innhegning/atkomst

Dagens innhegning beholdes. Det skal etableres ny inngang fra Kong Oskars gate, hvor eksisterende inngang tidligere var etablert. Ny kirkegårdsport og gjerde skal utføres med samme utforming som eksisterende støpejernsport, og gjerde i Kong Oscars gate. Detaljering av port vil utføres som arbeidstegning dersom prosjektet realiseres.

Møte mellom minnelund og eksisterende anlegg

Inngrepene består av moderate terrenginngrep i gravfelt A, med etablering av minnelunden og utvidelse av gangveisystemet, hvor det etableres en del mer vegetasjon i busksjiktet, men det åpne preget på kirkegården beholdes. Kirkegården vil med disse inngrepene beholde sin karakter hvor gravutstyret dominerer, med store trær og lite beplantning totalt i busksjiktet på gravfeltene.

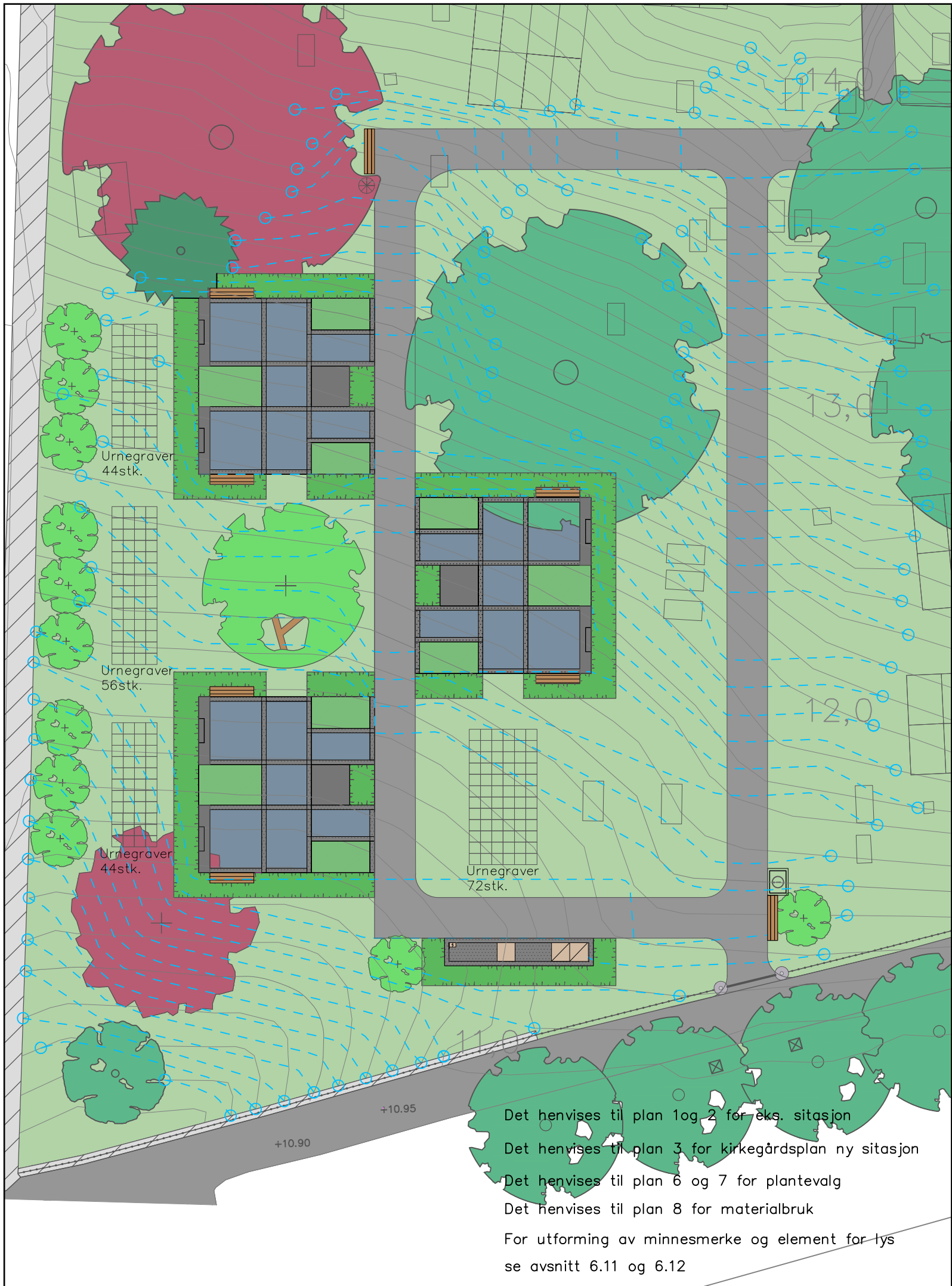
TEGNFORKLARING

- Ekisterende koter
- - - Nye koter
- Eksisterende lignose
- Ny lignose
- Klippet hekk
- Vannpost
- ⊕ Avfallspann, eksisterende
- ⊕ Nye avfallspann for restavfall og kompost
- L Stativ for vannkanner og vaser
- benk
- - - Gjerde
- Ny port
- ▨ Mur, eksisterende
- Eksisterende portstolpe
- ⓪ Informasjonskilt, eksisterende
- ⓪ Informasjonskilt, nytt
- Staudebed
- Felles minnesmerke
- Element for lys og blomster
- Kantstein av lys granitt
- Otta skifer
- Gangvei, Skoppum parkgrus 2–8mm

Det henvises til plan 1 for oversiktssplan eks. situasjon
 Det henvises til plan 3 for kirkegårdsplan ny situasjon
 Det henvises til plan 5 for detaljering av minnelund

ST. JACOB KIRKEGÅRD	Tegn. nr	4
	Målestokk	M1: 200
	Arkstørrelse	A3
NAVNA MINNELUND	Prosjekterende	Dato
ILLUSTRASJONSPLAN	Kine Krogh Olesen	28.11.12

TEGNFORKLARING	
	Ekisterende koter
	Nye koter
	Eksisterende lignose
	Ny lignose
	Klippet hekk
	Vannpost
	Avfallspann, eksisterende
	Nye avfallspann for restavfall og kompost
	Ny benk
	Eksisterende kistegraver
	Eksisterende graver som forskyves
	Nye urnegraver, totalt 216stk
	Informasjonsskilt, eksisterende
	Informasjonsskilt, nytt
	Gjerde
	Staudebed
	Felles minnesmerke
	Element for lys og blomster
	Kantstein av lys granitt
	Otta skifer
	Gangvei
	Eksisterende mur
	Ny port
	Eksisterende portstolpe
	Eksisterende benk

Det henvises til plan 1 og 2 for eks. situasjon
 Det henvises til plan 3 for kirkegårdsplan ny situasjon
 Det henvises til plan 6 og 7 for plantevalg
 Det henvises til plan 8 for materialbruk
 For utforming av minnesmerke og element for lys
 se avsnitt 6.11 og 6.12

ST. JACOB KIRKEGÅRD	Tegn. nr 5
NAVNA MINNELUND	Målestokk M1:200
DETALJPLANPLAN	Arkstørrelse A3
Prosjekterende Kine Krogh Olesen	Dato 28.11.12

6.7 Om St. Jacob navna minnelund

Planen viser detaljeringen av utformingen i den navna minnelunden, med antall graver og plassering av infrastruktur som tinstrøm, avfall og vannpost. Planen viser hvordan ny inngang til kirkegården løses i aksene til den originale kirkegårdsporten.

Hovedtrekk i minnelunden

Minnelunden er delt inn i tre minnelundenheter, og er forbundet av et midtstilt hjertetre (*Cercidiphyllum japonicum* 'Pendula'), som utgjør fokuspunktet i minnelunden. Alle minnelundenhetene har forbindelse til dette treet og gangveien.

Minnelundenhetene

Minnelunden er delt inn i tre mindre minnelundenheter med to minnesmerker per minnelundenhet. Minnelundenhetene er møblert med to benker, et element for lys og blomster, to staudebed samt et bed med busk og staudebeplanting. Den navna minnelunden deles opp i tre enheter, for å åpne for muligheter for differensiert bruk, hvor fellesrådet har mulighet til å dedikere en av minnelundene til dødfødte barn, eller en minnelund knyttet til religion dersom behovet for dette oppstår.

Alle minnelundene utføres etter samme utformingsprinsipp, men speiles slik at felles minnesmerke orienteres mot gangveien, og utgangene henvender seg mot gangvei, fokuspunkt og med tilgang til gravfelt. Repetisjonen av minnelundenhetenes formgrep skaper en likevekt i anlegget, og vekker assosiasjoner til organiseringen av rammegravene i anlegget, hvor mange av de er plassert slik at de henvender seg mot eksisterende gangvei.

Minnelundenhetene er utformet med smale inngangsparti, 1,6 meter brede for å definere overgangen fra det åpne kirkegårdsrommet til minnelunden som en mer halvoffentlig rom. De to gravminnene skilles fra hverandre av volumet i det midtstilte bedet i minnelundenheten. Dette skaper en romlig inndeling som deler minnelunden inn i to mindre rom. Denne inndelingen forsterkes ved at benkene er trukket inn i den formklippede hekken for å skape skjerming for mennesker som oppholder seg i minnelunden. Ved vegetasjonsfeltet unngås det at man vil se direkte på mennesker som sitter på motsatt benk i minnelundenheten.

Romlige avgrensinger

Avgrensinger i minnelundenhetene er formklippede hekker av alperips (*Ribes alpinum*), som holder en definert geometrisk form. Disse hekkene tar opp rammegravens form, med mer moderne formklippede hekker, hvor avgrensingen inneholder detaljer som lavere klippehøyde bak fellesminnesmerket og innfelte benker i hekken.

Hekken klippes i høyde 1 meter, slik at mennesker som oppholder seg i minnelunden kan få oversikt over omgivelsene selv om de sitter ned. Det klippes ut 50 cm brede rektangler i høyde 40 cm, bak minnesmerkene, for å skape rom for lyset til å slippe gjennom minnesmerkets lyskile.

Den ytre avgrensingen som hekken gir er anlagt med en intensjon om å bevare åpenhet for turgåere, og ha skjermende effekt for de pårørende. Da St. Jacob minnelund etableres i et bymiljø, er det viktig med slike grep for at minnelunden oppleves trygg. Balansen mellom skjerming og oversikt er tatt opp i hekkens høyde og bredde. For å imøtekomme disse behovene bør rommet være oversiktlig med tydelig avgrensing og ha god tilkomst.

Graver og gravfelt

I den navna minnelunden er det anlagt 216 urnegraver tilknyttet minnelunden. Gravene er av størrelse 0,5 x 0,5 m, fordelt i fire gravfelt. Gravfeltene etableres som fire rektangulære felt som er tilrettelagt med urnegraver med størrelse 0,5 x 0,5 meter. Plasseringen av gravfeltene har vært viktig del av utformingen, da disse vil markeres med høstblomstrende krokus, og vil slik kunne oppleves som en fysisk form på høsten. De tre gravfeltene mellom kirkegårdsmuren og minnelundenhetene, er tilpasset etter minnelundenhetenes plassering, for å kunne vise en tilhørighet til minnelunden. Det midtre av de tre er plassert slik at det henvender seg til Hjertetreet. På motsatt side av gangstien ligger et enslig gravfelt. Dette er etablert slik for å ha tilhørighet til

minnelundenheten som ligger alene på sin side av gangveien. Dette feltet er tenkt som mulig å skille ut som f.eks. graver for dødfødte barn, eller religionstilpassa graver ved behov, da det selv om det har sammenheng med de to andre minnelundenhetene, fer det separert grunnet gangveien.

Avgrensingen tilrettelegger tilkomst med valgmuligheter for gangmønstre, og slik at tilkomsten kunne forbinde minnelunden slik som konseptet viser med et fokuspunkt, gravfelt og gangvei. Flere tilkomster folk kan velge om de vil støte på hverandre, er flere innganger til minnelunden gunstig. Det vil også være lavere terskel for turgåere å kikke innom og se på minnelunden, dersom det ikke oppleves som om de må ha et privat forhold til minnelunden for å gå til den.

Gangsti

Da en navna minnelund er et sørgested for mange, mener jeg er det gunstig å planlegge for flere innganger og utganger til fra minnelunden, for å tilrettelegge for alternative bevegelsesmønstre. Gangstiene etableres av denne grunn med tre innganger, to fra gangvei, og en inngang som gir forbindelse til tilhørende gravfelt.

Felles minnesmerker

Alle gravene har en dedikert plass til navneplate på et av de felles minnesmerkene. Det finnes seks felles minnesmerker i minnelunden, som hver har plass til 36 minnesmerker. Utforming av minnesmerkene beskrives nærmere i avsnitt 6.12.

Element for lys og blomster

Hver minnelundenhet har et dedikert element for plassering av lys og blomster. Utformingen av disse elementene beskrives nærmere i avsnitt 6.13.

Materialvalg

Materialene som er benyttet beskrives nærmere i materialplan beskrevet i avsnitt 6.10.

Plantebruk

All plantebruk i minnelunden beskrives nærmere i avsnitt om plantevalg og skjøtsel, samt i planteplanter, se avsnitt 6.8 og 6.9.

TEGNFORKLARING

- Eksisterende koter
- - - Nye koter
- Eks. Lind
Tilia
(Tilhører ikke kirkegården)
- Eks. Blodbøk
Fagus sylvatica 'Atropunicea'
- Eks. Bøk
Fagus sylvatica
- Eks. Rhododendron
Rhododendron
- Eks. Barlind
Taxus
- 1. Japanhjetetre 'Pendula'
Cercidiphyllum japonicum 'Pendula'
- 2. Ny Hengeblodbøk
Fagus sylvatica 'pendula purpurea'
- 3. Ny Agnbøkhekk
Carpinus betulus
- 4. Rhododendron 'Queen Anne's'
- 5. Rhododendron 'Bergensiana'
- 6. Rhododendron 'Admiral Vanessa'
- 0/00 plantenummer/antall planter i plantefelt
- 7/20 7. Japanvinterglans 'Green Carpet'
Pachysandra terminalis 'Green Carpet'
- 8/2 8. Vierhortensia 'Grandiflora'
Hydrangea arborescens 'Grandiflora'
- 14/1260 14. Høstblomstrende Krokus 'Medius'
Crocus Medius
- 17/170 17. Hagelerkespore 'George P. Baker'
Corydalis solida 'George P. Baker'

Det henvises til tegning nr. 6 for detaljering av staudebed
 Det henvises til tegning nr. 2 for kirkegårdsplan.
 Det henvises til tegning nr. 4 for detaljering
 av navna minnelund.
 Det tas forbehold om feil i kartgrunnlaget.

ST. JACOB KIRKEGÅRD	Tegn. nr 6
PLANTEPLAN	Målestokk M1: 200
ARBEIDSDOKUMENT	Arkstørrelse A3
Prosjekterende Kine Krogh Olesen	Dato 08.12.12

TEGNFORKLARING

- 3. Ny Alperipshekk
Ribes alpinum
klippehøyde 1m
- 3. Ny Alperipshekk
Ribes alpinum
klippehøyde 40 cm i spalten
- 0/00 stk plantenummer/antall planter i plantefelt
- 8/2 8. Vierhortensia 'Grandiflora'
Hydrangea arborescens 'Grandiflora'
- 9/16 9. Hosta 'Lancifolia'
- 10/16 10. Storbispelue 'Lilac Seedling'
Epidmedium grandiflorum 'Lilac Seedling'
- 11/2 11. Polygonum bistorta 'superba'
(syn. Persicaria bistorta 'superba')
- 12/16 12. Blodslirekne 'Atropurpureum'
Polygonum amplexicaule 'Atropurpureum'
- 13/1 13. Silkekinagress 'Kleiner Silberspinne'
Miscanthus sinensis 'kleiner silberspinne'
- 15/170 15. Snøklokke
Galanthus nivalis
- 16/170 16. Marsklosterklokke
Leucojum vernum, fordeles i hele stauvedet

Det henvises til tegning nr. 1 for eksisterende lignoser

Det henvises til tegning nr. 2 for Kirkegårdsplan.

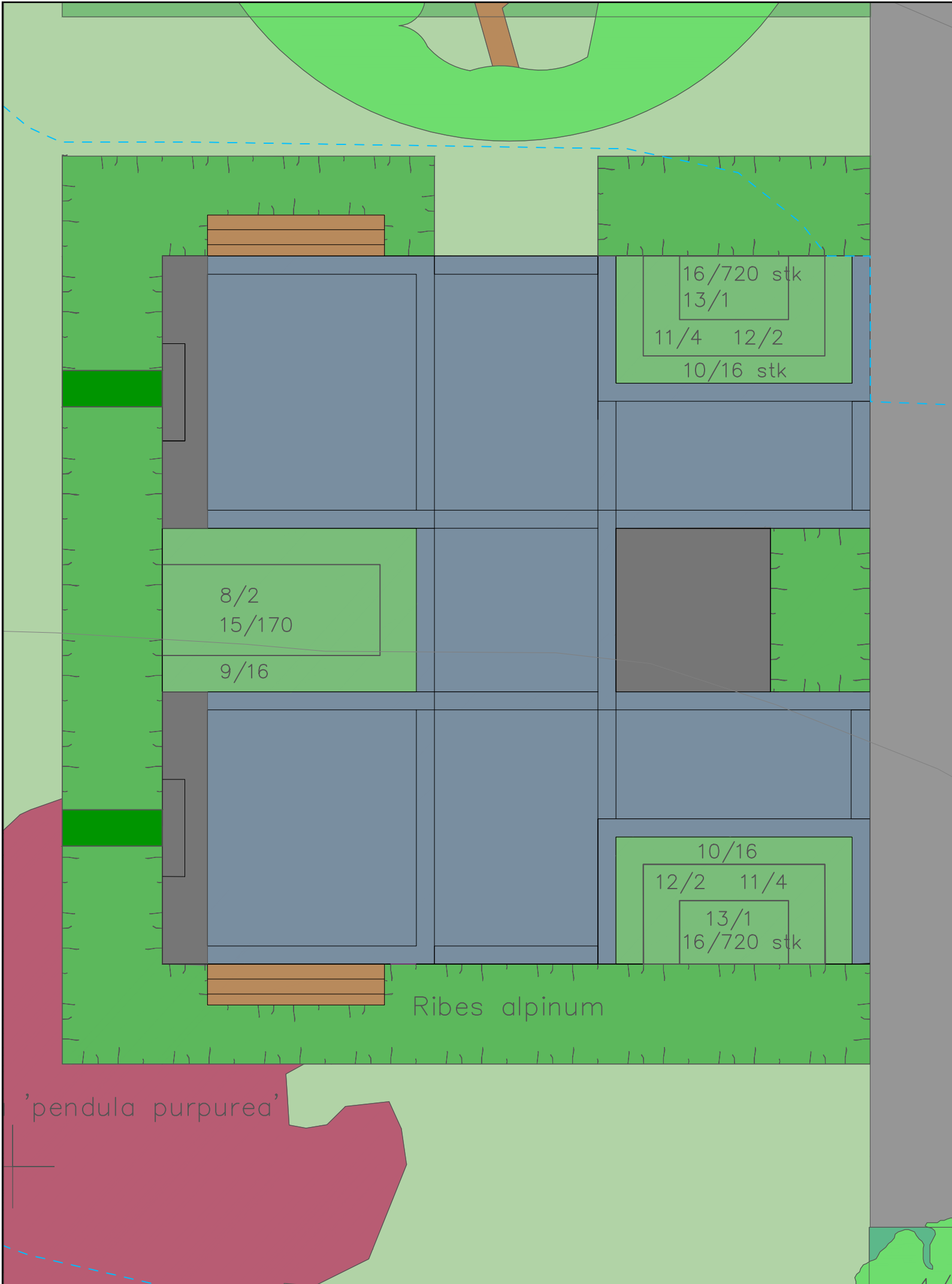
Det henvises til tegning nr. 6 for overordna planteplan.

Det henvises til tegning nr. 5 for detaljering av minnelund

Alle tre minnelundenhetene utføres med planter som vist i denne plan.

ST: JACOB KIRKEGÅRD	Tegn. nr 7
PLANTEPLAN FOR MINNELUNDENHETENE	Målestokk M1:50
	Arkstørrelse A3
PRINSIPPLAN	
Prosjekterende Kine Krogh Olesen	Dato 08.12.12

6.8 Planteliste for St. Jacob navna minnelund

Nummer	nr.	Botanisk navn	Norsk navn	vekstform	voksested	kvaliteter	blomsterfarge	blomst-rings måned	plante-avstand	høyde
	1	<i>Cercidiphyllum japonicum</i> 'Pendula'	Japanhjetetre, hengende	Tre	sol, halvskygge, H5	hengende vekstform, hjerteforma blad, duftende, rød og gul høstfarge	uanselige	5		8-10m
	2	<i>Fagus sylvatica</i> 'pendula purpurea'	Hengebløbøk	Tre	sol- skygge, næringsrik jord, H4	hengende form, røde blad, jordforbedrende	uanselige			12-15m
	3	<i>Ribes alpinum</i> 'Schmidt'	Aplerips 'Schmidt'	Klippet hekk, høyde 1m	Nøysom, men trives best på næringsrik kalkjord. H7	tåler tilbakeklipping, vind, skygge, veisalt og lett (sandholdig) jord. Kultivaren er sterk mot bladfallsjuka og har frisk grønnfarge.	gule uanselige blomster	4 til 5	0,25m	1-2m
	4	<i>Rhododendron</i> 'Queen Anne's'	Rhododendron 'Queen Anne's'	Busk	Foretrekker humusrik jord, jevn tilgang på vann, Krever god drenering, sur jord, H4	Fylte blomster, vintergrønn	Hvit	5 til 6	1,5m	1,5m
	5	<i>Rhododendron</i> 'Bergensiana'	Rhododendron 'Bergensiana'	Busk	Foretrekker humusrik jord, jevn tilgang på vann, Krever god drenering, sur jord, H3	Vintergrønn	Hvite med røde tegninger	5 til 6	1,5m	1 til 1,5
	6	<i>Rhododendron</i> 'Admiral Vanessa'	Rhododendron 'Admiral Vanessa'	Busk	Foretrekker humusrik jord, jevn tilgang på vann, Krever god drenering, sur jord, H3	Vintergrønn	Rosa med rød ganetunge	5 til 6	1,5m	1 til 2m
	7	<i>Pachysandra terminalis</i> 'Green Carpet'	Japanvinterglans 'Green Carpet'	busk, bunndekken de	Tåler en del skygge, sur jord, H6	Vintergrønn	Hvite, uanselige	5	9 pr m2	0,2-2m
	8	<i>Hydrangea arborescens</i> 'Anabelle'	Vierhortensia 'Anabelle'	Busk	best i sol, sur jord, jevn vannligang, H5	Store blomsterklaser, tåler sterk tilbakeskjæring	grønnhvite	7 til 10	1,5-2m	1,5 til 2m

kilder:
 (Hansen og Hansen 2007;
 Det norske hageselskap 2005;
 Norsk rikskringkasting 2012;
 Rye 2009;og
 Langeland 2007).

	9	<i>Hosta 'Lancifolia'</i>	Hosta 'Lancifolia'	Bunndekken de staude	sol-skygge, jevn vanntilgang, vanlig hagejord, H7	tuedannende, nikkende blomster	Fiolettblå	7 til 9	6 pr m2	0,4m- 0,6m
	10	<i>Epidmedium grandiflorum 'Lilac Seedling'</i>	Storbispeleue	Bunndekken de staude	Sol, skygge, vanlig hagejord. H5-H6	Vintergrønne blader, på høsten bronsefarget	Lyselilla	5 til 6	9-12 pr. m2	0,3m
	11	<i>Polygonum bistorta 'superba' (syn. Persicaria bistorta 'superba')</i>	Ormeslirekne 'Superba'	Staude	Sol, halvskygge, fuktig hagejord, H3-H4	blomsterstand i avlang globe	lyserosa	05 til 07	3 pr. m2	0,7-0,9m
	12	<i>Polygonum amplexicaule 'Atropurpureum' (syn. Persicaria amplexicaulis)</i>	Blodslirekne	Staude	Sol, havtskygge, fuktig Hagejord, H6	blomsterstand i avlang globe	rød	07 til 10	3 pr. m2	0,8-1,2m
	13	<i>Miscanthus sinensis 'kleiner silberspinne'</i>	Silkekinagress 'Kleiner Silberspinne'	Prydgress	sol, halvskygge, H3	opprett vekstform	rosa aks	7 til 9	3 pr. m2	100-120
	14	<i>Crocus Medius</i>	Krokus Medius	Løk	Sol, alminnelig hagejord, H5	høstblomstrende	lyselilla	09 til 10	50-100 pr. m2	0,15m
	15	<i>Galanthus nivalis 'S. Arnott'</i>	Snøklokke	Løk	Alminnelig hagejord, H7	Blomstrer tidlig, får plass under busker	Hvit	02 til 03	50-100 pr. m2	0,10- 0,15m
	16	<i>Leucojum vernum</i>	Marsklosterklokke	Løk	blomstrer tidlig, H6	Tidlig blomstring	Hvit med grønne tegninger	02 til 03	9 pr. m2	0,15m- 0,20m
	17	<i>Corydalis solida 'George P. Baker'</i>	Hagelerkespore 'George P. Baker'	Staude	Sol, halvskygge, moldjord, H5	Nikkende blomster, tidlig blomstring	Rosa / rød	04 til 05	16-20 pr. m2	0,15m- 0,20m

kilder:
(Hansen og Hansen 2007;
Det norske hageselskap 2005;
Norsk rikskringkasting 2012;
Rye 2009;og
Langeland 2007).

6.9 Om vegetasjonsvalg og skjøtsel

Fotomontasje som viser mer representativt inntrykk av plantebruken i anlegget, og naboforholdet til Kong Oscars gate i bakgrunnen.

St. Jacob kirkegård er et historisk anlegg, og jeg har latt meg inspirere av historiske planter i staudebedene og eksisterende vegetasjon i plantevalget. En historisk trend fra 1800 tallet på St. Jacob kirkegården er den innførte Blodbøken som på dette tidspunktet var svært eksotisk (Myklebost, 2012). I fargepaletten har jeg valgt planter som blomstrer i skalaen fra hvitt, lyserosa, rosa til rødt. Disse fargene harmonerer godt med Blodbøkene i anlegget, og står som en vakker kontrast til de mørke materialene som er valgt i minnelundens dekke og i minnesmerket.

For å oppnå en funksjonell navna minnelund, bør minnelundens vegetasjon være velholdt gjennom hele året. Oppgaven min har ikke som målsetning å utarbeide en skjøtselsplan for St. Jacob, men beskriver viktige sider ved stell av vegetasjonen, da velholdt vegetasjon etter min mening bidrar til å øke funksjonaliteten som sørger, ved at minnelunden oppleves verdig.

Skjøtselsnivået er moderat, men staudebedene vil kreve nedklipping om våren og Hydrangea krever at avblomstrede blomster må klippes av jevnlig gjennom sesongen. Dersom man ser skjøtselen av staudebedene i sammenligning med tiden det ville tatt å klippe gresset rundt 216 kistegraver, vil skjøtselen faktisk være tidsbesparende. Å holde en høy standard på vegetasjonen i minnelunden er viktig for å likestille valget av et felles gravminne med en vanlig enkeltgrav. Min intensjon er at vegetasjonen skal bidra til en særegen stedsfølelse, samt å kunne gjøre minnelunden til et godt sted å være gjennom hele året.

Lignoser

Artene som er valgt ut er inspirert av eksisterende lignoser av *Fagus* og *Cercidiphyllum*. Kultivarer med hengende form er valgt ut for å hindre at trærne skaper for mye skygge i minnelunden, da minnelunden er plassert på kirkegårdens mest solfylte sted i henholdt til sol-skyggeanalysen. I tillegg er den hengende formen et symbol på sorg. Plasseringen har også sammenheng med at det kom frem i min registrering av lignoser på St. Jacobs at det var kuttet ned to trær i minneslunden sørvestre hjørne.

Cercidiphyllum japonicum 'Pendula' - Hjertetre 'Pendula'

Arten er valgt ut grunnet de hjerteforma bladene og fargespill i bladverket fra karminrødt om våren, grønt til rødt og gult på høsten (Hansen og Hansen 2007) I tillegg har bladverket en søtlig duft på høsten ved bladfall som i følge Hansen og Hansen dufter av jordbær og honning (2008). Denne duften kan bidra til å gi en opplevelsesverdi av minnelunden på høsten. Berglund påpeker at det bør være et tydelig fokuspunkt i en minnelund (1994). Dette treet er plassert som minnelunden fokuspunkt og skal binde de tre minnelundenhetene sammen.

Fagus sylvatica 'pendula purpurea' - Blodbøk 'pendula purpurea'

Kultivaren valgt ut for å spille videre på det eksisterende uttrykket på kirkegården som preges av store Bøketrær og Blodbøker. Plasseringen er valgt i det sørvestre hjørnet for å skape en motvekt mot det store blodbøktreet i den vestre aksene av eksisterende gangvei. I følge Hansen og Hansen er høstfargen kopperrød. Bøk krever god vekstjord, men har i følge Hansen og Hansen bidrar treet selv til jordforbedring, da de trekker opp mye næring fra undergrunnen (2009).

Rhododendron - Rododendron

Rhododendron er valgt da den trives godt i Bergens vestlandsklima og rododendron er brukt som hegn rundt den nordre og østre delen av kirkegården. Kultivarene som er valgt ut er i følge NRK planteguiden alle testet ut ved arboretet ved Minde og har hatt god vekst (2012). Hansen og Hansen utdyper at rododendron trives best under vekstforhold hvor jorden er moldrik og kalkholdig og med lav pH verdi (Norsk rikskringkasting 2012).

Pachysandra terminalis 'Green Carpet' - Japanvinterglans

Japanvinterglans er valgt ut som bunndekker under rododendron beplantningen. Japanvinterglans har blanke blader som er vintergrønne. I følge Lunde trenger japanvinterglans ekstra nitrogengjødsling i etableringsfasen (2012a).

Ribes alpinum - Alperips

Klippet hekk av alperips utgjør de enkelte minnelundenhetenes avgrensning. Hekkene tar opp den geometriske formen i de tradisjonelle rammegravene på kirkegården. Disse firkantede formene skaper en rytme gjennom anlegget, som også tas opp i vannposten i mindre skala. Formene vil

tydelig kunne sees i siktlinje fra ny inngang fra Kong Oscars gate. Hekkene skal også klippes med skår inn bak minnesmerkene i høyde 0,4meter, som gir en "aha" effekt, hvor man kan se gjennom minnesmerket, selv om det er hekk bak. På befaringer og gjennom plantefag er det observert at *Ribes alpinum* egner seg svært godt til denne typen klippet hekk. Hekkene har en viktig skjermende effekt for pårørende, benkene plasseres slik at de er omkranset av hekk på tre sider, og kan slik gi ryggdekning og trygghetsfølelse. Hekkene klippes i en høyde på ca. 1m, slik at man får oversikt og kan se over hekken når man sitter ned. Hekkene utformes med direkte tilgang mot hjertetreet fra minnelundenhetene.

Hydrangea aborescens 'Grandiflora' - Vierhortensia *Grandiflora'

Har store halvkuleforma blomsterstander og er valgt ut på grunn av sin lange blomstringstid. Blomsterskuddene bør klippes av når de visner gjennom sesongen. Arten tåler sterk beskjæring, og egner seg derfor godt i det mindre plantefeltet inne i minnelundenhetene og bør tynnes fra bunnen hver vår (Norsk rikskringkasting 2012). Busken blir 1,5 til 2 meter høy, men det er ønskelig at den klippes ned og holdes i en høyde på ca. 1,5m. Plasseringen av arten gir en viktig funksjon som skjerming mellom de to minnelundenhetene og hindrer at pårørende som sitter ned vil sitte å se direkte på hverandre (se illustrasjon på neste side).

Stauder

Staudene skal gi en merverdi til anlegget, med årstidsvariasjon og vakre farger. Hovedintensjonen er at de pårørende skal oppleve anlegget som et velholdt og verdig gravsted, hvor det skal komme en positiv opplevelse av å oppholde seg i anlegget. I tillegg er stauder et mer bærekraftig valg, og kan være kostnadsbesparende, da plantemateriellet ikke må byttes ut flere ganger i løpet av året, som er tilfelle med sesongbeplanting. I staudebedene har jeg vært inspirert av historisk plantemateriale. Hoveduttrykket jeg ønsket i disse bedene er stauder med opprette blomsterstander som svaier, i kombinasjon med prydgress.

Polygonum bisorta 'Superbum' - Ormerot 'Superbum'

Ormerot er en tradisjonsplante som er i følge Langeland kjent dyrket i urtegårder siden 1400 tallet. Planten blomstrer med et rosa aks på toppen av en slank stengel og har spiselige røtter. Planten sprer seg med rotutløpere (Langeland 2009).

Polygonum amplexicaule - Blodslirekne

P. amplexicaule kom i følge Knut Langeland til engelske hager rundt 1825. I Norge ble den først omtalt av Pedersen som en plante som egnet seg godt i stauderabatten som ikke spredde seg plagsomt (2009). Arten er valgt fordi den står godt til *P. bisorta 'Superbum'*, og disse to staudene vil være vakre i samplanting, da de har overlappende blomstringstid.

Epimedium x rubrum - Rød bispelue

I staudebedene er *E. x rubrum* valgt som bunndekkende kantplante, da bladverket overlever vinteren, bladene bør først klippes etter de første blomsterknoppene vises. Arten er en kultivar hvor *Epimedium alpinum* - alpebispelue er en av foreldrene. Alpebispelue er i følge Langeland kjent dyrket i London siden 1597 og er vanlig i gamle hager (2009). Kultivaren *E. x rubrum* er valgt pga. blomsterfarge og at den har en mer kompakt vekst, som gjør at den egner seg godt som bunndekker i mildere klima. Det er en viss fare for at artene i polygonum slekta kan konkurrere ut denne planten over tid, men dette er et bevisst formgrep som jeg mener har lite å si for ønsket effekt, da hovedintensjonen er svaiende blomsterstander mot prydgress og at staudene skal være godt bunndekkende, for å unngå for mye lusing.

Hosta lancifolia- Breibladlilje

I følge Langeland kom de første artene av *Hosta* til Europa fra Asia i 1780. På St. Jacobs finnes det *hosta* på enkeltgraver, som dekker hele graven. *Hosta Lancifolia*, som er plukket ut på grunn av at arten har litt lenger blomstringstid enn de andre *hosta*ene, samt bladenes smale lansett form står godt til *hydrangea*, samt at de fiolettblå blomstene passer godt inn i fargeskalaen. *H. Lancifolia* er kjent i en rekke norske hager fra begynnelsen av 1900 tallet (2009).

Mange eldre kan mangle krefter til å skjytte en grav, og det er derfor viktig at vegetasjonen er en sentral og interegrert del av minnelunden. Vegetasjonen skal bidra til å gi en positiv opplevelsesverdi på St. Jacob.

Corydalis solida 'George P. Baker' - Hagelerkespore 'George P. Baker'

Slekten har i følge Langeland lange tradisjoner i Norge da *Corydalis cava* - Hullerkespore ble dyrket i klostergården. Både hagelerkespore og hullerkespore er forvillet i flere eldre hager i Sør-Norge. Kultivaren *C. 'George P. Baker'* er valgt ut på grunn av sin kraftige røde blomsterfarge. Blomstene vil trekke oppmerksomhet til hjertetreet og minnelundens fokuspunkt, når denne arten er den eneste som er valgt ut som blomstrer i april-mai.

Gress

Gressflater anlegges med sådd plen for å tilrettelegge for løkbeplating i plenen. Valgt plenfrøblending er Lord Royal. Blandingen består av ulike gressorter av rødsvingel og engkvein. I følge Hageland gir frøblendingen en tett og slitesterk plen som ikke har behov for å klippes så ofte da den vokser sakter. Videre utdyper forhandleren at blandingen har god overvintringsevne og sykdomsresistens (2012).

Prydgress

Miscanthus sinensis 'kleiner silberspinne' - Silkekinagress 'Kleiner Silberspinne' er valgt ut på grunn av de rosa svaiende aksene, som en kontrast til de tradisjonelle staudene.

Løk

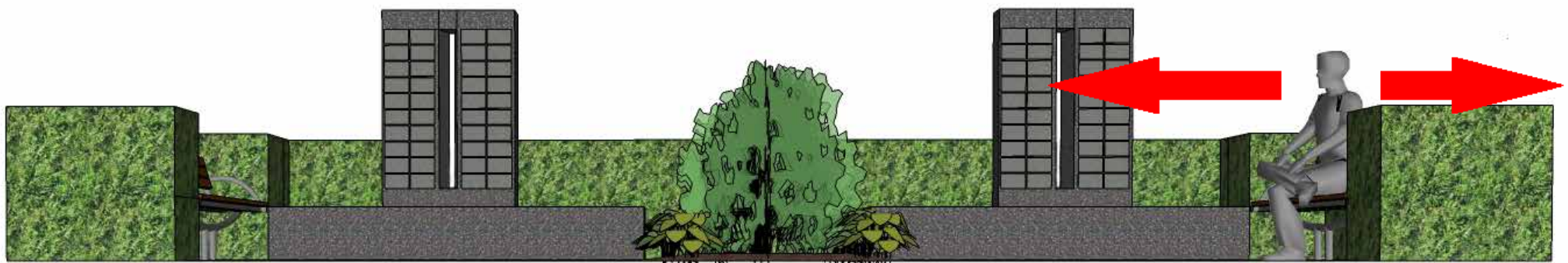
Vårblomstrende løk i Staudebedene skal bidra til å gi årstidsvariasjon. Men hovedgrepet med løkplanter er høstblomstrende Krokus, som marker hvor gravfeltene i minnelunden er. Denne krokusplasseringen er også tenkt som et symbol på livets høst.

Leucojum vernum - Marsklosterklokke.

I følge Plantearven er Klosterklokke er kjent fra middelalderen, da den ble plantet ved norske klostre (2012). Klosterklokke er først beskrevet i Christan Gartners Horticultura fra 1694 (Balvoll og Weisæth 1994).

Jordtype

Staudene som er valgt ut trives godt i alminnelig hagejord. Staudebedene gjødsles særlig ved plantenes etableringsfase. Det er ikke utført jordprøver på St. Jacob kirkegård, dersom jorden viser seg å ha kvaliteter som alminnelig hagejord brukes det stedegne masser ved nyplantingene som gjødsles etter plantenes behov, hvis ikke skiftes massene ut og kjøres bort. Under benkene legges pukk av samme fraksjon som bærelag på gangveien.

Siktlinjer når man sitter ned i minnelunden. *H. aborescens* 'grandiflora' skjerner mot direkte innsyn mot andre pårørende, og høyden på klippet *R. alpinum* gir god ryggdekke, samt god oversikt over anlegget.

6.10 Materialplan

Om planen

Planen viser et utsnitt av en av de tre minnelundenhetene, og er en prinsipplan for utførelse av materialene i alle tre minnelundenhetene. I tillegg vises en del av gangstien, som løses med samme utformingen i hele utvidelsen av gangveisystemet.

Gangvei

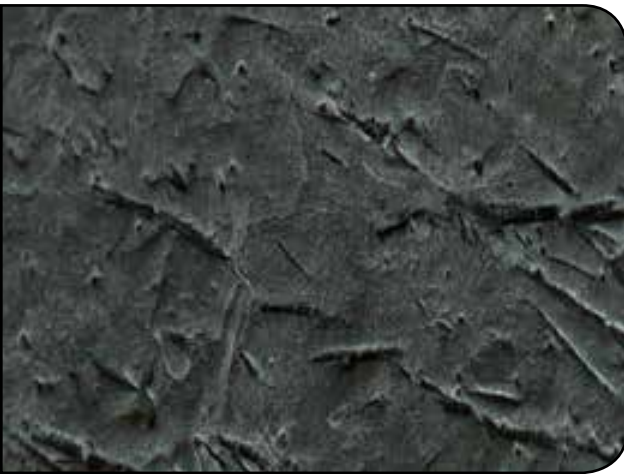
Gangveiene belegges med parkgrus hvor fargene på grusblandingen tilpasses eksisterende grus på gangveiene i anlegget. Gangveien etableres med grunt fundament, og dimensjoneres ut fra av hensyn til trærnes rotsoner.

Skifer

I minnelundsenehetene legges det Otta pillaguri skifer med børstet overflate. Skiferen legges i mørtel og fugene støpes for å gi et bestandig dekke. Skiferen kuttes og legges etter leggemønster vist i materialplanen.

Kantstein

Kantsteinen utføres i prikkhugget iddefjordgranitt med 0 vis ved gangsoner. Sidekantene på enkelte av bedene vil ha 10 cm vis, for å ta opp høydeforskjeller grunnet gangveiens tilpasning til universell utforming, som vis i materialplanen. Kantsteinen skal kun legges i minnelundenhetene og markerer en tydelig avgrensning mellom gangsti og minnelund. Granittkantsteinen har god fargekontrast mot den mørke skiferen og har funksjon som naturlige ledelinjer i minnelunden.

Otta pillaguri, børstet. Bilde fra Minera Skifer As.

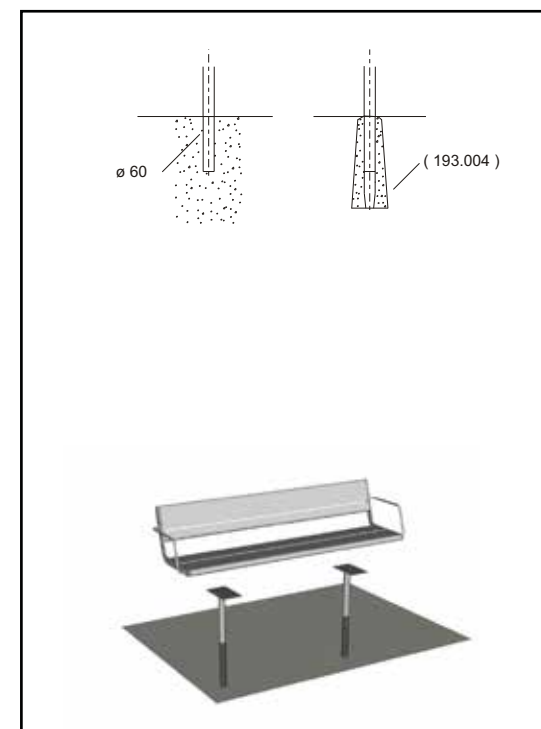
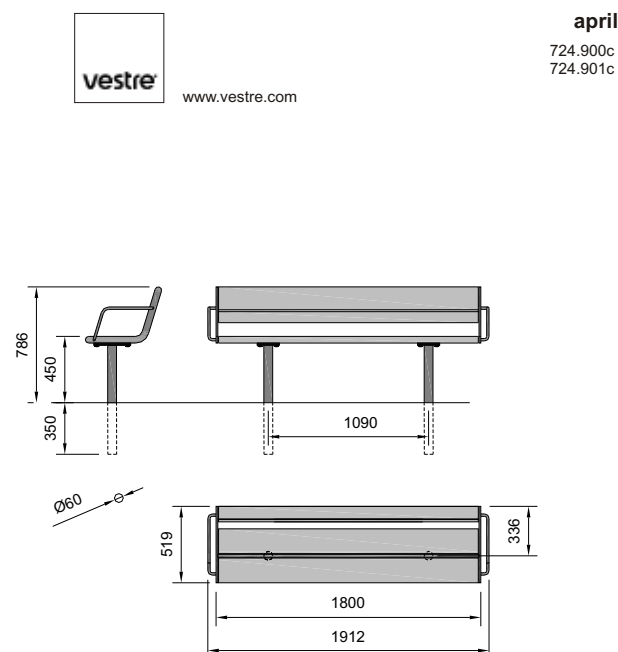
Iddefjordsgranitt, her vist som naturoverflate
Bilde fra www.eidestein.no

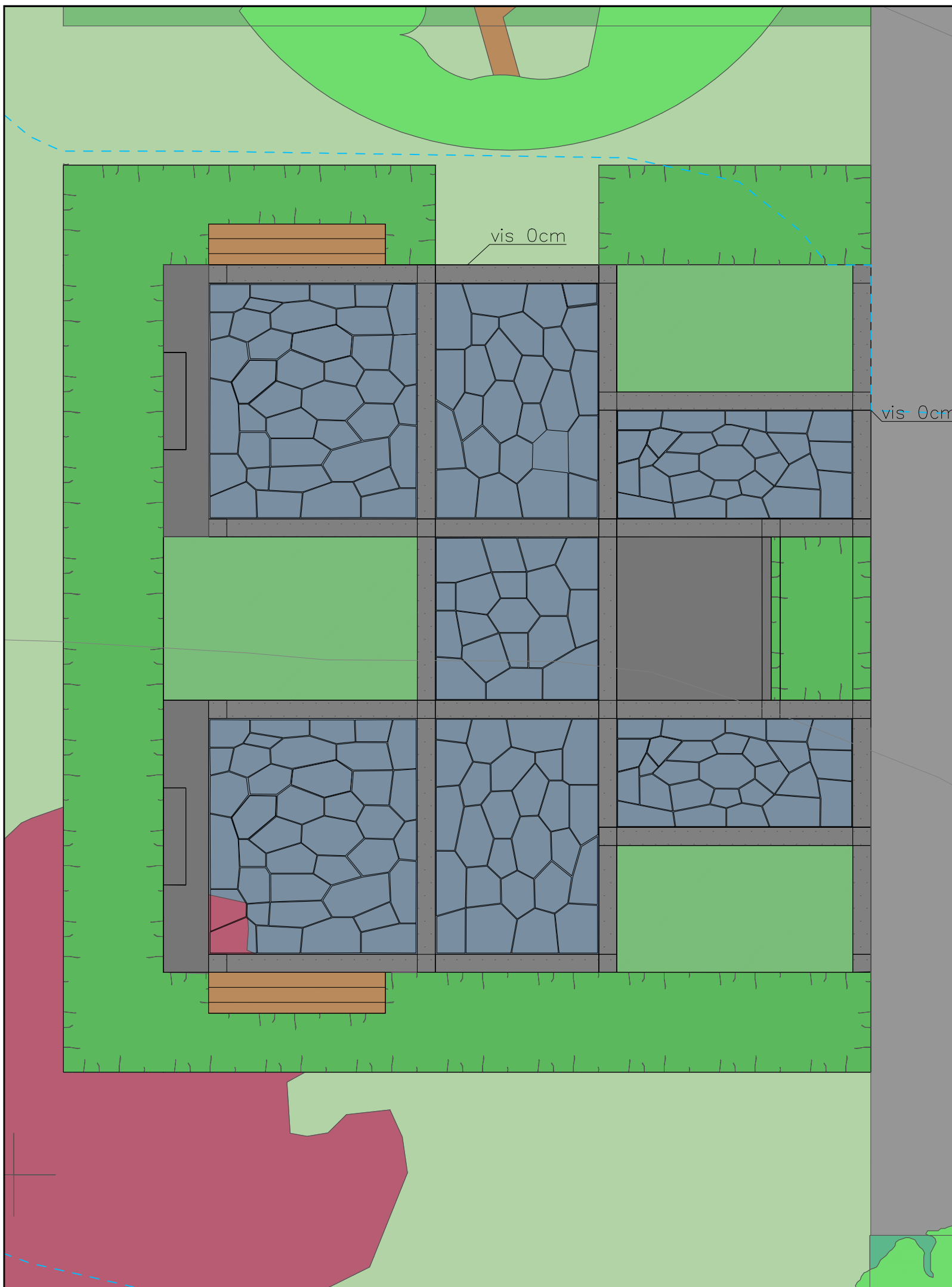

Fargen på steinblandingen i parkgrusen tilpasses grusblandingen som vist her.

6.11 Valgt benkemodell

Til minnelundene er det valgt ut benkemodellen April fra Vestre AS. Benken har et enkelt formspråk, som vil være nøytralt og ikke ta oppmerksomhet fra minnesmerket. Benkene monteres med armlene for å tilfredsstille krav til universell utforming. Benkene monteres etter produsentens instruksjoner med prefabrikkert fundament etter følgende anvisning:

TEGNFORKLARING

- Eskisterende koter
- ⊕ - - ⊕ Nye koter
- ▬ Benk, modell April fra Vestre AS
- Staudebed
- ▬ Felles minnesmerke i mørk labrador syenitt (larvikitt)
- Element for lys og blomster labrador syenitt (larvikitt)
- ▬ Kantstein av lys granitt
- Otta Pillarguri børstet, 6–8mm
- Plantefelt
- Sådd gressplen, Lord Royal
- Pukk
- ▬ Gangvei, Skoppum parkgrus 2–8mm

Det henvises til plan 1 for oversiktssplan for eksisterende situasjon

Det henvises til plan 3 for kirkegårdsplan ny situasjon

Det henvises til plan 5 for utforming av navna minnelund

For utforming av minnesmerke og element for lys og blomster, se s. 149, og 151.

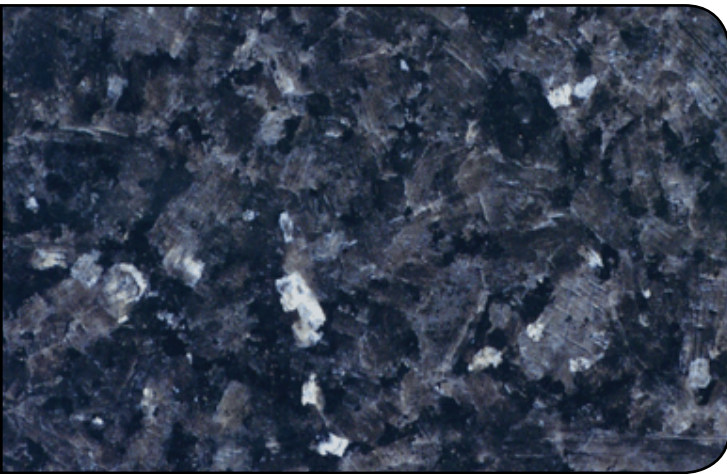
Alle tre minnelundenhetene utføres medmaterialbruk som vist her.

ST: JACOB KIRKEGÅRD	Tegn. nr 8
MATERIALPLAN NAVNA MINNELUND	Målestokk M1: 50
	Arkstørrelse A3
PRINSIPPLAN	Dato 08.12.12
Prosjekterende Kine Krogh Olesen	

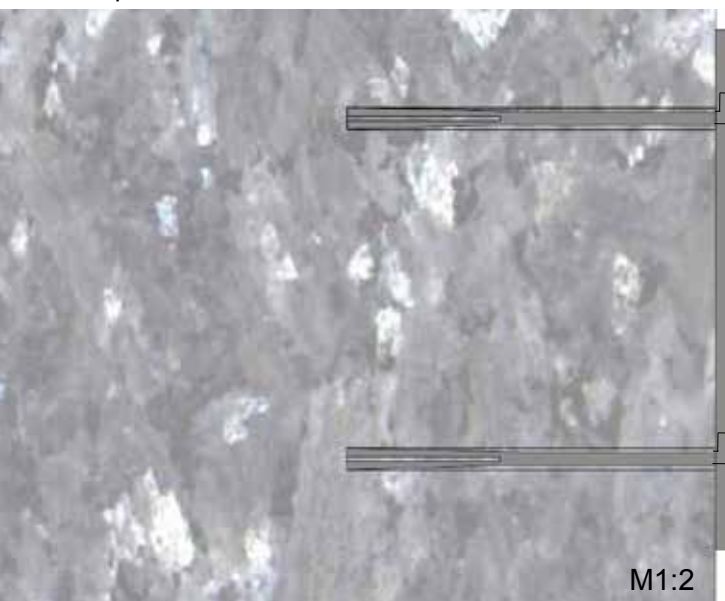
6.12 Felles minnesmerke

Syenitt, lys labrador med polert overflate, bilde fra www.eidestein.no

Eksempel på navneplate i valgt material med QR kode med teksten: Til minne om Ola Nordmann. www.ola.nordmann.minneprotokoll.no

Prinsippsnitt som viser montering av navneplater, hvor ekspansjonsbolter med krokordning foran festes i steinen, og navneplatene er utformet med spor etter festet, og skyves sidelengs på minnesmerket

Utforming

Minnesmerkene med tilhørende sokkel utformes likt i alle minnelundenhetene, i lys labrador syenitt med polert overflate. En gjennomgående lysslisse skjæres ut i steinen. Det glitrende fargespillet i steinens polerte overflate vil ta seg spesielt godt ut i regnvær. For å unngå at blomster plasseres foran navneplatene er det laget et skråplan i sokkelen foran minnesmerket. For at navneplatene skal harmonere med natursteinens farge utføres disse i børstet stål. Skrifttypen skal være sort, av fonten Arial bold, da denne er godt lesbar, uten seriffer. Skiftstørrelse skal være minimum 36 mm på navn og 28mm på fødsels- og dødsdato, samt eventuelt minneord. P Navneplatene er plassert i 4 rader med 9 navneplater per rad. Sokkelen på minnesmerket utføres med 40 cm høyde og forlenges på begge sider av minnesmerket. Denne utformingen tilrettelegger for fleksibel bruk. Man kan bruke sokkelen som sittelement.

Lysslissen er knyttet symbolsk til konseptet 'Utstråle', ved lyset som stråler gjennom steinen og uttrykker et symbol på den andre siden, og representerer savnet og tomheten etter de avdøde. Den midtstilte plasseringen av lysslissen gjør også at det blir en naturlig balanse i plasseringen av navneplatene.

Symboler

På navneplatene ønsker jeg å åpne for valgfritt symbol som passer innenfor størrelsen 4 x 4cm, som vist i eksempelet til høyre. Religionsviteren Anne Kalvig skriver i artikkelen **Død, kor er QR- koden din?** at det nylig er utviklet quick response koder (heretter kalt QR-kode) for gravsteiner. Hun hevder at QR-koder til minnesider på internett er en naturlig utvikling i en subjektivt orientert kultur (2012). Symbolfelt på navneplatene åpner for bruk av QR-koder på navneplatene. QR-kode kan, som i eksempelet til venstre inneholde link til en minneprotokoll på nett. Jeg mener muligheten for å kunne velge mellom symboler på avdødes navneskilt er en tilrettelegging for å gjøre navneplaten mer personlig.

Navneplatenes størrelse

Skalaen på minnesmerket var viktig for å oppnå god lesbarhet, samt å kunne beholde noe av rammegravens intimitet i anlegget. Denne intensjonen gjorde at jeg kom frem til at 200 navneplater som skulle være lesbare på et enkelt minnesmerke, ville ikke kunne imøtekomme et uttrykk som speilet min inspirasjon fra rammegravens karakter.

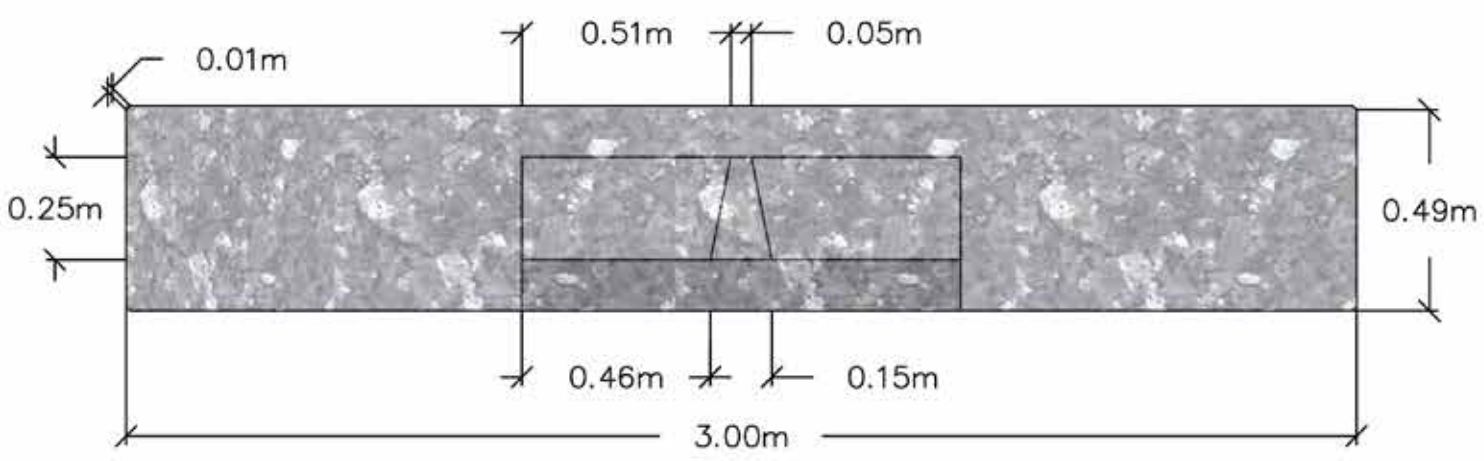
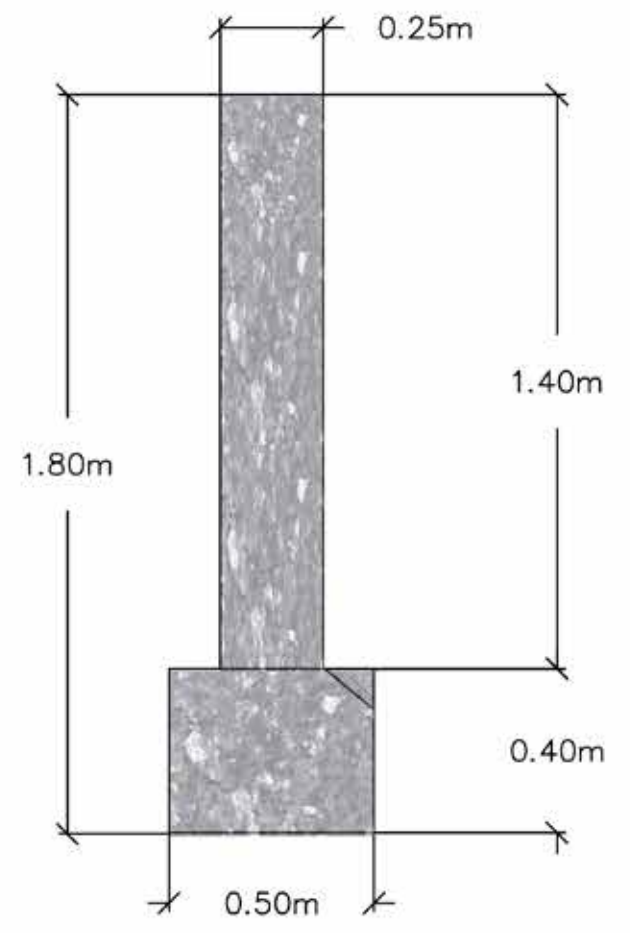
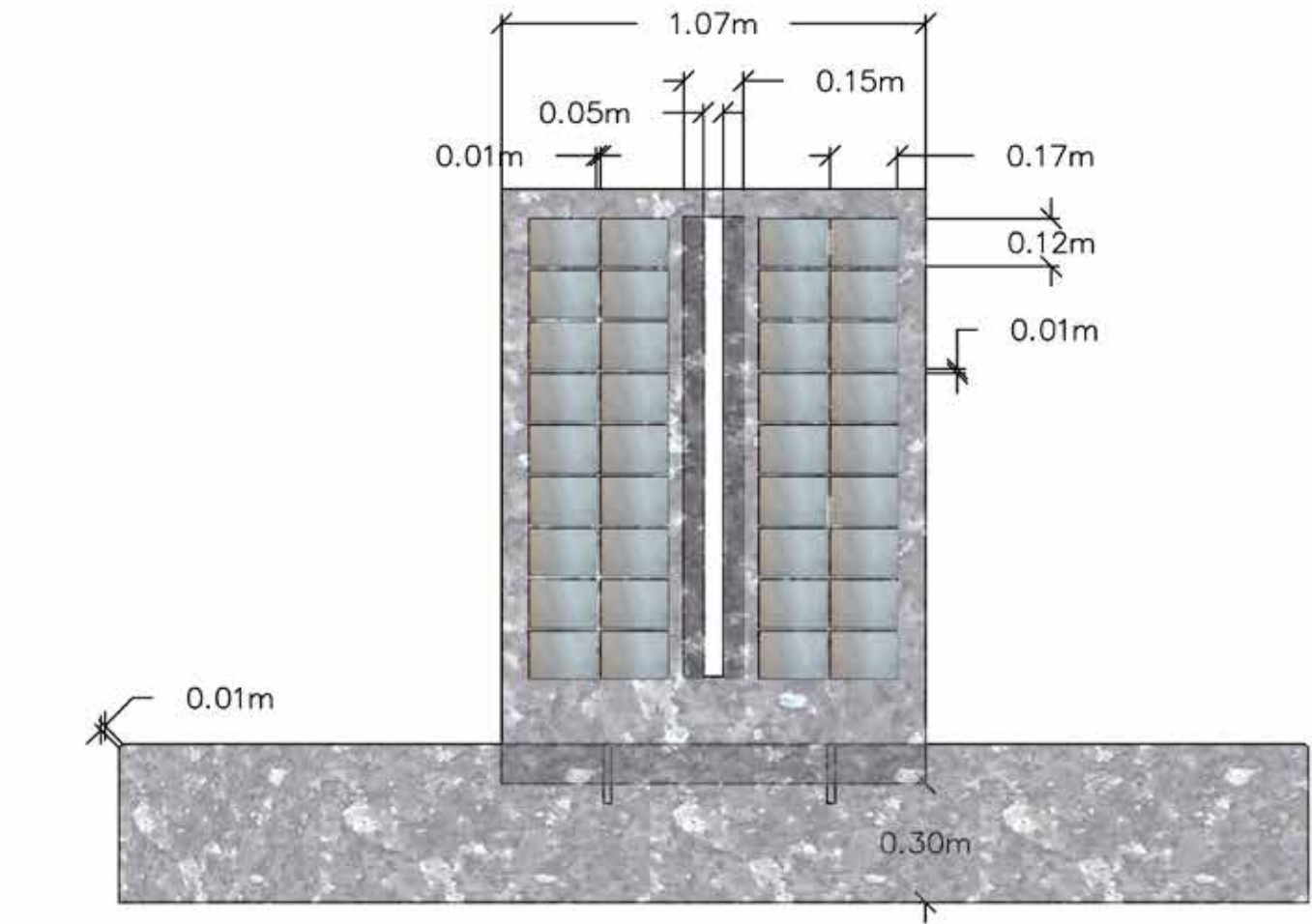
For å kunne holde på en moderat størrelse på minnesmerkene ble utformingen med 36 navneplater pr. minnesmerke. Dette antallet kom jeg frem til etter å ha skissert og regnet på ulike løsninger for 200 navneplater som:

3 enheter = 66 navneplater	f.eks 3 x 22 navn, eller 11 x 6 navn
4 enheter = 50 navneplater	f.eks 2 x 25 navn, eller 5 x 10 navn
5 enheter = 40 navneplater	f.eks 2 x 20 navn, eller 4 x 10 navn
6 enheter = 30 navneplater	f.eks.3 x 10 navn, eller 5 x 6 navn

Jeg valgte en størrelse som er nær løsningen som er blitt vanlig størrelse i Trondheim, med 30 navneplater per minnesmerke (Kirkelig fellestråd i Trondheim 2007). Størrelsen er vel utprøvd i de befarte anleggene. Grunnet ønsket form på gravminnet, gikk førte dette med seg at det ble plass til 16 flere navneplater enn fellestrådet hadde som ønsket antall, men dette anses ikke som et problem, da det gir høyere utnyttelse av arealet, uten å gå på bekostning av utformingens kvalitet. Navneplatenes størrelse er 17 x 12cm, med tykkelse 4mm.

Montering

Navneskiltene monteres med ekspansjonsfester i forborede hull i steinen. Dette gjør at man unngår at monteringen synes på fremsiden. Alle navneskiltene monteres på felles minnesmerke før det plasseres i minnelunden. Dette mener jeg vil gi en lavere terskel for å være blant de første som benytter minnelunden; da det ikke ser like tomt ut uten navn på steinen. Minnesmerket fundamenteres med drenerte knuste steinmasser eventuelt i kombinasjon med et støpt fundament med festebolter. Tegninger av minnesmerkens fundamentering vil være del av arbeidstegningene dersom minnelunden realiseres.

M1:20

Måltegning og 3d visualisering av felles minnesmerke.

6.13 Element for lys og blomster

Lys og blomster som medbringes av pårørende til minnelunden plasseres på separat element dedikert til denne bruken. Det etableres et element for lys og blomster i hver minnelundenhet. Elementene er plassert midtstilt mellom de to inngangene til minnelundenheten fra gangveien.

Da det ikke er etablert minnelunder i Bergen enda er det usikkert å vite hvor stort behovet for plass til blomster og lys er. Skulle det vise seg at det er et unormalt høyt nivå av blomster og lys som bringes til minnelunden kan Fellestrådet velge om de tillater plassering av lys og blomster på sokkelen.

Element for blomster

Elementet utformes som en lav natursteinblokk i lys labrador syenitt med polert overflate. Det bores 34 gjennomgående hull i elementet. Hullene dimensjoneres slik at standard kirkegårds vase i plastikk kan plasseres i dem, og skaper slik en ryddig organisering av vasene. Utførelsen som med gjennomgående hull sikre at vann ikke blir stående i elementet og kan skape frostspreng. Kranser, oppsatser og eventuelt lys kan plasseres i elementets midtre del, som er massiv.

Samme materiale er valgt i elementene for lys og blomster som i minnesmerkene, dette for å skape en forbindelse mellom disse to elementene.

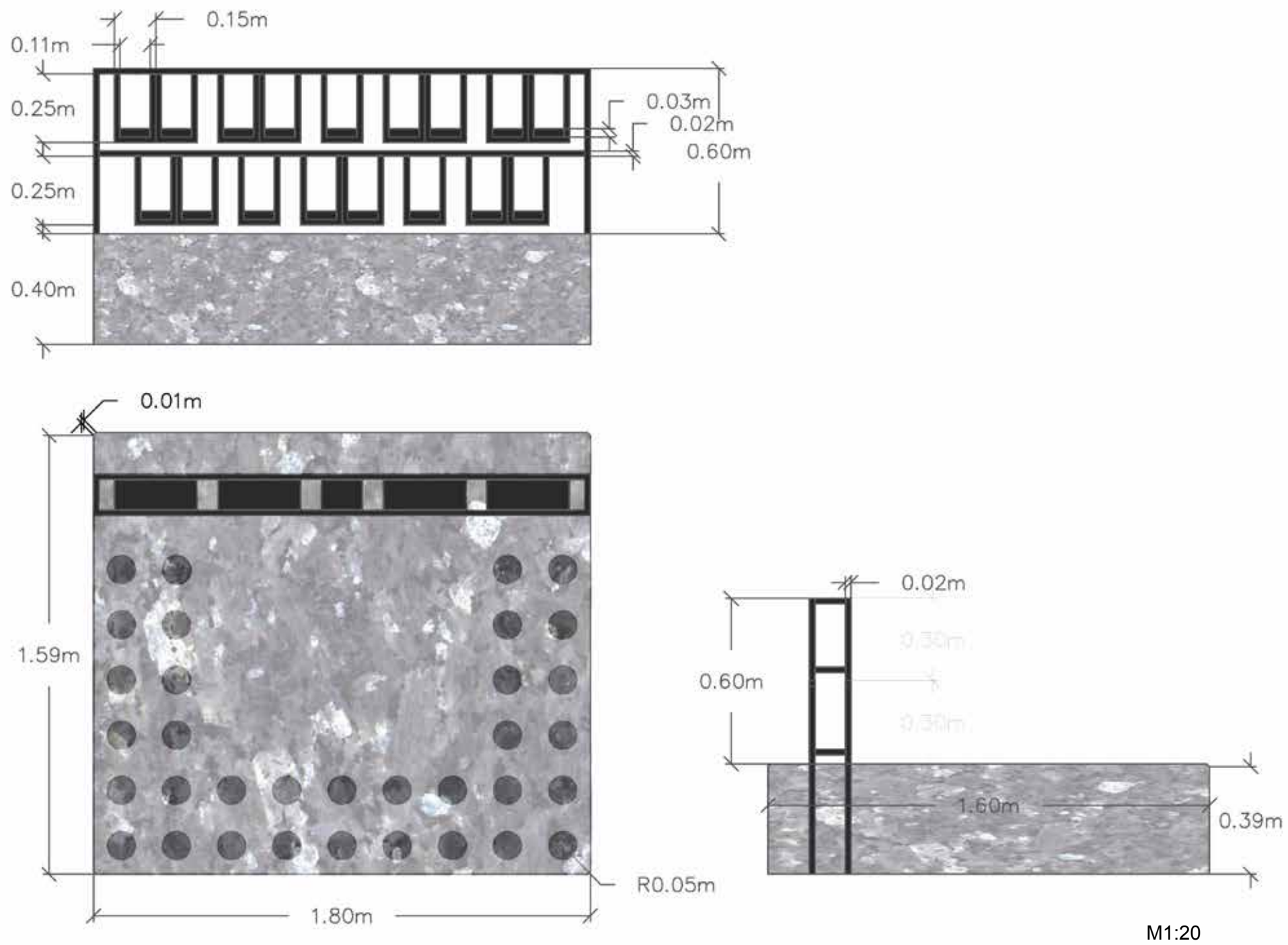
Stativ for lys

Stativet for lys er dimensjonert for å plassere vanlige engangsgravlykter inn fra siden i to høyder. Stativet har plass til 17 lykter, dersom det skulle bli fylt opp kan lysene plasseres på steinelementet. Høyden på elementet har samme høyde som den klippede hekken. Dette vil gjøre at lysene oppleves fra innsiden av minnelunden. Lysene vil gi et skinn som sees utenfra minneslunden, som kan bidra til opplevelsesverdien av anlegget, særlig vinterstid.

Nedenfor: Visualisering av skyggespill fra stativet for lys. Da det ikke er annen belysning på kirkegården, vil stativet for lys kunne bidra til å skape stemning på kirkegården i skumring og i vinterhalvåret.

M1:20

Måltegning av felles minnesmerke.

6.14 Forslag til tillegg i kirkegårdsvedtektene for gravplasser i Bergen

I refleksjonene til prosjekteringseksemplene kom det frem at for at en navna minnelund skal bli funksjonell, kan utformingen ikke stå alene, men må planlegges ut fra tenkt bruk av minnelunden og hvilke rettigheter pårørende skal ha. Med bakgrunn i den juridiske drøftingen og prosjekteksemplene har jeg utformet et forslag til tillegg til kirkegårdsvedtektene i Bergen, som skal sikre pårørendes rettigheter, samt klargjøre forhold rundt forvaltning av minnelunden.

§16 Navna minnelunder

Navnet minnelund er en gravtype hvor graven markeres med et felles minnesmerke tilknyttet tilhørende gravfelt. I navna minnelunder er avdødes navn og gravens plassering kjent. Ved valg av grav i navnet minnelund blir avdødes navn, fødsels- og dødsdato inngravert på navneplate som monteres på felles minnesmerke. Det tillates valgfritt minneord og symbol med dimensjon 4 x 4 cm på navneplaten. Ordningen gjelder primært for urnegraver, men kan også omfatte kistegraver. Pårørende kan være tilstede ved urnenedsettelse og kistenedsettelse. Det tilrettelegges for utplassering av lys kranser og blomsterbuketter ved minnelunden, på dertil anvist sted.

2. Urne og kistegraver

Urne og kistegraver plasseres i nærhet av felles minnesmerke i tilhørende gravfelt. Urnegraver i navnet minnelund har dimensjon 0,5 x 0,5 meter. Kistegraver i navnet minnelund har dimensjon 1,5 x 3,0 meter.

3. Felles minnesmerke og navneplate

Kirkelig fellestråd besørger felles minnesmerke med navneplater i navna minnelund. For dette betales en engangsavgift fastsatt av kirkelig fellestråd.

Det benyttes standard navneplate hvor avdødes navn, fødsels- og dødsdato preges inn. Det er mulighet for valgfritt symbol av størrelse 4x4 cm og minneord på navneplaten. Symbol og minneord skal godkjennes av kirkelig fellestråd. Navneplaten monteres på felles minnesmerke. Dersom man fester en tilleggsgrav, kan det reserveres en ekstra navneplate ved siden av navneplaten til opprinnelig festet grav.

4. Festerett

Festerett for graver i navna minnelund gjelder som for ordinære kiste- og urnegraver. Fester har anledning til å feste en tilleggsgrav mot betaling av festeavgift.

5. Fredningstid

Fredningstid for graver i navna minnelund gjelder som for graver forøvrig.

6. Skjøtsel

Navna minnelunder har felles beplanting som stelles av gravplassens personell. Det betales en engangsavgift, for å dekke kostnader for felles beplanting. Det er ikke anledning til å plante på graven eller i minnelunden. Det tilrettelegges for plassering av lys, kranser, blomsteroppsatser og avskårne blomster på anvist sted i minnelunden. Andre gjenstander tillates ikke. Blomsteroppsatser og kranser skal kun bestå av organisk nedbrytbare materialer. Gravplassens ansatte har mulighet til å flytte objekter til angitt sted, dersom objektene ikke plasseres på anvist sted.

6.15 Konklusjon

I avsnitt 1.3 definerte jeg oppgavens problemstillinger ut fra målene jeg hadde satt meg for oppgaven og jeg vil her kort oppsummere funnene jeg har gjort angående problemstillingene basert på litteratursøk, befaringer og prosjekteksemplene som er presentert i denne oppgaven.

Hvordan har den historiske gravferdstradisjoner påvirket utviklingen av gravtypen navna minnelunder?

Det siste århundrets utvikling av et mer liberalisert samfunn, som har åpnet for kremasjon har gjort at det er blitt en utvikling av nye gravtyper ut fra denne muligheten. Navna minnelund har sin bakgrunn som en videreutvikling av gravtypen anonym minnelund, som et resultat av at det over tid ble klart at pårørende hadde et behov for et mer personlig sted å gå til enn den anonyme fellesgrav. Navna minnelunder er såpass ny gravtype i Norge, at det finnes få refleksjoner fra det norske fagmiljøet angående gravtypen. Det har vært en svært ulik praksis angående utforming, hvor både kunstnere, landskapsarkitekter og anleggsgartnere har vært prosjektansvarlige for anleggene som er bygget til nå.

Hvordan har gjeldende regelverk innvirket på hvordan navna minnelunder utformet og forvaltet?

Navna minnelund nevnes ikke i gravferdsloven eller gravferdsforskriften, og etter gjeldende regelverk åpnes det da for lokal myndighetsutøvelse ved bestemmelser fattet i lokale kirkegårdsvedtekter. Man må søke om dispensasjon fra gravferdsforskriften for å etablere navna minnelunder. Gjeldende regelverk har ved å åpne for lokal myndighetsutøvelse innvirket til at utformingen og pårørendes rettigheter til grav i navna minnelund er svært varierende. Den største konsekvensen av lokal myndighetsutøvelse er store lokale variasjoner i om det er festerett på grav i navna minnelund, samt gravens varighet.

Hvordan vil endringene foreslått i høringsnotat til gravferdsforskriften innvirke på utforming og forvaltning av navna minnelunder?

Etter min mening vil endringene foreslått i høringsutkastet innvirke svært positivt på utvikling av utforming og forvaltning av navna minnelunder, da forslaget både definerer gravtypen, setter konkrete krav til utformingen, samt åpner for rettigheter til feste av grav i navna minnelund etter utløpt fredningstid. Med denne endingen vil regelverket være mer i tråd med dagens praksis, samt forenkle byråkratiet, da det ikke må dispenseres fra forskrift, dersom forslaget går gjennom som ordlyden er fastsatt i høringsnotatet til gravferdsforskriften

Hvilke observasjoner til regelverk, teori og prosjekteksempler kan bidra til å sikre utforming av funksjonelle navna minnelunder?

Gjennom arbeidet med denne oppgaven har jeg kommet frem til at det ikke finnes en universell oppskrift for å oppnå funksjonell utforming av navna minnelunder, men at flere av observasjonene kan være hjelpemidler for formgiverne til å oppnå en funksjonell utforming. Dette da stedegne forhold leder til store variasjoner og må ivaretas i hvert enkelt prosjekt.

Av observasjonene er den viktigste at formgiveren må ha et bevisst forhold til regelverket, da regelverket åpner for lokal myndighetsutøvelse. Dette gjør at det må planlegges samsvar mellom intendert bruk, forvaltning, og utforming av navna minnelunder. Kirkegårdvedtektene må være fastsatt eller utvikles parallelt med utforming av navna minnelunder, slik at man oppnår et samspill mellom forvaltners behov, brukerens behov og rettigheter samt ønsket bruk integrert i utformingen. Formgiveren bør ha et bevisst forhold til hvilke funksjoner en minnelund skal inneholde og tilrettelegge utformingen etter dette. Forhold som jeg mener det er viktig å planlegge for å oppnå en funksjonell utforming er et gjennomtenkt forhold mellom minnesmerkets form og størrelse, navneplatenes form og størrelse, plassering av lys, blomster og gravgaver, sittemuligheter, beplantning, skjerming, utsyn, religionsnøytral symbolbruk, gjenkjennelighet som gravsted, universell utforming og bevegelsesmønstre. Disse forholdene bør etter min mening utformes slik at anlegget kan driftes gjennom hele året og tilrettelegges med årstidsvariasjoner. Av disse forholdene har gjenkjennelighet en svært viktig rolle. Da det ble observert at det var stedene hvor minnesmerket og formspråket tydelig komjmuniserte funksjonen som gravsted, som hadde høyt antall gravlagte.

Gjennom historisk gjennomgang, spørreundersøkelse, gransking av regelverk og prosjekteksempler har jeg gjort rede for påvirkningsfaktorene som har innvirket til at navna minnelunder har oppstått. Den viktigste av disse påvirkningsfaktorene er legaliseringen av kremasjon.

Da den siste av de tre problemstillingene ikke kan fastsettes som en endelig oppskrift, var intensjonen min å vise hvordan erfaringene jeg har samlet kunne benyttet for å oppnå funksjonell utforming en navna minnelund gjennom et prosjekteringscase; St. Jacob kirkegård.

For å kunne utforme en funksjonell navna minnelund satte jeg meg en del intensjoner for minnelunden som jeg mener vil bidra til sikre en funksjonell utforming etter rammene som forelå for prosjektering i dette prosjektet. I prosjekteringen ble det tatt hensyn til fellesrådets ønsker om gravtype, infrastruktur og antall graver. Intensjonene for prosjektet var:

1. Utforme en navna minnelund, som er tilpasset flere brukere, hvor pårørende kan bearbeide sorg.
2. Tilrettelegge for bruk av minnelunden gjennom hele året
3. Tilpasse utformingen til kirkegårdens eksisterende uttrykk og ta hensyn til kulturminner og kulturmiljøet.
4. Sikre at grav i navna minnelund på St. Jacob oppleves likeverdig til ordinære kiste- og urnegraver, både i utforming og ved rettigheter.
5. Utbedre fremkommeligheten og tilrettelegge for universell utforming.

1. Utforming for flerbruk

Denne tilpasningen mener jeg at jeg har oppnådd med det indre romlige, hvor minnelundene er delt inn i mindre enheter. Minnelundenhetene deles i to vegetativt, og skaper slik en inndeling som tilrettelegger for at pårørende som besøker det ene minnesmerket, ikke forstyrres av dem som besøker det andre minnesmerket i minnelundenheten. Da det ikke er flere enn 36 minnesmerker per minnesmerke, mener jeg dette er en tilstrekkelig tilrettelegging. En av rammene for prosjektering av minnelunden var at det skulle etableres 200 urnegraver, etablering av kistegraver ble av denne grunn, samt kulturhistoriske hensyn ikke vurdert.

2. Årstidsvariasjon

Årstidsvariasjon er ivaretatt med en mangfoldig plantebruk, som gir endringer og detaljer gjennom vekstsesongen, som tidlige Klosteriljer, Snøkløkker og høstblomstrende Krokus som markerer gravfeltene. Før bladene spretter på hjertetreet, får dras oppmerksomheten mot hjertetreet ved feltet med Lerkespore som danner et teppe under treet. Plantevalget gjør at noe blomstrer gjennom hele vekstsesongen, og skaper slik variasjon og mangfold. I tillegg er materialene valgt sklisikre dekker, noe som tilrettelegger for bruk gjennom hele året. Jeg mener av disse grunnene at mål om årstidsvariasjon er oppnådd.

3. Hensyn til kulturminnevern

Kirkegårdens gravutstyr og graver er verneverdige, og det er derfor viktig å tilrettelegge for hensynsfullt bruk av anlegget. Et virkemiddel for å oppnå hensynsfull bruk er å tilrettelegge gangveisystemet slik at besøkende benytter gangveiene, ikke snarveier over plenen.

4. Sikre likeverdig utforming og rettigheter ved grav i navna minnelund

Ved å utforme et forslag til tillegg i kirkegårdsvedtektene basert på gransking av funksjonaliteten i prosjekteksemplenes kirkegårdsvedtekter, mener jeg har oppnådd en klargjøring av minnelundens muligheter og begrensninger. Personlige gravgaver er ikke nevnt da det ikke ønskes å oppfordre pårørende til å medbringe slike effekter. Ved å hjemle at kirkegårdens personell kan flytte objekter, i kirkegårdsvedtektene, sikres det at slike personlige gravgaver ikke vil overvelde selve gravminnet. Ansvarlig for graven er sikret et likeverdig tilbud, ved at kirkegårdsvedtektene åpner for festerett av graver i minnelunden.

5. Bedre fremkommelighet

Ved å åpne opp for to innganger til kirkegården fra Kong Oskars gate, er det lavere terskel for å ta seg en liten tur inn på kirkegården. Denne tilretteleggingen er svært gunstig grunnet minnelundens sentrale lokasjon i Bergen sentrum. Mange går forbi kirkegården, og denne tilretteleggingen kan gi dem et initiativ til å ta seg en tur innom denne grønne lungen. "Gangsløyfen" som det nye gangveisystemet utgjør har også funksjon som en rundkjøring for mennesker i elektriske rullestoler,

og for driftsmaskiner, som bedrer fremkommeligheten betydelig fra blindveiene i det eksisterende gangveisystemet.

Ved å gjøre overnevnte grep har jeg svart på intensjonene for St. Jacobs minnelund, og med dette vist hvordan man kan tilrettelegge en funksjonell gravlund i et kulturhistorisk miljø. Interessante temaer for videre forskning er å utforske hvordan funksjonell utforming av navna minnelunder kan tilpasses i andre settinger som forstads og skogsmiljø, samt å implementere forslagene jeg har stilt til videre utvikling av gravtypen. Ved utformingen av minnelunden har det vært et viktig hensyn å tilrettelegge utformingen etter funn i registreringer, analyser, regelverk og erfaringer fra prosjekteksemplene og befarte anlegg.

Med dette vil jeg avslutte oppgaven med å konkludere med at dersom man skal oppnå likestilt utforming av navna minnelunder, ved å sikre like rettigheter for pårørende, bør regelverket endres. Skal man oppnå en funksjonell utforming innenfor dagen regelverk er samarbeid mellom forvaltere og utformer essensielt, da forholdet mellom vedtekter og utforming innvirker i stor grad på navna minnelunders funksjonalitet. Navna minnelunder er en kollektiv gravform som har muligheter for arealbesparelse. Det er etter min mening allikevel svært viktig å påpeke at kvaliteten på fellesanlegget bør speile at anlegget er et gravsted for mange, og av denne grunn vil anleggene kreve mer plass enn arealet gravfeltene opptar.

Etterord

Arbeidet med denne masteroppgaven har vært utfordrende og lærerikt. En av utfordringene som oppgaven bød på var den marginale mengden teoretisk grunnlag som forelå. Dette gjorde at innhenting av kunnskap om emnet måtte skaffes gjennom befaringer og undersøkelser. I 3d visualiseringen av St. Jacob minnelund var en begrensning ved programvaren at det er et begrenset utvalg med arter i objekt biblioteket, noe som gjør at 3d visualiseringen av denne grunn er mest beskrivende av form og volum, ikke plantenes egenart. Arbeidet med innhenting av data har vært tidkrevende, men jeg mener at jeg har dokumentert dagens praksis innen utforming og forvaltning på en hensiktsmessig måte i forhold til oppgavens problemstillinger. Jeg mener observasjonene har gitt meg erfaringer som har ført til en økt bevissthet rundt utfordringer som oppstår ved utforming av navna minnelunder, hva som bør tilrettelegges og hva som bør unngås i en navna minnelund.

I dagens forvaltning av navnet minnelund, er det etter min mening tydelig at navna minnelund har sine begrensninger. Her er det viktig at forvalterne tar på seg ansvaret om at pårørende gjøres oppmerksom på begrensningene og mulighetene som finnes i navna minnelund, slik at de kan velge en gravtype som passer til deres behov. Om det er mulig å feste graven etter fredningstidens utløp er svært relevant når man velger grav. Etter min mening egner navna minnelunder seg godt når de pårørende er eldre, det er få pårørende tilknyttet graven eller pårørende bor et annet sted. Jeg mener at gravtypen blir mer og mer tidsaktuell, da levetiden i vårt samfunn stadig går opp og fører med seg at mange pårørende blir eldre og eldre, og at det er kan være færre igjen til å stelle graven ved dødsfall i høy alder.

I de befarte anleggene har vært observert særlig sterke uttrykk for utfoldelse av individuell sorgkultur ved gravgraver i graver for barn og unge. I et fåtall befarte anlegg var personlige pyntegjenstander svært dominerende rundt felles gravminne, med personlige objekter som bamser, tegninger og steiner med navn og innskripsjoner som "Vi savner deg Mamma". For meg oppfattes dette som om pårørende ikke har gjort et gjennomtenkt valg av gravsted for denne familien, da deres personlige uttrykk for sorgen kan forstyrre andres mer anonyme sorgprosess. Det er av denne grunn viktig å formidle informasjon om gravtypen og forvaltningsordningene for gravtypen på stedet. Særlig når det i dag enkelte steder praktiseres at graven slettes etter 20 år uten mulighet om forlengelse. Denne løsningen bør etter min mening ikke tas i bruk dersom det ikke er prekær plassmangel gravplassen, og at alle pårørende er godt opplyst om at både graven og navneplaten vil slettes. Pårørende bør ha like festerettigheter i navnet minnelund, som i vanlig kistegrav.

Som landskapsarkitekt mener jeg det er et vårt fagansvar å tilrettelegge gode rom, av høy kvalitet for å bearbeide sorg på gravplassen. Jeg håper at arbeidet presentert i denne masteroppgaven kan være informerende og inspirerende for landskapsarkitekter som er interessert i kirkegårdsplanlegging.

Jeg vil med dette oppfordre FAD til å gå for endringene som er forslått i høringsnotatet fra juli i år, og ta innholdet i denne oppgaven til etterretning i sine beslutninger.

Kildehenvisning

- Ahlklo, Å. K. (2001). Mellan trädkrans och minneslund: svensk kyrkogårdsarkitektur i utveckling 1940-1990. Alnarp.
- Askheim, O. G. A. og Grennes T. (2008). Kvalitative metoder for markedsføring og organisasjonsfag. Universitetsforlaget.
- Balvoll, G., Weisæth, G. (1994). Horticultura norsk hagebok frå 1694 av Christian Gartner. Landbruksforlaget.
- Bodø kirkelige fellesråd. (2012). ...Ved livets slutt, om gravlunder og gravlegging i Bodø kommune. Den norske kirke. <http://www.visbrosjyre.no/bkf/webview/#/0/>.
- Bergem, S. E. (2012). Epostkorrespondanse med landskapsarkitekt Svein Erik Bergem angående navna minnelund på Haslum Kirkegård.
- Bergen byarkiv. (2011). Historier fra en bydel – Årstad, Møllendal kapell. <http://www.bergenbyarkiv.no/aarstad/archives/mollendal-kapell/915>
- Bergen kirkelige fellesråd. (2012a). Ombygging og rehabilitering av Møllendal kapeller og krematorium. http://www.bkf.no/mollendal_rehab.html
- Bergen kirkelige fellesråd. (2012b). Kartgrunnlag for St. Jacob. Bergen kommune.
- Bergen kirkelige fellesråd. (2010). Vedtekter for kirkegårdene i Bergen. http://www.bkf.no/Dokumenter/Gravferd/vedtekter_for_kirkeg%C3%A5rdene_i_bergen_01_01_2012.pdf
- Berglund, I. and J. Straarup (1994). Kyrkogårdens meditative rum: besøket, opplevelsen, gestaltningen. Stockholm, Verbum.
- Bilfeldt, J. (2012). "en del av mitt hjerta"-askgravlunden." Institutionen för landskaps- og trädgårdsteknik. Sveriges lantbruksuniversitet
- Bjørklund, A., Rosenvinge, Ø. (2004). Arendal kirkegård et levende kulturminne. Tvedestrand boktrykkeri as.
- Bjørbekk og Lindheim AS. (2012). Prosjektbeskrivelse og illustrasjonsplan over Haslum kirkegård. www.blark.no
- Bratberg, T. V. (2008). Trondheim byleksikon. Kunnskapsforlaget AS.
- Brink, G. v. d. (2012). Mailkorrespondanse og telefonsamtale angående Drøbak navna minnelund. 21.08.12 -05.12.12. Frogn kirkelige fellesråd.
- Bull, W., Lange, S. D. (2012). Korrespondanse og oversendelse av planmateriale for Hundvåg og Eiganes navna minnelund. 09.08.12-11.09.12-15.08.12. Forum arkitekter AS.
- Bærum kommune. (2012a). Oversiktskart over Tanum kirkegård. https://www.baerum.kommune.no/Documents/Natur%20og%20idrett_dokumenter/Kart/Oversiktskart_Tanum_kirkeg%C3%A5rd_2010_BEC.pdf
- Bærum kommune. (2012b). Oversiktskart over Haslum kirkegård. https://www.baerum.kommune.no/Documents/Natur%20og%20idrett_dokumenter/Kart/Haslum_kirkeg%C3%A5rd_krematorium_061011_BED.pdf
- Bærum kommune. (2008). Vedtekter for kirkegårdene i Bærum kommune. https://www.baerum.kommune.no/Documents/Milj%C3%B8-%20og%20planadministrasjonen/Natur-%20og%20idrettsforvaltningen_dokumenter/Kirkeg%C3%A5rder/Vedtekter%20for%20kirkeg%C3%A5rdene_Vedtatt_090908_Godkjent_FM_081008.pdf
- Bærum kommune. (2012a). Navnet minnelunder i Bærum kommune. Bærum kommune.
- Bærum Kommune. (2012b). Oversikt over eksisterende gravtyper i Bærum kommune. Kirkegårdkontoret. https://www.baerum.kommune.no/Documents/Natur%20og%20idrett_dokumenter/Brosjyrer%20og%20informasjonsmaterieell/Oversikt_gravtyper_2010_030310_KGBER.pdf
- Cegla, T. B.O. (2008). Fremtidens kirkegård i et flerfunksjonelt perspektiv - hvordan kan bykirkegården overleve som kirkegård? Institutt for landskapsplanlegging. Ås, Universitetet for miljø og biovitenskap.
- Direktoratet for byggkvalitet (2012). Veiledning om tekniske krav til byggverk. <http://byggeregler.dibk.no/dxp/content/tekniskekrav/13/12/>
- Direktoratet for naturforvaltning. (2012). Naturbase. Innsynsløsning for data om natur og friluftsliv. <http://dnweb12.dirnat.no/nbinnsyn/>
- Det norske hageselskap. (2005). Hageselskapets sortliste, 2000 planteslag for nordiske forhold presentert i tabellform. Oslo, Det norske hageselskap.
- Den norske kirke. (2011). Håndbok for menighetsråd og kirkelig fellesråd 2011-2015. KA Kirkelig arbeidsgiver- og interesseorganisasjon og kirkerådet. <http://www.kirken.no/haandbok/index.html>
- Ekroll, Ø. (2001). Her hvilir-: Nidarosdomens gravsteinsutstilling. Trondheim, Nidaros domkirkes restaureringsarbeiders forl.
- Etterheim, Ø. (2005). Tilbakeblikk på norsk pengehistorie http://www.norges-bank.no/upload/import/publikasjoner/skriftserie/37/hele_heftet.pdf
- Espelid, K. T., Sverre, Skurtveit, Rasmus. (1985). Bevaring av graver på Kirkegårdene i Bergen. Innstilling i KF. sak nr. 50/1985, Fagforbundet. (2012). Håndbok for ansatte på kirkegård/gravplass. Seksjon kirke, kultur og oppvekst. Aktietrykkeriet. <http://www.fagforbundet.no/file.php?id=15791>
- Fjeldtvedt, G. (2012). E-postkorrespondanse angående henvendelse om historiske kart av St. Jacob kirkegård. Bergen Byarkiv.
- Flock, H., Backer, I. L. Bull, H. (2011). Norges lover 1687-2011. Det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo. Fagbokforlaget FN-Sambandet. (2012). FNs verdenserklæring om menneskerettigheter. <http://www.fn.no/FN-informasjon/Konvensjoner-og-erklæringer/Menneskerettigheter/FNs-verdenserklæring-om-menneskerettigheter>
- Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet. (2012). Forslag om endringer i forskrift 10. januar 1997 nr. 16 til lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravferdsforskriften), Høringsnotat juni 2012.
- Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet. (2010- 2011). Prop. 81 L (2010–2011), Endringer i gravferdsloven og enkelte andre lover. <http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/dok/regpubl/prop/2010-2011/prop-81-l-20102011/3/10.html?id=637313>
- Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet. (2010). Forslag om endringer i gravferdsloven og kirke-loven, Høringsnotat juni 2010.

Kildehenvisning

- Frogn kirkelige fellesråd. (2012a) . Gravplan Drøbak minnelund.
- Frogn kirkelige fellesråd. (2012b). Vedtekter for kirkegårdene i Frogn kommune.
- Frogn kirkelige fellesråd. (2002). Drøbak kirkegård. Kartutsnitt med Drøbak kirke og kirkegården. Elders, J. R.
- Forum arkitekter AS. (2009). Navnet minnelund - Eiganes gravlund, Plantegning.
- Forum arkitekter AS.(2007). Utvidelse av Hundvåg gravlund, gravminner i urnelund v/ navnet minnelund. Plantegning.
- Foss. A. H. (2012). Stokastiske befolkningsprognoser for Norge 2012-2060. Økonomiske analyser 2/2012. <http://www.ssb.no/emner/08/05/10/oa/201202/foss.pdf>
- Gisladottir. L. G., Grasbekk, B., Olesen., K.M.K. (2011). Oppgave 3 LAA307 Planlegging av kirkegårder, Rehabilitering og utbedring av Gamlebyen gravlund. Institutt for landskapsplanlegging. Ås, Universitetet for miljø og biovitenskap.
- Guldager, S. (2006). Danske kirkegårde: tradition og fornyelse-en eksempelsamling, Anis forlag .
- Gyldendal. (2009-2012). krematorium. Det store danske. Gyldendals åbne encyklopædi. http://www.denstoredanske.dk/Samfund,_jura_og_politik/Etnologi/Død_og_begravelse/krematorium
- Hageland AS. (2012). Plenfrø. <http://www.hageland.no/Default.aspx?ID=754>
- Hansen. I. H., Lien, B. (2012). Møte med BKF Forvaltning og BKF Landskap om alternative prosjekteringsområder, 25. mai 2012. Bergen.
- Hansen, E., O. B. Hansen. (2007). Trær og busker for norske hager. Oslo, Tun.
- Hockey, J., C. Komaromy, et al. (2010). The Matter of death: space, place and materiality. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Hovdenak. T. (2012). Mailkorrespondanse angående navna minnelunder i Trondheim.
- Hovdenak. T (2011). Minnelunder - Hva skjer i Trondheim?. Powerpoint presentasjon.
- Johansson. C. (2006). Askgravlund - et nytt gravskick. Institutionen för landskaps- och trädgårdsteknik. Sveriges lantbruksuniversitet
- Kalvig, A. (2012). Død, kor er QR-koden din? Stavanger aftenblad 12.06.2012
- Kirkelig arbeidsgiverorganisasjon (2012). Feste av gravsted. <http://www.ka.no/arbeidsliv/kirkegard/festeavgift>
- Kirkelig fellesråd i Trondheim. (2012a). Minnelunder i Trondheim. Oversiktsborskyre over minnelunder i Trondheim. <http://kirken.trondheim.no/index.php?c=408&kat=Minnelunder+i+Trondheim&p=52%7C>
- Kirkelig fellesråd i Trondheim. (2010). Moholdt kirkegård. Ny minnelund. Torild Hovdenak.
- Kirkelig fellesråd i Trondheim. (2008a). Tilfredshet Landskapsplan. Agraff AS. 27.04.08.
- Kirkelig fellesråd i Trondheim. (2008b). Vedtekter for kirkegårdene i Trondheim kommune. <http://www.kirken.trondheim.no/index.php?c=397&kat=Gravferd>
- Kirkelig fellesråd i Trondheim. (2007). Utvalgsak 054/07:"Kunst i offentlig miljø", Godkjenning av skisseforslag for "navnet minnelund" på Tilfredshet kirkegård, Moholt kirkegård, Stavne kirkegård, Heimdal kirkegård.
- Klingberg, H., O. Sørmoen, et al. (2005). Kirkegården: et levende kulturminne. Drangedal, ARFO.
- Klingberg, H., Ed. (2005). Den nye kirkegårdsboka. Ars Longa AS.
- København kommune. (2012). Assistent kirkegård.<http://www.kk.dk/Borger/ByOgTrafik/GroenneOmraader/Kirkegaarde/assistentkirkegaard.aspx>
- Langeland. K. (2009) Stauder i norske hager. Oslo.Tun forlag.
- Lovdata. (2012). Innsynsløsning i norske lover og forskrifter. <http://lovdata.no/>
- Lunde, K. (2012a). Veiledninger, epostkorrespondanse og faglig dialog om gravplasser og navna minnelunder.
- Lunde, K. (2012b). Oslo trenger flere gravplasser. Aftenposten 09.02.2012. <http://www.aftenposten.no/meninger/Oslo-trenger-flere-gravplasser-6759036.html>
- Lunde, K. (2011). Pensum i LAA307 Planlegging av gravplasser. Institutt for landskapsplanlegging. Ås, Universitetet for miljø og biovitenskap.
- Lunde, K. (2009). Bykirkegården – kirkegård eller park? Institutt for landskapsplanlegging. Ås, Universitetet for miljø og biovitenskap. <http://www.umb.no/ilp/artikkel/bykirkegarden-kirkegard-eller-park>
- Mauren, A. (2008). Ikke forberedt på dette. Aftenposten 20.04.2008. <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/---Ikke-forberedt-pa-dette-6559510.html>
- Myklebost, V. (2012). Epostkorrespondanse angående trærne på St. Jacob og skjøtselsrutiner. Bergen kirkelige fellesråd.
- Norsk standard. (2011). NS 11005:2011 Universell utforming av opparbeidete uteområder – Krav og anbefalinger. <http://www.standard.no/no/Sok-og-kjop/produktkatalogen/Produktpresentasjon/?ProductID=507700>
- Norske landskapsarkitekters forening. (2007). Tanum kirkegård. <http://www.landskapsarkitektur.no/?nid=43243&lcid=1044>
- Norsk rikskringkasting. (2012). Hage, Planteguiden. Søkemotor for landskapsplanter. http://www.nrk.no/programmer/tv/gronn_glede/planteguiden/
- Norsk telegrambyrå. (2012). Bruk av minnelund blir stadig mer populært. Aftenposten 13.07.2012. <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/Bruk-av-minnelund-blir-stadig-mer-populart-6942096.html>
- Oslo kommune. (2002) Østre gravlund. Gravferdsetaten.
- Olesen., K.M.K. (2011). Dagens gravplasser. Arkitektnytt 2/2011. http://www.gravferdsetaten.oslo.kommune.no/gravlunder/ostre_gravlund/
- Plantearven. (2012). Klosterklokke. <http://www.plantearven.no/tilgjengelige-planter/stauder-som-er-til-oppformering/paskeliljefamilien/klosterklokke/>
- Reilstad, K. (2012). Den siste hvile. Stavanger aftenblad 12.06.12
- Robberstad, K. (1981) Gulatingslovi /umsett av Knut Robberstad. Oslo. Samlaget.
- Ruud, M. (2011). Krypten. Strømsø menighet. <http://www.drammen.kirken.no/1276/643/803-8479.html>
- Rye, J. A, (2009). Utforming av ny gravlund på Lilleøya. Institutt for landskapsplanlegging. Ås, Universitetet for miljø og biovitenskap.

Kildehenvisning

Røynesdal, F. (2012). Mailkorrespondanse og samtaler angående proskerteringscasé til masteroppgaven og drøfting av behov og løsninger for navna minnelund ved St. Jacob Kirkegård. Bergen kirkelige fellesråd.

Schau, K (2009). På vegne av venner. Oslo. Forlaget October AS. s.12.

Schul, J. (2010). Hvilken plante hvor. Hageselskapet. Cappelen Damm.

Sommer, A. L. (2003). De dødes haver: den moderne storbykirkegård, Syddansk universitetsforlag.

Sommer, A. L. (2007-2008) Steder og ikke-steder - Rum for døden. Kirkegårdskultur 2007-2008. Foreningen for kirkegårdskultur. Jelling bogtrykkeri AS.

Spets, K. (2012) Den offentlige sorgen. Verdens gang 15.04.2012.

Stavanger kirkelige fellesråd (2007) Vedtekter for kirkegårdene i Stavanger kommune
<http://www.kirken.stavanger.no/LinkClick.aspx?fileticket=hRJGpeO7nQs%3d&tabid=230&language=nb-NO>

Statistisk sentralbyrå (2012a) Befolkningsstatistikk. Døde, 2011. <http://www.ssb.no/dode/>

Statistisk sentralbyrå (2012b) Statistisk årbok, 242 Kremasjoner, 2011. <http://www.ssb.no/aarbok/2012/tab/tab-242.html>

Store norske leksikon. (2005-2007). Norsk nettleksikon. <http://snl.no/>

Sunde, A. (2011). Om ødegårder etter Svartedauen og noe mer. Hvor lå ødegården østre ljan? <http://www.sondreaker.no/sondreaker.no/artikkel/Svartedauen.pdf>

Sundt, T. (2012) Epostkorrespondanse med landskapsarkitekt Trygve Sundt angående navna minnelund på Tanum Kirkegård.

Sørmoen, O. (2007). Gravkultur i endring. Kirke og kultur. Oslo, Universitetsforlaget.

Sørensen, T. F. (2007-2008). Nærvær og distance, Ligbræningens plassering i dansk kirkegårdskultur. Kirkegårdskultur 2007-2008. Foreningen for kirkegårdskultur. Jelling bogtrykkeri AS.

van-Vliet, H. (2012). Her kan du lage din egen QR kode. <http://qr.remark.no/index.php>

Verdenskommisjonen for miljø og utvikling. (1987). Vår felles framtid. Forente nasjoner.

Wikipedia. (2012). Kvadratalen. <http://no.wikipedia.org/wiki/Kvadratalen>

Wilde, N. L. (2012). Epostkorrespondanse med landskapsarkitekt Naomi Louise Wilde angående navna minnelunder i Bærum kommune. Bærum kommune.

Kart:

Flyfoto og sort hvitt kart fra <http://norgebilder.no/>
3d bilde fra <http://kart.finn.no/>

bilder:

Krogh, N.C. (2012) Bilder av rammegraver fra Lagård kirkegård, og fra Skogskyrkogården.
<http://www.bgs-naturstein.no/steintyper.html>
<http://www.eidestein.no/stein-graa-granitt.html>
<http://www.eidestein.no/stein-lys-labrador.html><http://www.mineranorge.no/nor/Produkter/Otta>

Plantepalett i plantelisten for St. Jacob navna minnelund;

<http://1003gardens.blogspot.no/2009/04/cercidiphyllum-japonicum-pendulum-iris.html>

<http://cargocollective.com/plantas2/Fagus-sylvatica>

http://plants.bachmanslandscaping.com/12070012/Plant/406/Alpine_Currant

<http://www.hirsutum.info/rhododendron/hybrids/detail.php?id=673>

<http://www.nrk.no/planteguiden/?action=Plant&plantId=706#action=Search&searchText=rhododendron&startRowIndex=24&propertyValues=pgSF62%3A586%3B&inputValues=>

<http://www.nrk.no/planteguiden/?action=Plant&plantId=560#action=Search&searchText=rhododendron&startRowIndex=48&propertyValues=pgSF62%3A586%3B&inputValues=>

<http://www.nrk.no/planteguiden/?action=Plant&plantId=560#action=Search&searchText=rhododendron&startRowIndex=48&propertyValues=pgSF62%3A586%3B&inputValues=>

<http://www.nrk.no/planteguiden/?action=Plant&plantId=3922> http://www.bbc.co.uk/gardening/plants/plant_finder/plant_pages/6127.shtml

<http://www.plant-pictures.net/2-0697-persicaria-bistorta-picture.aspx>

<http://www.allgaeustauden.de/Stauden/Stauden-von-A-Z/P-Sonstige-Stauden/Polygonum-amplexicaule-Atropurpureum-Kerzen-Knoeterich::10543.html>

http://www.tuinadvies.be/miscanthus_sinensis_kleine_silberspinne.htm

<http://www.zimtrade.dk/scripts/nwcatalog.novare/nwCatalog-dev.p?IdNoPrj=9900261&IdNoGrpSite=282732&IdNoCmp=1002818&initList=SE&MIT1=295983&MIT2=337606&selSiteLng=47&selSiteCur=dkk&setTrigger=setRadioButton-WS-KatD>

http://petergaunitz.blogspot.no/2012_03_01_archive.html

<http://www.zimtrade.dk/scripts/nwcatalog.novare/nwCatalog-dev.p?IdNoPrj=9900261&IdNoGrpSite=282732&IdNoCmp=1002818&initList=SE&MIT1=295983&MIT2=337606&selSiteLng=47&selSiteCur=dkk&setTrigger=setRadioButton-WS-KatD>

<http://www.nrk.no/planteguiden/?action=Plant&plantId=6579#action=Browse&typeId=10&familyId=887&startRowIndex=0>

<http://macgardens.org/?p=653>

Alle hyperlinker er datert 22.11.2012